

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ивана М. Јелић

ИНОВАТИВНИ МОДЕЛИ УПРАВЉАЊА
ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ДОБРИМА КАО
ПОДРШКА УСПОСТАВЉАЊУ И
ФУНКЦИОНИСАЊУ ЕКОЛОШКЕ МРЕЖЕ СРБИЈЕ

Докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

Ivana M. Jelić

INNOVATIVE PROTECTED AREAS MANAGEMENT MODELS IN
SUPPORT OF THE ESTABLISHMENT AND OPERATION OF THE
ECOLOGICAL NETWORK OF SERBIA

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

МЕНТОР:

Др Мирољуб А. Милинчић, ред. проф.
Универзитет у Београду – Географски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД, ОЦЕНУ И ОДБРАНУ:

Др Мирољуб А. Милинчић, ред. проф.
Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Мишко Милановић, ванр. проф.
Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Снежана Ђурђић, ванр. проф.
Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Слободан Јовановић, ванр. проф.
Универзитет у Београду – Биолошки факултет

Др Богдан Лукић, доцент
Универзитет у Београду – Географски факултет

Датум и време одбране:

*Њини и Њни,
да буде њихова „розе“ књига*

Захвалница

На идеји за ову докторску дисертацију, пруженој помоћи и конструктивним примедбама, које су допринеле коначном садржају и изгледу овог рада, најискреније се захваљујем свом ментору Др Миролубу А. Милинчићу.

Велику захвалност дугујем и колегама из Завода за заштиту природе Србије на помоћи и подршци коју су ми пружили током израде овог рада.

Захваљујем се управљачима заштићених подручја који су учествовали у овом истраживању и допринели да заједно дођемо до закључака, а у наредном периоду, надам се, и решења проблема који су нам заједнички.

Хвала мом супругу Жељку, на безрезервној подршци, а мојим девојчицама, Нини и Ини, на разумевању. Заслуге за овај рад припадају и вама.

Посебну захвалност желим да упутим својој породици, која ми је током израде овог рада, као и увек у животу, пружала подршку, разумевање и помоћ, када је то било потребно.

ИНОВАТИВНИ МОДЕЛИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ДОБРИМА КАО ПОДРШКА УСПОСТАВЉАЊУ И ФУНКЦИОНИСАЊУ ЕКОЛОШКЕ МРЕЖЕ СРБИЈЕ

РЕЗИМЕ

Успостављање заштићених подручја представља један од најефикаснијих начина заштите предела у којима је природа остала сачувана, па самим тим ова подручја чине један од најважнијих природних ресурса једне земље.

Добро управљање подразумева постојање јасних и прецизних управљачких циљева, а реализује се преко планова управљања, који представљају прописе којима се јасно планирају мере и активности заштите неког подручја, као и развојне смернице, уз уважавање потреба локалног становништва које на том простору живи или користи његове ресурсе. Ефикасно управљање заштићеним подручјима је од кључне важности, да би сврха њиховог успостављања била оправдана, а постављени циљеви остварени.

Циљ овог рада је анализа стања заштите природе у Србији у области заштићених подручја, указивање на недостатке и проблеме, препоруке и могућа решења, како би се капацитети управљача повећали, а управљање постало ефикасније.

Ради упознавања са конкретном ситуацијом и ставовима самих управљача припремљена је анкета, односно упитник, а ради испитивања институционалног окружења урађен је експертски интервју, који је омогућио сагледавање међусобних односа и будућих планова. Одабрана питања била су отвореног, затвореног и мешовитог типа, а анкетање управљача и интервју су реализовани у периоду од децембра 2014. до марта 2015.

Упитнике је доставило 50 управљача, који управљају на 100 заштићених подручја, а на основу њихових одговора анализирани су капацитети управљача,

њихов однос са локалном заједницом, туризам у заштићеним подручјима, реализација пројеката, постојање база података и вршење мониторинга, фактори угрожавања добра, као и мере заштите које се у односу на њих предузимају. Експертски интервју је урађен са два представника Министарства пољопривреде и заштите животне средине.

Радам је обухваћен национални и IUCN међународни систем категоризације управљања заштићеним подручјима, савремени модели управљања заштићеним подручјима, Натура 2000 мрежа заштићених подручја унутар граница Европске уније, Заштита природе у Србији – стратешки, правни и институционални оквир.

На крају, када сагледамо комплетну ситуацију у овој области, можемо констатовати да је највећи изазов за заштићена подручја у Србији, али и уопште, да се развије систем одрживог управљања који подржава заштиту природе и омогућава дугорочну корист за локално становништво.

Кључне речи: планови управљања, заштићена подручја, управљачки капацитети, процена ефикасности управљања, Србија

Научна област: Животна средина и екологија

Ужа научна област: Геопросторне основе животне средине

UDK:

INNOVATIVE PROTECTED AREAS MANAGEMENT MODELS IN SUPPORT OF THE ESTABLISHMENT AND OPERATION OF THE ECOLOGICAL NETWORK OF SERBIA

ABSTRACT

The establishment of protected areas is one of the most effective ways to protect the areas with preserved nature, which are, as such, among the most important natural resources of a country.

Proper management implies clear and precise management objectives, implemented through management plans, that is, clear procedures for planning measures and activities to protect certain area, as well as development guidelines, while observing the needs of the local population living in the area or using its resources. Effective management of protected areas is essential in justifying the purpose of their establishment and meeting their objectives.

The aim of this paper is to assess the state of nature conservation in Serbia in the field of protected areas, to point out the shortcomings and problems, as well as recommendations and possible solutions, in order to increase the management efficiency and capabilities.

In order to assess the actual situation and positions of the managers themselves, a questionnaire - survey was developed, and an expert interview was conducted in order to examine the institutional environment, which enabled consideration of the mutual relations and future plans. Selected questions were of open, closed and mixed types; the survey and the interview were conducted in the period from December 2014 to March 2015.

The questionnaires were submitted by 50 managers operating in 100 protected areas. On the basis of their responses, the capabilities of the managers were analyzed, as well as their relationship with the local community, tourism in protected areas,

implementation of projects, existence of databases and monitoring, factors threatening the environment, and appropriate protection measures. The expert interview was conducted with two representatives of the Ministry of Agriculture and Environmental Protection.

This paper covers the national and international IUCN categorization systems of protected areas management, contemporary protected area management models, Natura 2000 network of protected areas within the European Union, as well as the environmental protection in Serbia - strategic, legal and institutional framework.

Finally, considering the overall situation in this area, we can conclude that the greatest challenge regarding the protected areas in Serbia, but also in general, is to develop a sustainable management system supporting the environmental protection and providing long-term benefits for the local population.

Key Words: management plans, protected areas, management capabilities, assessment of management efficiency, Serbia

САДРЖАЈ

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	
1.1. Опис проблема.....	12
1.2. Дефинисање предмета и циља истраживања.....	15
1.3. Преглед досадашњих истраживања.....	16
1.4. Структура тезе.....	18
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ТЕЗЕ	
2.1. Међународни систем управљања категоријама заштићених подручја.....	20
2.1.1. Историјат.....	20
2.1.2. Циљ и сврха међународног система категоризације заштићених подручја као и важност његове примене.....	22
2.1.3. IUCN дефиниција заштићеног подручја.....	23
2.1.4. Основни принципи међународног система категоризације заштићених подручја.....	25
2.1.5. IUCN категорије управљања заштићеним подручјима	27
2.1.6. Избор одговарајуће категорије	40
2.2. Процена ефикасности управљања заштићеним подручјима.....	41
2.3. Иновативни модели управљања заштићеним подручјима.....	50
2.3.1. Припрема и имплементација планова управљања.....	58
2.3.1.1. Елементи плана.....	59
2.3.1.2. Примери добре праксе у свету и региону.....	62
2.3.1.3. Планови управљања у законодавству Србије....	64
2.3.2. Улога партиципације и партиципативних процеса у управљању заштићеним подручјима.....	66
3. НОВИ КОНЦЕПТ ЗАШТИТЕ БИОДИВЕРЗИТЕТА У ЗЕМЉАМА ЕУ	
3.1. Основни принципи – уводна разматрања.....	71
3.2. Међународно и европско законодавство у области заштите природе	72
3.3. Натура 2000 - мрежа заштићених подручја на територији ЕУ	76
3.3.1. Избор подручја заштите и процедура успостављања Натура 2000 подручја.....	77
3.3.2. Управљање Натура 2000 подручјима.....	80
3.3.3. Оцена прихватљивости.....	81
3.3.4. Учешће јавности.....	81
3.3.5. Финансирање Натура 2000 подручја.....	83
3.3.6. Позитивни ефекти успостављања Натура 2000 подручја у ЕУ.....	83
4. ОБЛАСТ ИСТРАЖИВАЊА	
4.1. Заштита природе у Србији – правни, институционални и стратешки оквир.....	85
4.2. Хармонизација законодавства са законодавством ЕУ.....	87

4.3.	Заштићена подручја у Србији – законодавни и институционални оквир.....	89
4.4.	Хармонизација (усклађивање) IUCN и националног система категоризације заштићених подручја.....	92
4.5.	Еколошка мрежа Републике Србије – законодавни оквир, управљање и финансирање.....	95
4.6.	Натура 2000 у Србији.....	102
4.7.	Иновативни модели управљања као подршка еколошкој мрежи Србије.....	105
4.8.	Успостављање Натура 2000 еколошке мреже у Хрватској као пример добре праксе.....	108
5.	МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	
5.1.	Прикупљање података.....	110
5.2.	Анализа података.....	111
5.3.	Образложење предложене методологије.....	113
6.	РЕЗУЛТАТИ СА ДИСКУСИЈОМ.....	114
7.	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ.....	129
	РЕЧНИК СТРУЧНИХ ИЗРАЗА.....	133
	ЛИТЕРАТУРА.....	143
	Прилог I Упитник	
	Прилог II Натура 2000 појмовник	

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Опис проблема

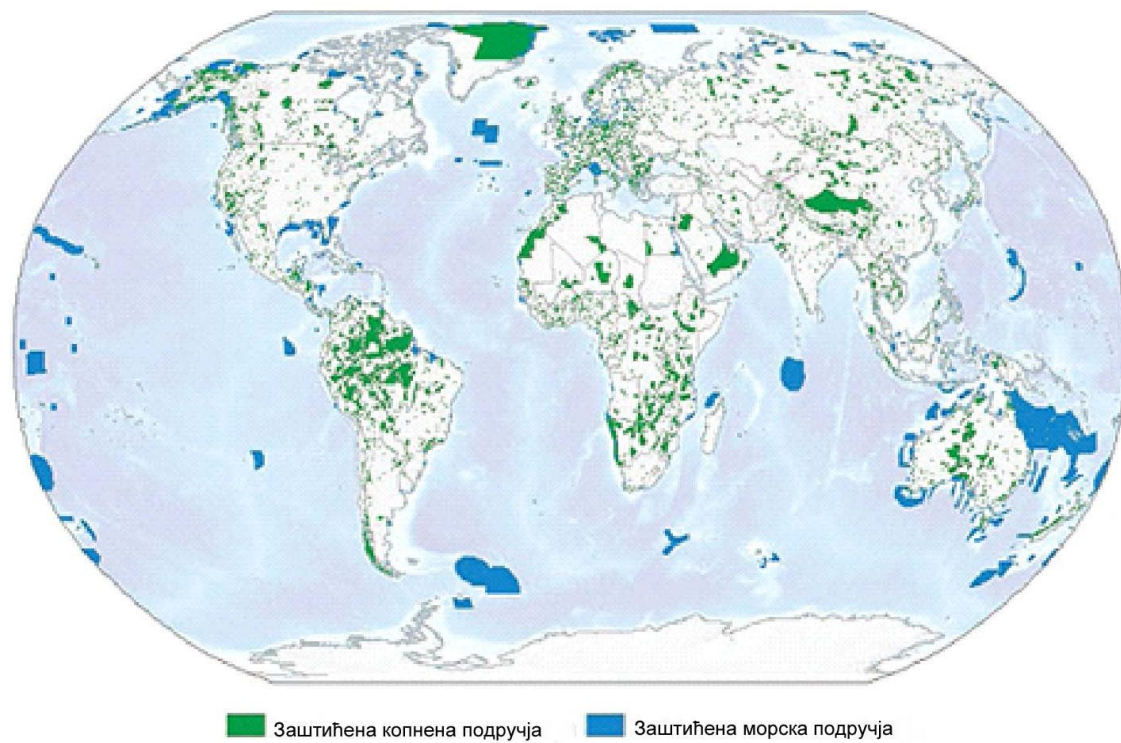
Према дефиницији Светске уније за заштиту природе (IUCN) заштићено подручје представља географски јасно дефинисан и одређен простор, којим се управља путем правних и других механизма, ради постизања дугорочне заштите природе и са њом повезаних екосистемских услуга и културних вредности (Dudley, 2008).

Успостављање заштићених подручја представља један од најефикаснијих начина заштите предела у којима је природа остала сачувана, али такође и један од основних начина за очување и смањење стопе губитка биолошке разноврсности. С тим у вези је и процена ефикасности мера за управљање заштићеним подручјима добила на важности у оквиру активности под Конвенцијом о биолошкој разноврсности. Финансирање заштићених подручја је, уопштено гледајући, у опадању, док се заузврат очекује да управљање заштићеним подручјима доноси економску, друштвену и културолошку добробит, као и очување биолошке разноврсности (Marlon & Обрадовић, 2015).

Након оснивања првог Националног парка Јелоустон 1872. године у САД, концепт заштићених подручја проширио се и у свету. Према најновијој листи Уједињених нација из 2014. године у свету постоји 209 429 заштићених подручја, која покривају укупну површину од 32 868 673 км², што је област већа од афричког континента (Слика бр. 1). Укупно је заштићено 3,41% светског мора и 14% копнених површина планете (Deguignet et al., 2014).

Практично све земље у света су увиделе значај заштите подручја. Међутим, проблем је што многа заштићена подручја као таква постоје само формално, а не и у стварности. Многа од њих су угрожена под утицајем синергистичког дејства негативних фактора, укључујући загађење воде, ваздуха, земљишта, прекомерну експлоатацију, противправно присвајање, криволов и сл., па је неопходно уложити огромна средства и људске ресурсе да се сачувају. У периоду када постоје растући захтеви за ресурсима и смањење буџета већине

држава, потребни су нови приступи, како би се осигурало да заштићена подручја могу наставити да дају свој допринос друштву.

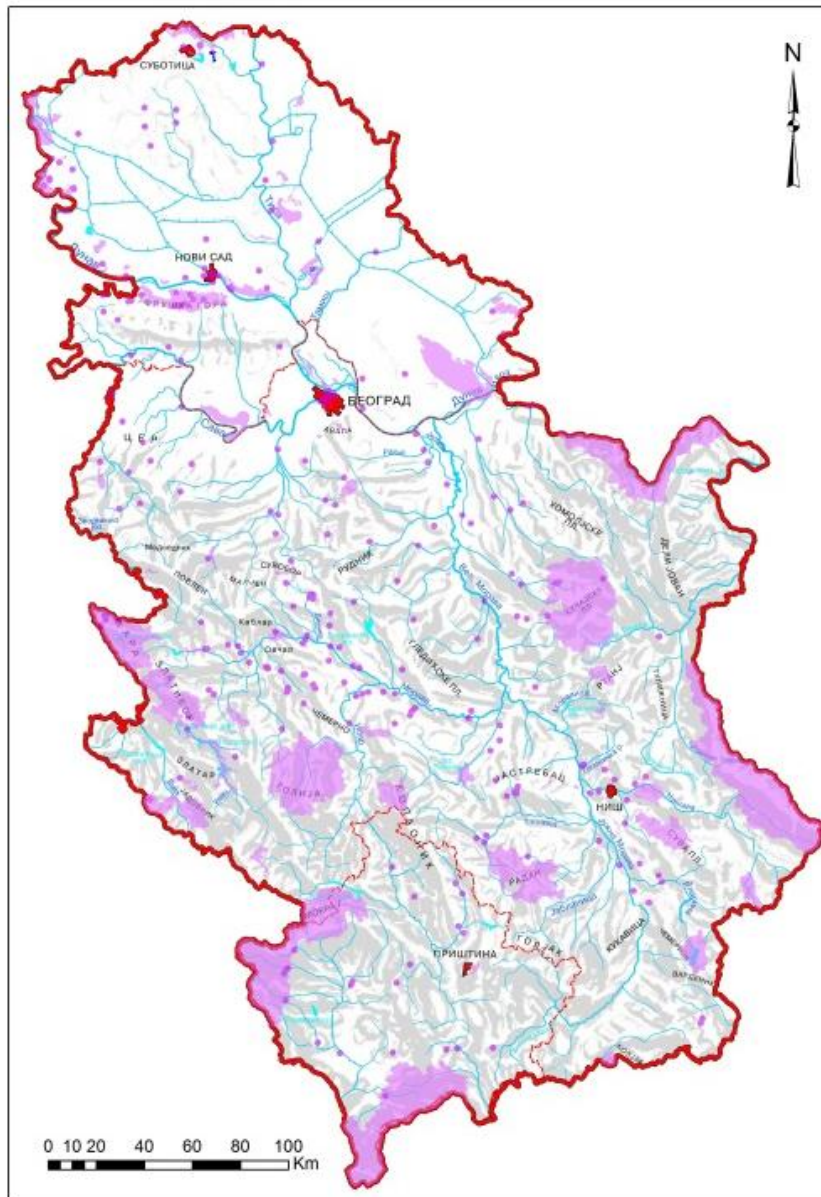
Слика бр. 1: Карта распрострањења морских и копнених заштићених подручја (Извор: UNEP-WCMC, август 2014)

Прво заштићено подручје на територији данашње Србије била је Обедска бара, чија је заштита успостављена 1874. године, у време када је припадала Аустроугарској монархији. Заштићена је углавном због своје богате фауне птица, а заштиту је задржала и до данас као специјални резерват природе (Jelić i dr., 2015). Иако заштита природе има дугу традицију (у нашој земљи такође), у овој области постоје различити проблеми који се у наредном периоду морају решавати, а како би се успоставио ефикаснији систем управљања заштићеним подручјима (Jelić i dr., 2015).

Површина заштићених подручја у Србији износи 564 063 ха, односно 6,38% територије Србије.¹ Под заштитом се налази 460 заштићених подручја, и то пет националних паркова, 17 паркова природе, 18 предела изузетних одлика, 67

¹ Према стању из маја 2015. године

резервата природе, три заштићена станишта, 311 споменика природе и 39 подручја од културног и историјског значаја (Слика бр. 2), која су заштићена на основу ранијег Закона о заштити животне средине и Закона о заштити споменика културе (www.zzps.rs). Према Просторном плану Србије од 2010. до 2020. године („Сл. гласник РС“, бр. 88/10) предвиђено је повећање укупне површине под заштитом од 10% до 2015. године, односно 12% до 2021. године.

Слика бр. 2: Заштићена подручја у Србији
(Завод за заштиту природе Србије, 2014)

У циљу обезбеђивања дугорочног опстанка највреднијих и најугроженијих врста и станишта Европе предвиђено је да се на територији Европске уније успостави кохерентна (повезана) мрежа подручја за заштиту одређених типова станишта и станишта ретких и угрожених биљних и животињских врста, тј. Натура 2000, која представља мрежу заштићених подручја унутар граница Европске уније. Да би Србија као земља кандидат за чланство у ЕУ постала пуноправни члан ове заједнице, неопходно је да до дана приступања изradi предлог листе Натура 2000 подручја. Од 2010. у Србији постоји еколошка мрежа, коју према Уредби о еколошкој мрежи чини 101 подручје. Претпоставља се да ће већина тих подручја у будућности бити истовремено и подручја Натура 2000. С обзиром на то да у састав еколошке мреже улазе одређена заштићена подручја, унапређивање управљања овим подручјима је од непроцењиве важности за одржавање функционалне целовитости еколошке мреже.

1.2. Дефинисање предмета и циља истраживања

Предмет и циљ рада:

- Утврђивање услова под којима функционишу заштићена подручја у Србији (извори финансирања, однос са државним институцијама надлежним за област заштите природе и локалним становништвом које насељава или користи ресурсе на заштићеном подручју и сл.);
- Указати управљачима у Србији на значај IUCN система управљања заштићеним подручјима;
- Утврђивање фактора угрожавања заштићених подручја у Србији и предлагање мера којима би се утицај ових фактора минимализовао;
- Упоредити добијене резултате са постојећим литературним подацима.

Основне хипотезе које су постављене у процесу проучавања су:

- Капацитети управљача заштићених подручја у Србији су на доста ниском нивоу и постоји велики број проблема са којима се они суочавају;

- Подршка државних институција управљачима углавном изостаје, није системски регулисана, а сарадња управљача и локалног становништва скоро и да не постоји;
- Услед недостатка кадровских капацитета мали број управљача успева да искористи међународне и домаће фондове за пројекте као могуће изворе финансирања својих активности.

1.3. Преглед досадашњих истраживања

Данас IUCN представља међународно најважнији ауторитет на подручју заштите природе, који већ више деценија на бројним конференцијама и конгресима развија политику и стратегију заштите и очувања природе, те поставља концепте и стандарде за њихову реализацију. Једно од најважнијих подручја којим се IUCN бави је политика планирања, организације и ефикасног управљања заштићеним подручјима. С обзиром на то да представља водећу организацију у овој области, највећи број публикација, научних и стручних радова који се баве проблематиком заштићених подручја, оснивањем, класификацијом, финансирањем, ефикасним управљањем и сл. (MacKinnon et al., 1986; Borrini-Feyerabend, 1996; Borrini-Feyerabend et al., 2000; Sandwith et al., 2001; Phillips, 2002; Thomas & Middleton, 2003; Borrini-Feyerabend et al., 2004; Lockwood et al., 2006; Hockings et al., 2006; Stolton et al., 2007; Leverington et al., 2008; Ferdinandova, 2011) издања су IUCN-а.

IUCN је одредио систем категорија управљања заштићеним подручјима, а на основу циља управљања. Дефиниције ових категорија, као и примери за сваку од њих, наводе се у *Смерницама за примену категорије управљања заштићеним подручјима* (IUCN, 1994). Ради лакшег сагледавања и примене ових категорија, а како би се избегле недоумице, експерти IUCN-а су припремили *Приручник за примену категорија заштићених подручја* (Dudley et al., 2008), у коме се може наћи детаљна анализа сваке категорије са смерницама за њихову примену.

Према међународно усвојеним стандардима, План управљања за заштићено подручје је темељни развојни и организацијско-економски концепт који се у виду докумената доноси за управљање неким заштићеним подручјем, кроз обавезно транспарентан и партиципацијски процес широког круга учесника и заинтересованих страна (Martinić, 2010). Постоји мноштво докумената, приручника и научних радова који дају детаљан увид и потврђују потребу израде планова управљања (Clarke & Mount, 1998; Thomas & Middleton, 2003; Lockwood et al., 2006; Martinić, 2010; Јелић и Томићевић Дубљевић, 2015), али не постоји јединствен рецепт који се може применити у њиховој изради и примени.

Управљачи заштићеним подручјима морају увек да располажу информацијама о ефикасности мера управљања које предузимају и резултатима рада у смислу реализације задатих циљева, а како би могли да препознају и отклоне недостатке, евентуално коригују и допуне активности које реализују. Од средине прошлог века дошло је до наглог повећања броја заштићених подручја широм света, као и константног увећавања површина самих заштићених подручја. То се дешавало упоредо са развојем система заштићених подручја, као једне од најефикаснијих мера заштите биодиверзитета и животне средине уопште (Dudlay et al., 2005; Dudlay et al., 2007). Како се повећавао број заштићених подручја, тако је расла и потреба за примерима добре праксе и поузданим системом извештавања, па је самим тим велики број истраживача (Hockings & Phillips, 1999; Hockings et al., 2000; Ervin, 2003a; Ervin, 2003b; Parrish et al., 2003; Gubbay, 2005; Stem et al., 2005; Hockings et al., 2006; Hockings et al., 2007; Solton et al., 2007; Solton, 2008; Leverington et al., 2008; Tadić, 2010) радио на проблематици мерења ефикасности управљања.

Принципи повезивања заштићених природних добара стварањем еколошке мреже су израђени 90-их година прошлог века (Bennett & Wit, 2001) и представљају један од актуелних задатака заштите природе (Радовић и Козомара, 2011). Током последње две деценије објављен је значајан број научних и стручних радова који се баве проблематиком планирања и имплементације еколошких мрежа (Biró et al., 2006; Jongman & Kamphorst, 2002; Naeem et al., 2002; Rientjes & Roumelioti, 2003; Cil et al., 2008; Snethlage & Jones-Walters, 2008; Jones-Walters et al., 2009; Čivić & Jones-Walters, 2010). Широм света су покренути

пројекти стварања националних и континенталних еколошких мрежа (Bennet & Witt, 2001; Bennett & Mulongoy, 2006; Bonnini et al., 2007; Jongman et al., 2004; Sluis & Bloemmen, 2004; Brajanoska et al., 2009; Jones-Walters et al., 2010; Erg, 2011; Пањковић, 2011).

Чињеница да је заиста велики број истраживача радио на проблему утврђивања најефикаснијег модела управљања заштићеним подручјима, откривању недостатака и давању предлога за унапређење, довољно говори о значају ове проблематике. У Србији такође велики проблем за управљаче представља недостатак литературе из ове области, а која је доступна на српском језику, па је овај рад имао за циљ да да допринос у решавању и овог проблема.

1.4. Структура тезе

Теза је подељена у седам поглавља. Сврха уводног поглавља је да представи проблеме са којима се суочавају заштићена подручја у Србији, као и циљеве и задатке које је имало ово истраживање, као и постављена питања и претпоставке које су дате у тези. У оквиру другог поглавља дат је преглед Међународног система управљања категоријама заштићених подручја који је дао IUCN, када је уведен, са којим циљем и резултатима. Такође, у оквиру овог поглавља анализирани су и Иновативни модели управљања заштићеним подручјима са циљем да се укаже на оно што је од суштинског значаја, а како би се управљачима заштићених подручја указало на то како да унапреде своје активности и уведу иновације које ће дати најбоље могуће резултате. У оквиру поглавља три сагледан је нови концепт заштите биодиверзитета у земљама ЕУ који се реализује успостављањем Натура 2000 еколошке мреже, која је уведена са циљем да се постигне очување биодиверзитета, а уз одрживо коришћење ресурса. Поглавље четири даје преглед заштите природе у Србији, стратешки, правни и институционални оквир, представља заштићена подручја у нашој земљи и покушава да сагледа докле је Србија стигла у процесу успостављања Натура 2000 еколошке мреже. Методологија истраживања дата је у поглављу пет, где је представљен истраживачки приступ, начин прикупљања и анализе података, као

и образложење предложене методологије. Шесто поглавље садржи дискусију о резултатима истраживања, а у оквиру поглавља седам дати су закључци и препоруке у односу на истраживана питања која су дата у почетку. Теза још садржи преглед коришћене литературе, речник стручних израза, као и прилоге у оквиру којих је дат упитник који је коришћен за прикупљање информација од управљача заштићених подручја, као и Натура 2000 појмовник.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ТЕЗЕ

2.1. Међународни систем управљања категоријама заштићених подручја

2.1.1. Историјат

Током двадесетог века широм света проглашен је велики број заштићених подручја, али су се критеријуми, терминологија и приступ управљању тим подручјима веома разликовали у појединим земљама. Како би се заштићена подручја могла поредити и анализирати на глобалном нивоу, указала се потреба за стандардизацијом категорија заштите, а први корак у том смеру направљен је још 1933. године, кад је на Међународној конференцији за заштиту фауне и флоре у Лондону предложен систем од четири типа заштићених подручја: национални парк, строги природни резерват, резерват флоре и фауне и резерват са забраном лова и сакупљања (Dudley et al., 2008).

Међународна унија за заштиту природе (IUCN)³ препознала је значај јединственог светског система категорија заштићених подручја и усвојила препоруку за израду светске листе заштићених подручја на својој Генералној скупштини одржаној 1958. године у Атини (Watterson, 1962). IUCN прву једноставну поделу на национални парк, научни резерват и споменик природе уводи 1966. године у публикацији „UN List of Protected Areas“ (Листа заштићених подручја Уједињених нација), а од тада су категорије заштићених подручја више пута мењане и прилагођаване.

Године 1994. на Генералној скупштини IUCN-а у Буенос Ајресу, развијен је систем управљања заштићеним подручјима од шест категорија (Табела бр. 1):

³ IUCN - међународна унија за заштиту природе је највећа и најстарија светска организација, основана 1948. године, која се бави заштитом природе, са скоро 1 300 владиних и НВО чланова и више од 15 000 експерата волонтера у 185 земаља. Рад IUCN-а подржан је од стране скоро 1 000 запослених у 45 канцеларија и стотине партнера из јавног, невладиног и приватног сектора широм света. У Србији је седиште IUCN програмске канцеларије за југоисточну Европу.

Табела бр. 1: Систем од шест IUCN категорија управљања заштићеним подручјима (IUCN, 1994)

Категорија	Опис
Ia	Строги природни резерват (енг. <i>Strict nature reserve</i>): заштићено подручје којим се претежно управља у истраживачке сврхе.
Ib	Подручје дивљине (енг. <i>Wilderness area</i>): заштићено подручје којим се претежно управља у сврху заштите дивљине.
II	Национални парк (енг. <i>National park</i>): заштићено подручје којим се претежно управља ради очувања екосистема и рекреације.
III	Природни споменик (енг. <i>Natural monument</i>): заштићено подручје којим се претежно управља у сврху заштите природних карактеристика.
IV	Подручје управљања стаништима/врстама (енг. <i>Habitat/Species management area</i>): заштићено подручје којим се претежно управља путем мера управљања.
V	Заштићени предео/морски предео (енг. <i>Protected landscape/Seascape</i>): заштићено подручје којим се претежно управља у сврху заштите предела и рекреације.
VI	Заштићено подручје за одрживо управљање природним ресурсима (енг. <i>managed resource protected area</i>): заштићено подручје којим се претежно управља ради одрживе употребе природних екосистема.

Поред детаљног описа категорија, дате су и смернице за имплементацију овог система, као и свеобухватна дефиниција заштићеног подручја. Систем од шест категорија није мењан од 1994. године, само је на Светском конгресу очувања природе (World Conservation Congress) 2008. године у Барселони скупштина IUCN-а развила нове смернице за тумачење тих категорија (Dudley et al., 2008). Године 2004. систем IUCN категорија управљања заштићеним подручјима је признат и прихваћен од стране Конвенције о биолошкој разноврсности и од тада свим потписницама Конвенције се саветује и охрабрују се да ускладе своје националне системе са међународним (Sekulić, 2011).

Категоризација из 2008. године заснива се на циљевима управљања, што значи да се категорија подручја одређује пре свега у зависности од тога како се са

тим подручјем у будућности планира „поступати“. Из тог разлога не постоје тачно одређена правила која се могу применити на било које подручје, већ одлука о категорији треба да буде резултат процене и договора. У приручнику IUCN-а „Guidelines for Applying Protected Area Management Categories“ (Приручник за примену категорија заштићених подручја) може се наћи детаљна анализа сваке категорије са смерницама за њихову примену.

2.1.2. Циљ и сврха међународног система категоризације заштићених подручја као и важност његове примене

Најважнији циљ система заштићених подручја је да се повећа ефикасност *in-situ* очувања биодиверзитета.

Заштићена подручја су веома различито тумачена и називана широм света. Без заједничког система категорија било би врло тешко разумети, упоредити и ускладити различите националне иницијативе. С обзиром на то да је очување природе међународна тема која, да би постигла своје фундаменталне циљеве, мора бити заснована на интензивној међународној сарадњи, потреба за заједничким системом категоризације заштићених подручја била је очигледана (Sekulić, 2011).

IUCN види категорије управљања заштићеним подручјима као један важан глобални стандард за планирање, успостављање и управљање заштићеним подручјима (Dudley, 2008). Овај систем нема само међународни значај, већ представља и важно средство за унапређење националног система заштићених подручја и појединачних заштићених подручја (Sekulić, 2011). Доноси већу транспарентност и одговорност у управљању. Једном заштићена подручја којима је додељена међународно призната категорија разумљива су за ширу (међународну) публику и могу се поредити са другим сличним заштићеним подручјима, а у циљу постизања што ефикаснијег управљања. Многе земље су директно усвојиле овај систем кроз национално законодавство. Основна сврха овог система је подршка планирању националног система заштићених подручја. Његов развој је трајао више од 20 година и сигурно је да сумира најбољу

међународну праксу и знања о развоју система заштићених подручја. Као такав, он представља веома згодан алат за скрининг националног система и планирање његовог даљег развоја (Sekulić, 2011).

Иако је овај систем међународно одобрен и прихваћен од стране најрелевантнијих међународних организација и иницијатива, он није обавезујући. Због високе разноликости заштићених подручја у свету и локалних специфичности, систем не може бити генерално примењен. То није савршен систем, па понекад изазива доста контроверзи у практичној примени. Међутим, и поред тога неке земље су га директно транспоновале у своје национално законодавство, нпр. Аустралија, Грузија, Аустрија (EUROPARC Espana, 2006).

Критике система се углавном односе на смањење степена заштите биодиверзитета у заштићеним подручјима и пребацивање фокуса на флексибилније категорије у којима је присутан значајан утицај људи (Locke & Dearden, 2005; Voitani et al., 2008). Као одговор на ове критике, прецизније дефиниције и критеријуми су развијени у смерницама IUCN-а из 2008. године (Dudley, 2008).

2.1.3. IUCN дефиниција заштићеног подручја

Према дефиницији IUCN-а заштићено подручје представља географски јасно дефинисан и одређен простор, којим се управља путем правних и других механизма, ради постизања дугорочне заштите природе и са њом повезаних екосистемских услуга и културних вредности (Dudley, 2008).

Први нацрт ове дефиниције дат је 2007. године и од тада је био подвргнут ревизијама и изменама од стране бројних стручњака унутар IUCN-а и Светске комисије за заштићена подручја (WCPA - World Commission on Protected Areas), да би у својој коначној верзији био прихваћен на Светском конгресу заштите природе (World Conservation Congress) у Барселони 2008. године. С обзиром на то да ова дефиниција обухвата велики број информација у једној краткој реченици, у Приручнику за примену категорија заштићених подручја (Dudley, 2008) дата су појашњења свих њених делова (Табела бр. 2).

Табела бр. 2: Објашњење IUCN дефиниције заштићеног подручја (прилагођено Dudley, 2008)

ИЗРАЗИ У ДЕФИНИЦИЈИ	ТУМАЧЕЊЕ
јасно дефинисано подручје	Укључује копно, копнене воде, море и обално подручје или њихове комбинације. Подразумева све три димензије простора, дефинисане унутар јасних и договорених граница. Границе у неким случајевима могу бити одређене елементима који су променљиви у времену, на пример обалом реке, као и одређеним већ постојећим управљачким мерама, као што су зоне ограниченог коришћења.
познато	Подручје може бити проглашено од државе или различитих организација или удружења, али као такво мора бити на неки начин признато, на пример наведено у Светској бази заштићених подручја (World Database on Protected Areas - WCSA) или, у случају заштићених подручја у Србији, уписано у Централни регистар заштићених природних добара, који води Завод за заштиту природе Србије.
са сврхом	Указује на дугорочну посвећеност очувању, која може бити утемељена законским актом, међународном конвенцијом, споразумом, уговором и сл.
којим се управља	Подразумева спровођење конкретних поступака чији је циљ очување природних (и других) вредности због којих је подручје заштићено, укључујући изостанак било каквог деловања уколико је то најбоља стратегија за постизање овог циља.
с циљем	Постављање тачно одређеног циља, што је неопходно како би омогућило и процену ефикасности управљања заштићеним подручјем.
трајно	Наглашава да управљање заштићеним подручјем није краткорочна, привремена стратегија већ континуирани процес.
очување	У контексту ове дефиниције, ова реч означава <i>in-situ</i> одржавање екосистема, природних и полуприродних станишта, те очување стабилних популација дивљих врста у њиховом природном окружењу, односно домаћих или култивисаних врста у окружењу у којем су оне развиле своје специфичне карактеристике.
целокупна природа	Обухвата свеукупну биолошку разноврсност, на нивоу гена, врста и екосистема, као и геолошку и предеону разноврсност.
екосистемске услуге	Односи се на услуге које природа пружа човеку, а чије коришћење није у сукобу с циљевима заштите. Екосистемске услуге обухватају услуге на слободном располагању, као што су вода, дрвна маса и генетички ресурси; услуге регулације, попут ублажавања екстремних природних појава, као што су суше, поплаве, ерозије тла и болести; услуге подржавања

	природних процеса попут кружења материје и настајања тла; те културолошке услуге попут рекреацијских, духовних, верских и других нематеријалних користи.
културне вредности	Све културне вредности које нису у сукобу с циљевима очувања, укључујући нарочито оне које им доприносе и оне које су саме угрожене.
законских или других механизма	Управљање заштићеним подручјем може се одвијати у складу са законским актима, међународним конвенцијама или споразумима или према традиционалним обичајима и начелима невладиних организација.

Дефиниција заштићеног подручја према Закону о заштити природе РС (2010), члан 28. гласи: „Заштићена подручја јесу подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и због тога се актом о заштити проглашавају заштићеним подручјима од општег интереса“.

Као што се може приметити, дефиниција није усклађена са дефиницијом коју је дао IUCN.

2.1.4. Основни принципи међународног система категоризације заштићених подручја

IUCN дефиницију заштићених подручја треба примењивати у складу са низом пратећих принципа (Dudley, 2008):

- За IUCN само оне области у којима је главни циљ очување природе могу се сматрати заштићеним подручјима; важно је нагласити да могу бити укључене и области које имају и друге циљеве, али у случају сукоба, заштита природе мора имати приоритет;
- Заштићена подручја морају спречити или елиминисати, где је то неопходно, сваку експлоатацију или праксу управљања која би могла бити штетна за циљеве успостављања добра;
- Избор категорије треба да се заснива на примарном циљу (циљевима) за свако заштићено подручје;
- Систем није хијерархијски;

- Све категорије дају допринос очувању али циљеви морају бити изабрани у складу са одређеном ситуацијом; нису све категорије подједнако корисне у свакој ситуацији;
- Свака категорија може постојати под било којом врстом управљања и обрнуто;
- Додељену категорију треба мењати ако се процени да се наведени дугорочни циљеви управљања не поклапају са циљевима из додељене категорије;
- Категорија није одраз ефикасности управљања;
- Заштићена подручја обично треба да имају за циљ да одрже или, идеално, повећају степен природности заштићених екосистема;
- Дефиниција и категорије заштићених подручја не треба да се користи као изговор за одузимање земље и протеривање људи.

Заштићена подручја се класификују према циљевима управљања. С обзиром на то да се ови циљеви тешко могу одредити строгим критеријумима, улога овог система није да даје класификационе шеме за сва постојећа заштићена подручја у свету, већ да даје општи оквир, који ће омогућити да се нека подручја одмах уклопе у једну од категорија, док ће за друге бити неопходна претходна процена. Очекује се да систем не буде примењив у свим националним системима и да нека специфична заштићена подручја неће моћи да се уклопе у било коју од понуђених категорија (Sekulić, 2011).

Циљеви заједнички за све категорије и све заштићене области:

- Очување структуре заштићеног подручја, функције и еволуционог потенцијала биодиверзитета;
- Допринос регионалним стратегијама очувања;
- Одржање разноликости пејзажа, станишта и са њима повезаних врста и екосистема;
- Да буду довољне величине да осигурају интегритет и дугорочно одржање одређених циљева заштите или да се могу повећати, а како би се то постигло;
- Одржавају своју вредност због које су успостављена унедоглед;

- Делују под вођством плана управљања, програма праћења и евалуације, које подржава адаптивни менаџмент;
- Имају јасан и праведан систем управљања.

2.1.5. IUCN категорије управљања заштићеним подручјима

КАТЕГОРИЈА I

Строги резерват природе/подручје дивљине: заштићеним подручјима се управља само у научне сврхе или ради заштите дивљине

Категорија Ia (Strict Nature Reserve)

Строги резерват природе: заштићеним подручјем се управља претежно у научне сврхе

Дефиниција: обухвата строго заштићена подручја која се издвајају за заштиту биодиверзитета, као и евентуално геолошке/геоморфолошке карактеристике, где су посете, коришћење и други утицаји на простор строго контролисани и ограничени. Таква подручја могу послужити као неопходна референтна подручја за научна истраживања и мониторинг. У Табели бр. 3 наведене су карактеристике које категорију Ia чине јединственом.

Примарни циљ: очување регионално, национално или глобално изузетних екосистема, врста (појава или агрегација) и/или карактеристика геодиверзитета: ови атрибути су углавном или потпуно формирани без људског утицаја и били би деградирани или уништени када би се подвргли људском утицају.

Препознатљиве карактеристике

Област треба обично да:

- Има скуп очекиваних аутохтоних врста у еколошки значајној густини популација или ће бити у стању да такву бројност поврати кроз природне процесе или временски ограничене интервенције;
- Има комплетан сет очекиваних аутохтоних екосистема, углавном нетакнутих са очуваним еколошким процесима или процесима који се могу реконструисати минималним интервенцијама управљања;

- Буде без значајне директне интервенције од стране људи, што обично подразумева ограничене посете и непостојање насеља на територији заштићеног подручја;
- Не захтева значајне интервенције за остваривање циљева очувања.

Табела бр. 3: Шта категорију Ia чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија Ia се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ib	Категорија Ib је обично веће површине и мање строго заштићена од посетилаца него категорија Ia: иако најчешће нису предмет масовног туризма, ова подручја могу бити отворена за посету ограниченог броја људи припремљених за самостално путовање, као што су пешаци или чамац, што није увек случај у Ia.
II	У категорији II се обично комбинују заштита екосистема са рекреацијом, и то се постиже зонирањем, што није погодано за категорију I.
III	Заштићена подручја категорије III су генерално усмерена на неку природну функцију, тако да је примарни фокус управљања одржавање ове функције, док су циљеви Ia углавном усмерени на читав екосистем и екосистемски процес.
IV	Категорија IV штити фрагменте екосистема или станишта, који често захтевају континуиране мере управљања како би се одржали, док са друге стране подручја категорије Ia треба да буду у великој мери самоодржива и њихови циљеви искључују такве управљачке активности. Подручја категорије IV се често оснивају ради заштите одређене врсте или станишта пре него специфичних еколошких циљева, као што је то у категорији Ia.
V	Заштићена подручја категорије V су генерално културни пејзажи или морска подручја која су измењена од стране људи стотинама или чак хиљадама година и ослањају се на наставак предузетих интервенција, а како би одржали своје квалитете, укључујући и биодиверзитет. Многа подручја из ове категорије обухватају трајна људска насеља. Све горе наведено неспојиво је са категоријом Ia.
VI	Заштићена подручја категорије VI садрже природна подручја где је очување биодиверзитета повезано са одрживим коришћењем природних ресурса, што је неспојиво са категоријом Ia. Међутим, велика подручја из категорије VI могу да садрже Ia заштићена подручја унутар својих граница, што се постиже зонирањем.

Категорија Ib (Wilderness area)

Подручје дивљине: заштићеним подручјем се управља претежно ради заштите дивљине (неприступачни предели очуване природе)

Дефиниција: обично велика неизмењена или незнатно измењена подручја очуване природе, без сталних или значајнијих људских насеља, која су заштићена и којима се управља на начин како би се сачувало њихово изворно стање. У Табели бр. 4 наведене су карактеристике које категорију Ib чине јединственом.

Примарни циљ: да се заштити дугорочни еколошки интегритет природних подручја која нису изложена значајним људским активностима, без модерне инфраструктуре и где доминирају природне силе и процеси, тако да ће садашње и будуће генерације имати прилику да доживе такве области.

Препознатљиве карактеристике:

Област треба обично да:

- Буде без модерне инфраструктуре, развоја и интензивних индустријских активности;
- Буде без путева, цевовода, далековода, терминала и друге сталне структуре, без рударства, хидроелектрана, пољопривреде, укључујући интензивну испашу стоке, привредног риболова и сл., али то није ограничавајући фактор;
- Буде без приступа моторних возила или са високо ограниченим приступом;
- Карактерише висок степен нетакнуте природе, што подразумева да садржи висок проценат оригиналних екосистема, потпуно или близу потпуно природних популација фауне и флоре, очуваног предатор - плен односа, укључујући и велике сисаре;
- Буде довољно велике површине да заштити биодиверзитет; одржи еколошке процесе, услуге екосистема, еколошке рефугијуме и еволуционе процесе; буде тампон зона против утицаја климатских промена;
- Буде без неодговарајуће или прекомерне људске употребе или присуства, који би смањили вредност дивљине. Међутим, људско присуство не би требало да буде кључни фактор у одлучивању да ли да се на неком подручју успостави подручје категорије Ib. Кључни циљеви су биолошки

- нетакнуте области у којима не постоји трајна инфраструктура, индустрија, пољопривреда, моторни саобраћај и други показатељи модерног или технолошког развоја;
- Могу да обухватају и донекле нарушене области које имају способност да се обнове и мање области које се могу проширити или би могле играти важну улогу шире стратегије заштите дивљине као дела система заштићених подручја.

Табела бр. 4: Шта категорију Ib чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008).

Категорија Ib се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	Категорија Ia обухвата строго заштићена подручја, углавном са само ограниченим посетама. Она су често (али не увек) релативно мала, за разлику од Ib. Ограничење је да не буде људских насеља у категорији Ia, али зато аутохтоне и локалне заједнице треба обухватити Ib заштићеним подручјима.
II	Категорије Ib и II заштићена подручја су често сличне величине и њихов циљ је да штите функционалност екосистема. Али док II обично укључује (или је план да се укључе) користи за посетиоце, обухватајући и пратећу инфраструктуру, то су код категорије Ib користи за посетиоце ограничене, и то на оне са вештином и опремом за преживљавање.
III	Категорија III има за циљ да штити специфичне природне карактеристике, што није циљ категорије Ib. Заштићена подручја из категорије III су често веома мала и слично као и код категорије II, а циљ је подстицање посета у великом броју; Ib подручја са друге стране су углавном већа и циљ мера управљања је да се обесхрабре сви осим специјализованих посетилаца.
IV	Заштићена подручја из ове категорије су обично релативно мала и циљ им није функционисање комплетног екосистема; код већине је неопходно редовно интервенисати управљачким мерама како би се очувао биодиверзитет, а све ово је у супротности са условима за Ib категорију.
V	Заштићена подручја категорије V су генерално културни пејзажи или морска подручја обликована (обично дугорочним) човековим интервенцијама и обично садрже настањене људске заједнице. Категорија Ib треба да буде природна колико је то могуће и да садржи само културне пејзаже, ако је намера да се врати скоро природним условима.
VI	Заштићена подручја категорије VI се односе на успостављање унутрашњег зонирања и управљачких режима који могу да подрже одрживо коришћење; иако области дивљине понекад укључују ограничено традиционално коришћење од стране локалних заједница, ово произилази из циљева управљања и није суштински део тих циљева.

КАТЕГОРИЈА II (National park)

Национални парк: заштићеним подручјем се управља претежно ради заштите екосистема и рекреације

Дефиниција: велика природна или готово природна подручја која се издвајају са циљем заштите целокупних екосистема, еколошких процеса који се у њима одвијају, заједно са врстама карактеристичним за ту област, на начин да истовремено пружају основу за еколошке и културно прихватљиве духовне, научне, образовне, рекреативне и активности посетилаца. У Табели бр. 5 наведене су карактеристике које категорију II чине јединственом.

Примарни циљ: заштита природног биодиверзитета, заједно са својим основним еколошким структурама и подржавање процеса заштите животне средине, као и промоција образовања и рекреације.

Препознатљиве карактеристике:

- Категорија II подручја су обично велика и очуваног функционалног екосистема, а како би се ово постигло, потребно је да постоји разумевање за управљање у околним подручјима;
- Подручје треба да садржи репрезентативне примере великих природних подручја, биолошких и еколошких функција или пејзажа, где су аутохтоне биљне и животињске врсте, станишта и геодиверзитет са посебним духовним, научним, образовним, рекреативним или туристичким значајем;
- Област треба да буде довољне величине и еколошког квалитета како би се одржале еколошке функције и процеси који ће омогућити аутохтоним врстама и заједницама да опстану дугорочно са минималним интервенцијама управљања;
- Састав, структура и функција биодиверзитета треба да буду у великом степену у „природном“ стању или да имају потенцијал да се врате на такав статус, са релативно ниским ризиком од успешних инвазија алохтоних врста.

Табела бр. 5: Шта категорију II чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија II се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	Категорија II генерално није строго заштићена као Ia и може укључити туристичку инфраструктуру и посету. Заштићена подручја категорије II често имају зоне (резервате) где је број посетилаца строго контролисан, што може личити на категорију Ia.
Ib	Посете подручјима категорије II су сасвим другачије од подручја дивљине, имају више пратеће инфраструктуре (стазе, путеви, одмаралишта итд.) и привлаче већи број посетилаца. Заштићена подручја категорије II често имају зоне (резервате) где је број посетилаца строго контролисан, што може личити на категорију Ib.
III	Управљање подручјима категорије III фокусирано је око једне природне функције, док је у категорији II циљ одржавање комплетног екосистема.
IV	Категорија II има за циљ одржавање еколошког интегритета комплетног екосистема, док категорија IV има за циљ заштиту станишта и појединачних врста. У пракси, заштићена подручја IV категорије ће ретко бити довољно велика да се заштити цео екосистем, тако да је суштинска разлика између ове две категорије у томе што су локације у категорији IV прилично мале (појединачне мочваре, фрагменти шуме, мада постоје изузеци), док категорија II обухвата много веће просторе који су у великој мери самоодрживи.
V	Категорија II су природна подручја или у процесу враћања на природни систем, док категорији V припадају културни пејзажи и циљ је да се у овом статусу и задрже.
VI	Категорија II не дозвољава коришћење ресурса, осим за опстанак или мање рекреативне сврхе.

КАТЕГОРИЈА III (Natural Monument or Feature)

Споменик природе: заштићеним подручјем управља се претежно ради заштите посебних природних одлика

Дефиниција: заштићена подручја категорије III су издвојена за заштиту специфичних природних споменика, који могу бити рељефни облик, морска хрид или шпиља, геолошке специфичности попут спелеолошких објеката или живе појаве, као што су стабла високе старости. Они су генерално веома мала

заштићена подручја, али често имају високу вредност за посетиоце. У Табели бр. 6 наведене су карактеристике које категорију III чине јединственом.

Примарни циљ: да се заштите специфичне изузетне природне карактеристике и њихова повезаност са биодиверзитетом и стаништем.

Препознатљиве карактеристике:

- Природни споменици су обично мања подручја која се фокусирају на очување специфичних природних карактеристика. Они могу укључивати културне и духовне карактеристике, али очувању природних карактеристика треба дати приоритет. Њима се управља на исти начин као и подручјима категорије II. Термин „природно“, како се овде користи, односи се на потпуно природне, али понекад и на карактеристике које су под утицајем људи. И у овом другом случају ова подручја треба такође да имају важне атрибуте биодиверзитета, који би требало да буду приоритет у циљевима управљања.

Табела бр. 6: Шта категорију III чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија III се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	Категорија III није ограничена на природне и нетакнуте пејзаже, али може бити успостављена у областима које су иначе културни или фрагментирани пејзажи. Посета и рекреација се често подстичу, а истраживање и мониторинг (праћење) се ограничавају на разумевању и одржавању неке природне карактеристике.
Ib	
II	Нагласак управљања категоријом III није на заштити целог екосистема, већ посебних природних карактеристика; иначе категорија III је слична категорији II и њом се управља на готово исти начин, али у мањем обиму и комплексности управљања.
IV	Нагласак категорије III управљања није у заштити кључних врста или станишта, већ одређених природних карактеристика.
V	Категорија III није ограничена на културни пејзаж и пракса управљања вероватно ће се више фокусирати на строжу заштиту одређене функције него у случају категорије V.
VI	Категорија III није усмерена на одрживо коришћење ресурса.

КАТЕГОРИЈА IV (Habitat/Species Management Area)

Подручје управљања стаништем/врстом: заштићеним подручјем управља се претежно ради заштите врста или станишта путем активних мера управљања

Дефиниција: категорија IV заштићених подручја намењена је заштити тачно одређених врста или станишта и управљање је усмерено према том циљу. Подручја заштићена у овој категорији често, али не нужно, захтевају спровођење активних управљачких активности усмерених очувању врста или одржавању станишта. У Табели бр. 7 наведене су карактеристике које категорију IV чине јединственом.

Примарни циљ: да се одрже, очувају и обнове врсте и станишта.

Препознатљиве карактеристике:

- Заштићена подручја категорије IV имају за циљ заштиту или враћање:
 - биљних врста од међународног, националног или локалног значаја;
 - животињских врста од међународног, националног или локалног значаја;
 - станишта.
- Пошто им намера није заштита читавог екосистема већ само његових фрагмената, не могу бити самоодржива, па због тога подручја у овој категорији често захтевају привремене или сталне интервенције управљања. Величина подручја варира, али су обично мала.
- Управљање подручјима категорије IV остварује се:
 - Заштитом посебних циљаних врста;
 - Заштитом станишта;
 - Активним управљањем за одржавање циљних врста;
 - Активним управљањем природним и полуприродним екосистемима;
 - Активним управљањем културно дефинисаним екосистемима.

Активно управљање подразумева да је свеукупно функционисање екосистема модификовано, на пример, заустављањем природне сукцесије,

пружањем допунске хране или стварањем вештачких станишта, тј. управљање често укључују много више него само отклањање претњи, као што је криволов или инвазивне врсте, јер се ове активности одвијају у готово свим заштићеним подручјима у свакој категорији и зато нису дијагностиковане. Подручја IV категорије су обично доступна јавности.

Табела бр. 7: Шта категорију IV чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија IV се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	Категорија IV заштићена подручја нису строго заштићена од људске употребе; научна истраживања се могу вршити, али генерално као секундарни циљ.
Ib	Заштићена подручја категорије IV нису „области дивљине“, како је то дефинисано од стране IUCN-а. Углавном се подвргавају управљачким интервенцијама, што није у складу са концептом категорије Ib.
II	Заштићена подручја из категорије IV имају за циљ очување одређених врста или станишта, што за последицу може имати да се мање пажње обрати на друге елементе екосистема, док заштићена подручја из категорије II имају за циљ да сачувају функционалност целокупних екосистема. Категорије II и IV могу у неким околностима блиско личити једна на другу, а разлика делом зависи од циља - то јест, да ли је циљ да се заштити цео екосистем (II категорија) или је фокусиран да заштити неколико кључних врста или станишта (IV категорија).
III	Циљ IV категорије заштићених подручја је више биолошке природе, док је категорија III специфична и више морфолошки или културно оријентисана.
V	Заштићена подручја из категорије IV имају за циљ да заштите идентификоване циљне врсте и станишта, док категорија V штити општи пејзаж/морски предео који је вредан са аспекта очувања природе. Заштићена подручја категорије V ће генерално поседовати социо-културне карактеристике које могу бити одсутне у IV. Код категорије IV се може користити традиционални управљачки приступ, што подразумева одржавање заједница врста као део плана управљања, а не шири приступ који укључује широк спектар профитних активности.
VI	Управљачке мере у категорији IV заштићених подручја су првенствено усмерене на одржавање врсте или станишта, док се у категорији VI циљ очувања природе повезује са одрживим коришћењем ресурса. Као и код V, заштићена подручја у категорији VI, обично заузимају већу површину од IV.

КАТЕГОРИЈА V (Protected Landscape/ Seascape)

Заштићени предео/морски предео: заштићеним подручјем управља се претежно ради заштите предела/морског предела

Дефиниција: обухвата заштићено подручје где је интеракција људи и природе током времена произвела површину од посебног карактера са значајним еколошким, биолошким, културним и естетским вредностима и где је очување тог односа од виталног значаја да би се ове вредности очувале. У Табели бр. 8 наведене су карактеристике које категорију V чине јединственом.

Примарни циљ: да се заштите и одрже важни пејзажи/морски пејзажи и пратеће очување природе и других вредности створених у интеракцији са људима кроз традиционалну праксу управљања.

Препознатљиве карактеристике:

- С обзиром на то да је категорија V резултат биотичке, абиотичке и људске интеракције, треба да има следеће основне (*есенцијалне*) карактеристике:
 - Пејзаж и/или обални и острвски морски пејзаж високог и/или посебног естетског квалитета повезан са значајним стаништима, флором и фауном и културним карактеристикама;
 - Избалансирана интеракција између људи и природе која је издржала дуго времена и још увек има интегритет или постоји основана нада обнављања тог интегритета;
 - Јединствен или традиционални начин коришћења земљишта, на пример, као што су одржива пољопривреда, шумарство и људска насеља која су еволуирала у равнотежи са њиховим пејзажом.

Пожељне карактеристике:

- Могућности за рекреацију и туризам у складу са стилем живота и економским активностима;
- Јединствене или традиционалне друштвене организације, као што су локални обичаји, средства за живот и веровања;
- Признање уметника свих врста и културне традиције (сада и у прошлости);

- Потенцијал за еколошку и/или пејзажну рестаурацију.

Табела бр. 8: Шта категорију V чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија V се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	За разлику од Ia, људска интервенција се очекује. У категорији V истраживања нису приоритет, мада могу да пруже прилику за истраживање интеракције између људи и природе.
Ib	Заштићена подручја категорије V нису „области дивљине“, како је то дефинисано од стране IUCN-а. Многа ће бити подвргнута управљачким интервенцијама, што није у складу са концептом категорије Ib.
II	Категорија II настоји да минимизира људске активности у циљу постизања потенцијалног природног статуса (eng. “as natural a state as possible”). Категорија V укључује могућност континуиране људске интеракције.
III	Категорија III фокусирана је на специфичности и појединачне вредности и истиче монументалност, јединственост и/или реткост појединачних карактеристика, док ово није потребно за категорију V, која обухвата шири пејзаж и више вредности.
IV	Категорија V има за циљ да заштити општи и морски пејзаж који имају вредност за очување биодиверзитета, док категорија IV често има сасвим конкретан циљ да заштити идентификоване циљне врсте и станишта. Категорија V заштићених подручја ће често бити већа од IV.
VI	VI категорија наглашава потребу да се очување природе у природним подручјима повеже са одрживим начином живота, обратно категорија V наглашава вредности настале услед дугорочних интеракција људи и природе у измењеним условима. У категорији VI нагласак је на одрживом коришћењу производа и услуга (лов, паша, управљање природним ресурсима), док је у V нагласак на интензивнијој употреби (пољопривреда, шумарство, туризам). Категорија VI је обично више „природна“ од категорије V.

КАТЕГОРИЈА VI (Protected area with sustainable use of natural resources)

Заштићено подручје за одрживо управљање природним ресурсима: заштићеним областима управља се претежно ради одрживог коришћења природних екосистема

Дефиниција: подручја намењена очувању екосистема и станишта, а заједно са тим пратећих културних вредности и традиционалног управљања природним ресурсима. Најчешће су велике површине, већи део подручја је у природном стању, а део се користи на одржив начин. Екстензивно и неиндустријско коришћење природних ресурса се одвија у складу са очувањем природе и сматра се једним од главних циљева овог подручја. У Табели бр. 9 наведене су карактеристике које категорију VI чине јединственом.

Примарни циљ: заштита природних екосистема и одрживо коришћење природних ресурса, када очување и одрживо коришћење може бити обострано корисно.

Препознатљиве карактеристике:

- Категорија VI заштићених подручја, јединствена је међу категоријама IUCN система, јер одрживо коришћење природних ресурса користи као средство за постизање очувања природе, заједно и у синергији са другим акцијама чешће од других категорија заштите;
- Има за циљ да сачува екосистеме и станишта, заједно са пратећим културним вредностима и системом управљања природним ресурсима. Дакле, ова категорија заштићених подручја тежи да буде релативно велика (иако то није обавезно);
- Није дизајнирана да се прилагоди великим индустријским комплексима;
- IUCN препоручује да се део подручја задржи у природном стању, што не мора да искључује низак ниво активности, као што је прикупљање шумских производа. У неким земљама овај део подручја заузима две трећине укупне површине, мада IUCN препоручује да се одлуке доносе на националном нивоу, а понекад чак и на нивоу појединачних заштићених подручја.

Табела бр. 9: Шта категорију VI чини јединственом (прилагођено Dudley, 2008)

Категорија VI се разликује од других категорија заштите на следећи начин:	
Ia	Категорија VI обухвата заштиту биодиверзитета, посебно екосистема и пејзажа, али циљ не би требало да буде строга заштита од људског утицаја. Иако научноистраживачки рад може бити важан, могао би се сматрати приоритетом само када се односи на одрживо коришћење природних ресурса, било у смислу како би се могао побољшати или да се разуме како минимизирати ризик за еколошку одрживост.
Ib	Заштићена подручја категорије VI у одређеним случајевима се могу сматрати „областима дивљине“, међутим, ова категорија изричито промовише одрживо коришћење, за разлику од категорије Ib, у којој је таква употреба минимална и произилази из циљева очувања. Такође доприносе одржавању еколошких услуга, али не само од заштите природе, јер одрживо коришћење природних ресурса може да допринесе заштити екосистема, великих станишта и еколошких процеса.
II	Категорија VI има за циљ очување екосистема, потпуних и функционалних, уколико је то могуће, њихове специјске и генетске разноврсности и са њима повезаним екосистемским услугама, али се разликују од категорије II у улози коју играју у промоцији одрживог коришћења природних ресурса. Туризам може бити развијен у VI категорији заштићених подручја, али само као секундарна активност или када део друштвено-економске стратегије развоја локалне заједнице (на пример, у вези са развојем екотуризма).
III	Категорија VI заштићених подручја може обухватити заштиту специфичних природних или културних карактеристика, укључујући разноврсност врста и гена, као и одрживо коришћење природних ресурса, али су више оријентисана на заштиту екосистема, еколошких процеса и одржавање еколошких услуга, а кроз заштиту и промоцију управљачког приступа који доводи до одрживог коришћења природних ресурса.
IV	Заштићена подручја категорије VI су више оријентисана на заштиту екосистема, еколошких процеса и одржавање услуга животне средине кроз заштиту природе и промоцију одрживог коришћења природних ресурса. Док категорија IV има тенденцију да приоритет буде активно управљање, категорија VI промовише одрживо коришћење природних ресурса.
V	Категорија V - подручја у којима су пејзажи трансформисани као резултат дугорочних интеракција са људима; у категорији VI подручја остају претежно као природни екосистеми. Нагласак у категорији VI је стога више на заштити природних екосистема и еколошких процеса, а кроз заштиту природе и промоцију одрживог коришћења природних ресурса.

2.1.6. Избор одговарајуће категорије

Смернице за одређивање IUCN категорије којој дато подручје припада изузетно су важне јер од тога зависи његова будућа заштита и спровођење мера управљања. Први корак у процесу класификације је да се провери да ли се конкретно подручје *уклапа у дефиницију заштићених подручја*. Само области које су идентификоване као заштићена подручја могу се даље категоризовати.

У принципу, област треба прихватити као заштићено подручје само ако је:

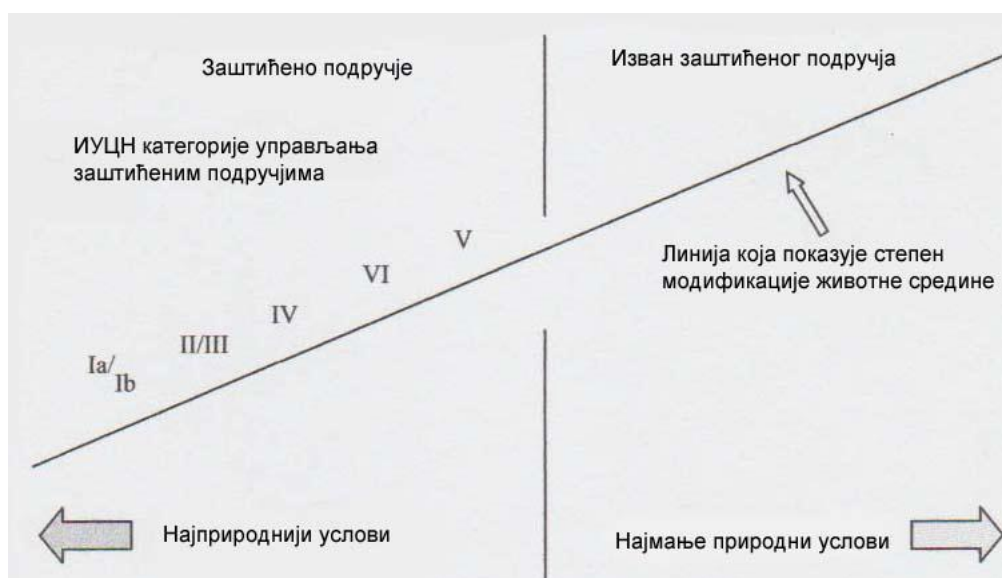
- Просторно дефинисана са познатим географским обимом или границама;
- Званично основана актом или уговором;
- Замишљена као дугорочни пројекат;
- Фокусирана на очување природе.

Следећи корак је *дефинисање примарног циља* заштићеног подручја. IUCN класификација се заснива на циљевима очувања, при чему се примарни (основни) циљ користи да се на основу њега подручје сврста у једну од категорија. Примарни циљ управљања заштићеним подручјем треба да важи за најмање 75% његове територије. То значи да, с обзиром на површину заштићеног подручја, може укључивати и друге управљачке циљеве и праксе, али они не би требало да се примењују на више од 25% укупне територије и не би требало да буду у супротности са основним циљем.

Такође, приликом категоризације треба размотрити и следеће: не постоје строги критеријуми за величину области одређених категорија. Међутим, неке тенденције могу се претпоставити: категорије Ia и Ib су често мале површине, као и категорија III, док су II, V и VI најчешће велике. Различите зоне у заштићеним подручјима могу бити додељене различитим категоријама, али је неопходно да буду законски дефинисане.

Одређивање категорије треба схватити као процес и не треба га посматрати само као процену тренутних циљева, већ и као средство за постепено побољшање управљања у појединим заштићеним подручјима. У идеалном случају, ово би требало да буде очигледан процес, који би требало да омогући заједнички споразум о главним циљевима заштите одређеног подручја.

Статистички подаци Листе заштићених подручја Уједињених нација показују да 67% свих заштићених подручја има одређену IUCN категорију и оне покривају 81% површине свих заштићених подручја (Chape et al., 2003). Остатку подручја из различитих разлога IUCN категорија није одређена. Од подручја која су категоризована по IUCN-у, највећи део површине заштићен је у категоријама II и VI - укупно 47% укупне површине заштићених подручја, док највећи број подручја припада IUCN категорији IV (Chape et al., 2003).

Слика бр. 3: Категорије управљања заштићеним подручјима и степен модификације животне средине (прилагођено Phillips, 2002)

На Слици бр. 3 можемо видети како се услови животне средине мењају у односу на категорију заштите, па су тако најприроднији услови у категорији Ia и Ib, а највише измењени у категорији V. Ово такође може помоћи приликом додељивања одговарајуће категорије заштите неком подручју.

2.2. Процена ефикасности управљања заштићеним подручјима

Успостављање заштићених подручја представља један од најефикаснијих начина заштите предела у којима је природа остала сачувана, па самим тим ова

подручја чине један од најважнијих природних ресурса једне земље. Ефикасно управљање заштићеним подручјима је од кључне важности да би сврха њиховог успостављања била оправдана, а постављени циљеви остварени.

Потреба за мерењем ефикасности управљања заштићеним подручјем постала је широко препозната на међународном плану, с обзиром на то да сам чин проглашења заштићеног подручја не резултира обавезно и у спровођење мера заштите, како у развијеним, тако и у државама у развоју (Hockings & Phillips, 1999; Hockings et al., 2000; Ervin, 2003a). Поред тога, како су се развијали различити стратешки приступи заштите, који су укључивали и заштиту ван територија заштићених подручја, те заштиту права локалног становништва, јављала се и све већа потреба за проценом ефикасности управљачких мера – тј. процене у којој мери управљачке мере заштите доприносе или одмажу остваривању добробити локалних заједница (Tadić, 2010).

Процена ефикасности управљања заштићеним подручјима дефинисана је од стране Светске комисије за заштићена подручја при Међународној унији за заштиту природе (WCPA-IUCN) као средство за процену колико успешно се управља одређеним заштићеним подручјем, што у првом плану подразумева процену успешности постизања циљева заштите на одређеном подручју (Tadić, 2010). Такође доприноси да се распознају оне мере и приступи који дају успешне резултате, тако да је могуће извршити одговарајуће корекције или измене у циљу унапређења ефикасности управљања (Parrish et al., 2003).

Одређене независне методологије за процену успешности активности расположиве су још од 1990. године, док од 2003. године постоји публикација под називом „Процена ефикасности – оквир за процену ефикасности управљања заштићеним подручјима“, коју је издала Светска комисија за заштићена подручја (WCPA). Овај документ представља, како му и само име каже, оквир а не конкретну методологију за процену, а разлог томе лежи у чињеници да се процене ефикасности управљања заштићеним подручјима разликују у зависности од карактеристика самог заштићеног подручја, расположивости времена, као и ресурса потребних за обављање процене у различитим крајевима света. Поред тога, на процес процене могу да утичу и различити управљачки циљеви, потешкоће, утицаји интересних група итд. (Tadić, 2010). Стога, Оквир за процену

ефикасности помаже управљачима да структурирају и развију процес процене заједно са листом активности и процеса које треба проценити, измерити или на други начин вредновати (Hockings et al., 2006). Дати оквир такође помаже управљачу да развије сет основних индикатора које треба узети у обзир приликом процене и помаже у успостављању основних стандарда за процену и извештавање.

Оквир за процену ефикасности управљања сачињен је од низа елемената и процеса који у идеалној ситуацији треба да представљају основу сваког система за процену ефикасности управљања заштићеним подручјем. Заснива се на идеји да процена треба да се спроводи у односу на три главне теме (Hockings et al., 2007):

1. планирање и дизајн заштићеног подручја;
2. адекватност и прикладност управљачких система и процеса;
3. реализација циљева заштите, укључујући и очување кључних вредности заштићеног подручја.

У односу на три главне теме, Оквир за процену ефикасности идентификује шест главних елемената управљања заштићеним подручјем, који заједно представљају основу за комплетну процену ефикасности управљања. У Табели бр. 10 је приказан сажетак елемената WCPA оквира са критеријумима који могу да буду предмет процене (Hockings et al., 2006).

Шест елемената наведених у Табели бр. 10 представљају основе према којима је одређено заштићено подручје успостављено и на основу којих се њиме управља кроз тзв. управљачки циклус. Процена треба да се уради у контексту датог заштићеног подручја, а то подразумева да се, пре саме процене, морају обезбедити подаци који су у вези са природним, друштвеним, културолошким и другим вредностима датог подручја, угроженост/претње, потенцијали, интересне стране, политички и управљачки контекст. Управљање започиње планирањем стратешких смерница неопходних за реализацију визије и циљева заштите, као и за отклањање или смањење претњи (Hockings et al., 2006).

Ради реализације наведених планова и остваривања управљачких циљева, управљачима су неопходни ресурси у виду стручног особља, новца, опреме и сл. Управљачке активности се спроводе у складу са прихваћеним процесима (нпр.

најбоље праксе) који доводе до креирања исхода спровођењем активности које су дефинисане у плановима рада. Главни резултат управљања јесте остваривање резултата, односно остваривање, тј. реализација задатих циљева попут биолошке заштите, економског развоја, друштвене одрживости или очувања културолошких вредности и културолошког наслеђа заштићеног подручја (Hockings et al., 2006).

Табела бр. 10: Кратак преглед WCPA оквира (прилагођено Hockings et al., 2006)

Елементи евалуације	Објашњење	Критеријуми који се процењују	Фокус процене
Контекст (eng. Context)	Где сте сад? Процена важности претњи и политичког окружења	- Значај - Претње - Рањивост - Национални контекст - Учесници	Статус
Планирање (eng. Planning)	Где желите да будете? Процена дизајна и планирања заштићеног подручја	- Законодавство и политика у области заштићеног подручја - Дизајн система заштићеног подручја - Планирање управљања	Прикладност
Доступност ресурса (eng. Inputs)	Шта вам је потребно? Процена ресурса неопходних за управљање	- Ресурси који су расположиви управљачу - Ресурси заштићеног подручја	Ресурси
Процес (eng. Processes)	Како се одвија управљање? Процена начина на који се спроводи управљање	Одрживост управљачких процеса	Ефикасност и прикладност
Резултати (eng. Outputs)	Шта су резултати? Процена спровођења управљачких програма и активности; испорука производа и услуга	-Резултати управљачких активности -Услуге и производи	Ефикасност
Исходи (eng. Outcomes)	Шта сте постигли? Процена исхода и ниво до ког су остварени циљеви	Утицаји: Ефекти управљања у односу на циљеве	Ефикасност и прикладност

Оквир за процену ефикасности не представља посебну методологију, већ својеврсни оквир и смернице за развој система и вршење процене. Оквир се базира на принципу адекватног управљања заштићеним подручјем које се врши путем цикличног процеса на основу евалуације шест поменутих кључних елемената. Добро управљање заштићеним подручјем треба да буде засновано на

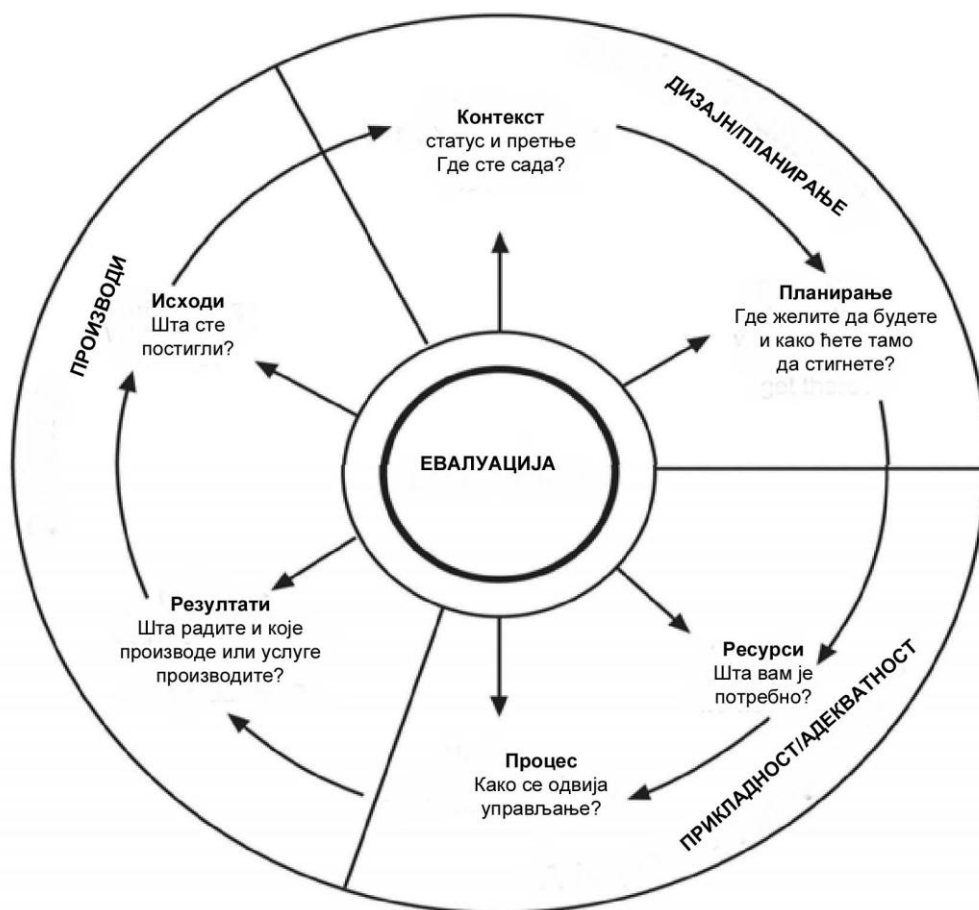
разумевању одређених специфичних услова који важе за дато заштићено подручје, треба да буде пажљиво планирано и спровођено уз редовни надзор, уз увођење одговарајућих промена у управљању – уколико се за тим јави потреба (Tadić, 2010).

Стога добро управљање подразумева:

- разумевање контекста (context) заштићеног подручја, укључујући његове вредности, претње којима је изложено, расположиве могућности и перспективе, као и интересне стране, управљачко и политичко окружење;
- напредак кроз процес планирања (planning): дефинисање визије, циљева и стратегија за очување вредности и смањење претњи;
- алокацију ресурса (inputs) у виду особља, новца и опреме који су потребни за реализацију задатих циљева;
- имплементацију управљачких активности у складу са прихваћеним циљевима (processes);
- производњу добара и услуга који су обично назначени у управљачким плановима и посебним плановима за различите области – шумарство, лов и сл. (outputs);
- постизање одређених резултата и утицаја или исхода који су адекватни постављеним управљачким циљевима (outcomes) (Hockings et al., 2006).

Методолошки оквир WCPA се темељи на циклусу управљања. Укључује шест главних елемената процене: контекст, планирање, улагања, процесе, излазне резултате и резултате. На Слици бр. 4 представљен је циклус и евалуација управљања заштићеним подручјима.

Процена која се врши над сваким елементом на графику, укључујући и везе између елемената, треба да обезбеди релативно свеобухватну слику ефикасног управљања.

Слика бр. 4: Циклус и евалуација управљања заштићеним подручјима (прилагођено Hockings et al., 2006)

Уопште посматрано (према Tadić, 2010), управљачи заштићеним подручјима и надлежне државне институције спроводе процену ефикасности управљања заштићеним подручјем у циљу добијања одговора на следећа кључна питања:

1. *Да ли успевамо да реализујемо утврђене циљеве управљања и да ли можемо боље да управљамо?*

Наиме, процена ефикасности управљачких мера може да допринесе бољој ефикасности по питању реализације задатих циљева; да истакне успехе у управљању који могу да се даље примењују и развијају, као и да означи проблеме и области које треба унапредити, и то анализом управљачких резултата.

2. *Како вршити извештавање о напретку по питању управљања?*

Приметан је општи тренд о потреби извештавања како на националном, тако и на међународном нивоу, посебно када су у питању стање и ефикасност у управљању заштићеним природним подручјима. На пример, извештавање према различитим конвенцијама, споразумима, донаторима, пројектним партнерима (IUCN, WWF, UNEP и сл.). Такође, повећани су и захтеви за транспарентношћу, посебно у односу на обавештавање и укључивање локалних заједница (UNEP).

3. *Како можемо да обезбедимо ресурсе потребне за добро управљање?*

Процена ефикасности управљања може да помогне и приликом процене расположивих у односу на потребне ресурсе, као и приликом доношења одлука о распоређивању потребних ресурса – тиме што се најпре постигне договор око заједничких вредности одређеног подручја и његових појединих делова, те се у односу на те вредности врши приоритизација активности и додела потребних ресурса.

4. *Како обезбедити неопходну конститутивну потпору за рад управљача?*

Учешће свих интересних страна у процесу процене ефикасности управљања заштићеним подручјем може да допринесе кредибилности и прецизности процеса. Процене могу да допринесу унапређењу свести и обезбеђивању подршке интересних страна, унапреде поверење и сарадњу између партнера, као и да допринесу јавном заступању у случају потребе за променом политике или законских одредби.

У процесу управљања заштићеним подручјима, запажено је да постоје кључни индикатори/фактори са пресудним утицајем на ефикасност управљачког процеса. Унапређењем ових фактора могуће је истовремено унапредити и управљање, као и стање заштићеног подручја (Hockings et al., 2006). Ти фактори су:

- прикладан програм помоћи/остваривања добити за локалне заједнице;
- програм/стратегија комуникације са свим интересним групама;

- спровођење процена ефикасности управљачких мера;
- заштита природних и културолошких ресурса/вредности;
- укључивање локалних заједница и осталих интересних страна;
- истраживање и мониторинг;
- сигурно/поуздано финансирање;
- адекватност инфраструктуре, опреме и просторија;
- адекватност постојећег система финансирања;
- адекватна брига о посетиоцима и управљање утицајима посетилаца;
- постојање плана управљања;
- ефикасност администрације;
- доступност адекватних и релевантних информација;
- адекватност програма обуке за особље;
- адекватна бројност особља.

Оквир за процену ефикасности управљања WCSA обезбеђује одређене логичне смернице и представља пример добре праксе за приступање процени ефикасности управљања заштићеним подручјима. Он такође дефинише сет елемената и са њима повезане критеријуме који морају да буду вредновани у циљу комплетне процене ефикасности управљања. Међутим, с обзиром на то да свака процена има неки специфичан елемент, односно фокус, развијено је неколико система за процену ефикасности управљања који се најчешће користе широм света, док је велика већина методологија развијена циљано за дата подручја са специфичним фокусима.

У последњих неколико деценија развијен је низ методологија за процену ефикасности управљања заштићеним подручјима. Најчешће коришћене методологије су RAPRAM (Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима) и МЕТТ (Средство за праћење ефикасности управљања заштићеним подручјима), које су обе развијене од стране WWF.

МЕТТ методологија се базира на поменутом WCSA оквиру, а сврха јој је да обезбеди својеврсни извештај о напретку по питању унапређења у процесу управљања заштићеним подручјима. Процену може да врши управљач

заштићеног подручја или неко од особља у управљачкој организацији (Solton et al., 2007), а потребно ју је у потпуности ускладити са регионалним и националним околностима, уз уважавање смерница за вршење процене које су дефинисане WCPA оквиром за процену управљања (Hockings et al., 2006).

RAPPAM методологија такође користи оквир за процену који је развила Светска комисија за заштићена подручја и нуди алат за постизање циља Програма Конвенције о биолошкој разноликости за светска заштићена подручја тако што омогућава брзу процену целокупне успешности управљања заштићеним подручјима (Ervin, 2003b). Најбољи приступ спровођењу ове методологије је да се одржи интерактивна радионица на којој ће управљачи у потпуности учествовати у процени заштићених подручја, анализирати резултате и препознати наредне кораке и приоритете.

Године 2005. Универзитет Квинсленд је уз подршку IUCN-а започео израду Глобалне студије о ефикасности управљања заштићеним подручјима са циљем да се унапреди управљање заштићеним подручјима путем размене информација и искустава у виду компилације постојећих активности на процени ефикасности управљања, разматрања методологија за вредновање резултата, инвестирања и сл. Студија представља компилацију различитих искустава у процени ефикасности управљања широм света, а произашла је и из препорука Светског конгреса националних паркова, Акционог плана из Дурбана и активности CBD Програма рада у области заштићених подручја.

До 2007. године више од 6 000 процена из око 100 држава широм света унето је у базу података, а 90% тих процена усклађено је са Оквиром за процену ефикасности управљања WCPA (Leverington et al., 2008). Најчешће коришћене методологије процене су RAPPAM и MEET методологија. Поред тога, неке државе, попут Новрешке и Аустралије, користе резултате ових методологија као основу за развој сопствених методологија које су прилагођене актуелном стању (Leverington et al., 2008).

2.3. Иновативни модели управљања заштићеним подручјима

Данас постоје различити концепти и облици планирања заштићених подручја, а кључно питање је како дефинисати и обрадити најповољнију стратегију управљања расположивим ресурсима која ће уједно задовољити еколошке и економске критеријуме развоја. Модел и ефикасност управљања утиче пре свега на заштиту природе, али и на активност локалне заједнице, број и структуру посетилаца, па чак и на цену некретнина и број нових предузетника у делатностима везаним за заштиту природе (Martinić, 2010).

Управљање заштићеним подручјима често се врши према устаљеним принципима и без увођења посебних иновативних мера (Foundations of Success, 2003). Таква пракса, која је била широко заступљена у многим државама Европе и света, па и у Републици Србији, доводи до проблема који су често у вези са власничким правима, сукобима надлежности различитих државних институција, нерационалним и неодрживим коришћењем природних ресурса и добара и сл.

Потреба за активним управљањем заштићеним подручјима постала је јасна након што се искуствено показало да се очување неког подручја не може постићи самим проглашењем његове заштите, већ је неопходно утицати на активности које се одвијају у том подручју (Томићевић, 2005).

У савременом управљању заштићеним подручјима, чија су кључна начела потврђена и на конгресу националних паркова у Дурбану 2003. године, наводе се три кључна циља неопходна за дугорочно одрживо управљање:

- *очување* – трајно очувати и унапредити природну разноликост и културну баштину;
- *едукација и рекреација* – промовисање могућности за разумевање и уживање у нетакнутој природи и осталим специфичностима парка;
- *јачање локалних заједница* – интензивирати сарадњу са локалним заједницама, с циљем регионалног економског раста и развоја, остваривања одрживог прихода, а индиректно отварања нових радних места.

Управљање заштићеним подручјима заправо се, као и било које друго управљање, односи на управљање људским делатностима које се одвијају у том подручју, при чему се неке делатности могу ограничити или прилагодити, док се друге подстичу и развијају (www.dzpz.hr).

Упоредјујући задатак заштићених подручја од самих почетака њиховог успостављања до данас, могуће је говорити о својеврсној еволуцији концепта заштићених подручја (Табела бр. 11).

Табела бр. 11: Еволуција концепта заштићених подручја (прилагођено Martinić, 2010)

Заштићена подручја била су:	Заштићена подручја треба да буду:
Осмишљена без улоге и значаја људског утицаја	Вођена у сарадњи са локалним становништвом
Под управом централне власти	Са укључивањем низа актера у планирању и управљању
Искључиво намењена очувању	Са социјалним и економским циљевима у планирању и управљању
Финансирана из буџета	Финансирана из различитих извора
Вођена од стране научника и стручњака биотехничких наука	Са управама састављеним од стручњака различитих профила
Без сарадње са локалном заједницом	Са развојем који је усклађен са потребама локалне заједнице
Издвојена у планирању локалог развоја	Развијају се као део националних, регионалних и међународних планова
Изолована и строго чувана подручја	Развијају се као део еколошке мреже
Основана првенствено за потребе научних истраживања	Настају због научних, економских и културних разлога
Намењена су углавном за потребе посетилаца и туриста	Повезана са потребама и интересима локалног становништва
С краткорочним плановима управљања	Са дугорочним развојним плановима и плановима управљања
Везана искључиво за заштиту подручја	Уз заштиту подручја спроводе се и активности обнове и опоравка
Примарно национално добро	Прихваћена као опште друштвено добро
Руковођена методом технократског управљања	Руковођена с вишом улогом општег интереса

У концепту савременог друштва и привредног развоја од заштићених подручја се очекује испуњавање њихове улоге у очувању биодиверзитета, али и пуни допринос одрживом развоју. Данас је одлучујући нагласак на концепту и квалитету управљања. У складу са тим, у циљу осигурања боље будућности заштићених подручја, а самим тим и обезбеђивања перспектива сопственог развоја и напретка друштва, неопходно је увести иновације и промене у систем управљања заштићеним добрима, који ће бити заснован на искуствима и примерима добре праксе.

Циљ управљања је да усмери све активности у парку, притом је једнако важна сврха деловања и начин на који се она остварује, па је зато потребно следити општеприхваћена начела у пракси управљања.

Главни аспекти и начела успешног управљања:⁴

Улога државе у управљању заштићеним подручјима – у заштити природе, а посебно у управљању заштићеним подручјима, улога државе је незаменљива. Држава мора установити законске и економске оквире унутар којих је могуће штитити природне вредности, подржати образовање у области заштите природе, али и установити систем позитивне стимулације, укључијући и новчане потстицаје, како би се поштовала правила и спроводиле мере очувања и заштите природе.

Пракса је показала да, када год је то могуће, управљање заштићеним подручјима од националног и/или међународног значаја треба организовати кроз одговарајуће државне институције.

Прилагодљиво управљање – управљање у заштити и очувању природе није строго дефинисана дисциплина јер обухвата превише аспеката о којима треба водити рачуна, имајући на уму сложеност екосистема и људских интереса. Из наведеног разлога у планирању треба бити прилагодљив и уградити јасне показатеље за праћење резултата, како би, уколико буде потребно, било могуће изменити сопствено деловање а у складу да новим околностима.

⁴ Прилагођено према Martinić, 2010.

Интегрално управљање природним и културним добрима – у могим заштићеним подручјима примарни циљ и императив управљања је очување и управљање природним и културним добрима. Најчешће, тај аспект управљања представља разлог оснивања заштићеног подручја, односно формирања установе која њиме управља. Управљати природним и културним добрима подразумева широк распон активности, од вредновања, истраживања и инвентаризације, преко спровођења мера заштите, очувања и побољшања стања, до интерпретације, промоције, мониторинга, извештавања, али и одрживог коришћења.

Развој делатности у заштићеном подручју – обављање делатности у заштићеном подручју усклађено је са заштитом и очувањем природних вредности и предеоних квалитета, али мора, тамо где је то дозвољено степеном заштите, осигурати нормалан економски живот локалном становништву. Ово захтева веома интензиван рад управљача заштићених подручја у том погледу. Притом су кључни управљачки инструменти *просторни план* и *план управљања*, који представљају основу за све даље мере и побољшање система управљања, с циљем унапређења заштите и успостављања система прихватљивог обима посета као и коришћења природних ресурса тако да они неће нарушити темељне вредности подручја.

Услов је да све допуштене делатности, као што су пољопривреда, шумарство, туризам, лов и коришћење водних ресурса, буду спроведене на нивоу који не угрожава одрживост било које еколошке функције парка.

Развојне смернице – важна димензија управљања сваким заштићеним подручјем односи се на услове везане за пројекте и инвестиције који осигуравају развојне могућности локалном становништву. Развојним смерницама подстиче се одрживи развој прилагођен функцијама и природним вредностима заштићеног подручја, а нарочито се подржава кроз:

- подстицање очувања и одржавања биолошке и предеоне разноврсности, те заштите културне баштине;
- подстицање одрживог коришћења природних ресурса;
- подстицање одговарајућих облика туризма и рекреације;
- подстицање руралног развоја ради побољшања инфраструктуре у сеоским домаћинствима с уређењем простора и обновом села;

- подстицање допунских делатности у пољопривреди које су повезане са органском пољопривредном производњом и гастрономијом;
- побољшање комуналне инфраструктуре и подстицање традиционалних занатских делатности;
- коришћење нешкодљивих и за околину прихватљивих технологија за обављање активности унутар заштићеног подручја.

Туризам, посета и понуда у заштићеном подручју – један од основних задатака у управљању заштићеним подручјем јесте обезбеђивање услова за његову посету. Реализација посета, више од других функција, укључује особље парка из свих служби: прихватање и трансфер посетилаца, надзор и осигурање, тумачење (интерпретација) и вођење, истраживање, управљање природним ресурсима и др. У неким случајевима за управљача то значи и уску сарадњу са концесионарима у чијој је надлежности организовање специфичне понуде парка: смештај, угоститељска понуда, излети, рекреација и др.

Посете морју бити у складу са режимом заштите и развојном делатности. Облици посета су различити, а неки од могућих су: излетништво, камповање, пешачење, планинарење, спортски риболов, рођење, купање, возња чамцем и сл.

Едукација и интерпретација – природне и друге вредности које се штите у заштићеним подручјима могу опстати за будуће генерације једино путем информисања и едукације будућих генерација. Једна од важних функција сваког подручја јесте побољшање знања и разумевања природе путем различитих медија, као што су предавања, презентације, радионице, штампани информативни материјал и сл. Посебно је важна едукација која се остварује у комуникацији са посетиоцима, нпр. вођеним шетњама.

Укључивање особља – потврђено је да је у многим случајевима где се планови управљања слабо спроводе особље парка, задужено за спровођење плана, врло мало учествовало у изради плана, па га не сматра својим делом. То може изазвати одбијање или опструирање спровођења плана.

Повезивање заштићеног подручја са суседним подручјима – заштићена подручја су све мање оазе посебности, нарочито у контексту снажног развоја свести о њиховом позитивном утицају на околна незаштићена подручја. Најбоље моделе за постизање позитивног психолошког учинка чине успешно изведени

пројекти у којима заједнички учествују управа парка и локалне заједнице – у првом плану у оним делатностима које подстичу трајни развој, као што су разни облици еколошке пољопривреде, екотуризам, етногастрономија и др.

У односу према локалним заједницама нужно је, у што већој мери, постићи да просторни планови поштују циљеве очувања заштићеног подручја, те да се обострано корисне акције, нпр. уређење инфраструктуре за посетиоце, планирају и остварују координирано и заједнички.

Приватни сектор и права власника земљишта - један од важних циљева управљања односи се на односе са приватним сектором у заштићеном подручју. Где год је то могуће, треба побољшати бригу приватног сектора за заштићена подручја, а приватне интересе ускладити с циљевима и поступцима управе. Нарочито треба водити рачуна о правима власника земљишта, при чему не треба игнорисати њихова права која произилазе из ограничења којима су подвргнути у коришћењу властитих добара у заштићеном подручју. Власнике треба подстицати да у остваривању својих права поштују захтеве и уважавају ограничења у спровођењу мера управљања. Начела и моделе сарадње треба уредити планом управљања.

Када су у питању заштићена подручја у Србији, власништво над земљом и објектима проглашавањем заштићеног подручја се не мења, тј. некретнине и даље остају у власништву физичких и правних лица, али се просторним планом и другим прописима њихово коришћење ограничава и усмерава.

Јавност рада и отвореност – за управљање заштићеним подручјем важна је стална комуникација управљача са свим заинтересованим странама. Изузетно је битно да сви корисници парка буду обавештени о процесу израде плана управљања и да имају могућност да изразе своје жеље и мишљења. Једнако је битно да управа парка редовно информише јавност о напретку послова и проблемима очувања. О важним одлукама јавност унапред треба обавестити и подстицати учешће локалних власти.

Партнерство локалних заједница у управљању – у савременим моделима управљања заштићеним подручјима задатак управљача је да развија све облике партнерства са локалном заједницом. Локалне заједнице треба подстицати да препознају, чувају и унапређују природне и културне вредности подручја.

Посебно су важне активности које подижу ниво њихове свести о био и предеоној разноврсности. Ове активности морају бити прилагођене широј јавности различите узрасне структуре и нивоа образовања. Такође је неопходно стално повећавати ниво знања и способности особља управљача у циљу пружања подршке локалној заједници.

Партнерство са јавним службама и еколошким организацијама – управа парка упућена је у свом раду на уску сарадњу са власницима земљишта, али и другим заинтересованим странама, а посебно са јавним службама (нпр. инспекције у пољопривреди, водопривреди, шумарству, рибарству и ловству, заштити животне средине, комуналним пословима и др.), локалним, регионалним или националним еколошким организацијама. Сарадњу је потребно темељити на партнерском договору који одређује улогу и одговорност сваког укљученог партнера.

Међународна сарадња – заштићена подручја у свом деловању теже да се управљају по међународним стандардима очувања и управљања. Како би у томе успели, заштићена подручја морају уско сарађивати са осталим заштићеним подручјима, јавним институцијама и организацијама на националном и међународном нивоу.

Студије и истраживања – у многим активностима управљачи су упућени на снажну сарадњу са националним и међународним научним институцијама како би унапредили знања о различитим аспектима природног и културног окружења. Притом је важно да се истраживања спроводе плански, а како би резултирала унапређивањем управљања подручјем.

Кључно питање које се поставља пред управљаче јесте шта се жели постићи управљањем и какво заштићено подручје желимо. Ово из разлога јер модел и успешност управљања утиче на све, почевши од заштите природе, преко бројности и структуре посетилаца, јавне подршке, активности локалне заједнице.

Уобичајено је да се у разумевању концепта управљања заштићеним подручјима полази од циљева управљања које је дефинисао IUCN-а. За сваку категорију заштићенога подручја дат је преглед управљачких циљева, који су разврстани по степену важности за одређену категорију заштите (Табела бр. 12).

Табела бр. 12: Матрица управљачких циљева у заштићеним подручјима према IUCN-у (прилагођено Thomas & Middleton, 2003)

Циљеви управљања	Категорија заштићеног подручја						
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Научна истраживања	1	3	2	2	2	2	3
Заштита дивљине	2	1	2	3	3	-	2
Одржавање услуга животне средине	2	1	1	-	1	2	1
Очување биодиверзитета	1	2	1	1	1	2	1
Заштита посебних природних и културних вредности и карактеристика	-	-	2	1	3	1	3
Туризам и рекреација	-	2	1	1	3	1	3
Едукација	-	-	2	2	2	2	3
Одрживо коришћење ресурса из природних екосистема	-	3	3	-	2	2	1
Одржавање културних и традиционалних функција	-	-	-	-	-	1	2

Легенда: 1- примарни циљ; 2 – секундарни циљ; 3 – потенцијално применљив циљ; - неприменљив циљ.

Можемо приметити да се уз научна истраживања, очување станишта и врста, као циљеви управљања у свакој заштићеној категорији јављају различити облици и интензитети туристичке делатности и рекреације. Такође је јасно да заштита биодиверзитета, иако неоспорно важна функција многих заштићених подручја, није и њихова једина сврха (Табела бр. 12).

Квалитетно управљање заштићеним подручјима данас представља кључ за друштвену одговорност и гаранцију за еколошку, социјалну и економску одрживост заштићених подручја. Основу за успешно управљање представља постојање плана управљања или јасне назнаке да је израда таквог документа у току, а у процесу управљања неопходно је остварити партнерство са локалном заједницом. С обзиром на то да су ове две области важне, а досадашњим истраживањима (Sekulić, 2011; Ђorđević i dr., 2014; Tomićević, 2005; Јелић и Томићевић Дубљевић, 2015) утврђено је да им у Србији до сада није довољно посвећена пажња, у наредна два поглавља биће обрађена припрема и

имплементација планова управљања и улога партиципације и партиципативних процеса у управљању заштићеним подручјима.

2.3.1. Припрема и имплементација планова управљања⁵

Према међународно усвојеним стандардима, план управљања за заштићено подручје је темељни развојни и организацијско-економски концепт, који се у виду докумената доноси за управљање неким заштићеним подручјем, кроз обавезно транспарентан процес широког круга учесника и заинтересованих страна (Martinić, 2010).

Планови управљања идентификују кључне функције или вредности заштићеног подручја, јасно утврђују циљеве управљања које треба испунити и указују на активности које треба спроводити. Такође, треба да буду довољно флексибилни да омогуће решавање непредвиђених догађаја који могу настати током времена примене плана (Thomas & Middleton, 2003).

Постоји мноштво докумената који дају детаљан увид и потврђују потребу израде планова управљања за заштићена подручја, али не постоји јединствен рецепт који се може применити у њиховој изради и примени. Ипак, неки принципи и смернице за израду квалитетних планова управљања, као примери добре праксе, могу бити корисни за управљача (Lockwood et al., 2006).

Према ауторима Clarke & Mount 1998, план управљања треба да буде:

1. **Јасан и доступан:** лак за читање, без употребе жаргона и добро представљен.

2. **Концизан и свеобухватан:** не дуже него што је неопходно, али са довољно информација да испуни своју функцију.

3. **Тачан и објективан:** без већих грешака или изјава које могу застарети, са јасним објашњењима свих критеријума.

4. **Систематичан и логичан:** са политиком управљања која је прилагођена конкретном подручју и са јасним образложењима свих предлога.

⁵ Прилагођено према Јелић и Томићевић Дубљевић, 2015.

5. **Прихватљив и мотивишући** за све оне који имају интерес или су емотивно везани за дато подручје.

6. **Прецизан и практичан** са јасним циљевима и реалним методама за њихово постизање, што ће резултирати жељеним исходом који се може пратити.

7. **Фокусиран и ефикасан:** испуњава своју сврху као алат за управљање подручјем, као и потребе својих корисника и омогућава задовољавање законских или других обавеза.

Треба имати на уму да је планирање управљања процес који се не завршава самом изработом плана управљања. Добра пракса налаже да се у току праћења примене плана одвија тестирање његове ефикасности, а лекције научене током мониторинга треба користити за преиспитивање адекватности примењених мера и политике управљања (Thomas & Middleton, 2003).

2.3.1.1. Елементи плана⁶

1. **Кратак опис заштићеног подручја:** у овом делу плана се укратко описују важност и сврха самог подручја, укључујући постојеће могућности рекреације, врсте природних вредности и објеката, те природна и културна богатства која се штите унутар граница парка. Кратки уводни преглед треба да обухвати кључне чињенице, као што су законски оквир, трендови посећености, те односи с власницима земљишта, када то није управа. Кратак опис постојећег стања обхвата постојеће објекте, тренутне активности и одржавање, број запослених, делатности које обављају други корисници подручја и услуге које нуде концесионари.
2. **Жељено будуће стање:** средишњи део плана управљања којим се предвиђају могуће потребе и стања подручја за период од најмање пет година. Исказује се у облику појединачних циљева испуњавања мисије. Сваки опис предложених нових објеката или активности треба да буде кратко назначен у уводном делу плана, а детаљније разрађен у посебним тематским поглављима.

⁶ Прилагођено према Martinić, 2010.

3. **Посећеност:** посетиоци као елемент плана битни су када се доносе одлуке о идејама које се желе достићи и активностима, односно нивоу посећености која се жели постићи. Стратегије посећености баве се, по потреби, темама као што су прихватни капацитет, приступачност и руте, информације, рекреацијске активности, услуге за посетиоце, потребни објекти и зоне управљања за посебне намене или заштиту ресурса. Описују се постојеће активности за посетиоце које треба проширити, обуставити или преbacити на концесионаре, те нове активности које треба покренути. Одговарајуће коришћење објеката и њихови капацитети утврђују се у овом делу плана темељем утиска који се жели постићи о подручју, ограничењем коришћења ресурса, сигурносних питања, те утицаја на околину.
4. **Стручно вођење и едукација:** утисци посетилаца о подручју појачавају се програмима стручног вођења и изложбама којима се објашњавају функције, елементи и вредности подручја. Свако подручје има одређени историјски контекст у својој околини, док нека садрже културна богатства погодна за обнову и показивање. И природна богатства, као што су животињски свет, флора, геолошке формације, фосили и друго погодни су као теме стручног вођења у заштићеним подручјима. Изложбе и едукацијски програми могу се обогатити стручним вођењем и објашњавањем регионално важних природних и културних богатстава. Стручно вођење и образовање посетилаца ослања се на различите медије, али је најуспешније када то ради особље заштићеног подручја с великим знањем.
5. **Управљање ресурсима:** циљеви управљања ресурсима су планови и пројекти који су потребни за очување и одржање природних и културних богатстава. Сврха заштићеног подручја одређује шта се сматра битнијим и који ће бити редослед презентације ресурса. Проблеми везани за ресурсе произлазе из каталога презентације ресурса који, као минимум, треба да садржи опште топографске и геолошке описе, затим попис природних богатстава, укључујући мочваре и приобалне елементе, подручја изложена потапању, изворе питке воде, списак флоре и животињског света, важних културних богатстава, земљишта, оцену квалитета ваздуха и воде. Ови каталози такође помажу у стручном вођењу парка и треба да буду саставни елементи плана.

6. **Анализа објеката и општи развој:** ово поглавље плана говори о постојећим објектима у заштићеном подручју с кратким описом садашњег стања, њиховој прикладности и будућим потребама. Такође се указује на објекте које треба обезбедити у будућности како би се оствариле препоруке из петогодишњег плана управљања. Неопходно је нагласити важност коришћења и обнове постојећих објеката и других побољшања. Овде се описује локација, капацитети и функције објеката који се намеравају изградити, адаптирати или уклонити. Расправља се о одлукама везанима за пројекат односно изградњу на датој локацији, те о утицају заштићеног подручја на ресурсе, о трендовима коришћења, погодности локације, штедњи енергије, захтевима за одржавање, те утицају који ће све планиране активности имати на мишљење посетилаца и посећеност подручја.
7. **Рад заштићеног подручја:** у овом поглављу се описује интензитет постојећих и предложених будућих активности, укључујући потребно одржавање и опремљеност, чиме се осигурава добра услуга посетиоцима и штите ресурси заштићеног подручја. Наводи се потребан број запослених за ове активности, те се приказује свако радно место у организацијској шеми. Притом се наводи стручна опрема или обука која се захтева за свако појединачно радно место. У овом се делу плана такође даје кратки опис и образложење ограничења коришћења подручја, посебних зона управљања, уговора за стручне услуге и споразума с другим агенцијама о заједничком деловању.
8. **Предложене активности:** посебне активности које су неопходне како би се спровеле предложене промене наведене у претходним поглављима плана овде се наводе према њиховим приоритетима за остварење циљева заштићеног подручја. Овај приказ не мора да садржи све пројектне детаље, али треба бити довољно подробен да покаже изводљивост и оправданост активности.

2.3.1.2. Примери добре праксе у свету и региону

У америчком концепту управљања националним парковима циљ планова управљања је да дефинишу услове за њихово уређење и управљање, тако да се повећавају могућности за рекреацију, заштиту ресурса парка, осигура укључивање јавности и заштита животне средине. Такође, у европском концепту заштите природе план управљања представља темељни документ управљања заштићеним подручјима којима њихове управе дефинишу активности и услове за постизање постављених циљева управљања (Martinić, 2010).

У већини земаља, управљачи заштићених подручја дужни су да припреме планове управљања у складу са законом. Ово је случај, на пример, за националне паркове у Аустралији (*Environmental Protection and Biodiversity Conservation Act 1999*), Енглеској и Велсу (*Environment Act 1995*). Такво законодавство даје управљачким организацијама законско упутство како да припреме планове (често, закони диктирају форму и садржај плана и процеса које треба следити у његовој припреми) (Thomas & Middleton, 2003). Као пример добре праксе у овој области може послужити и нама суседна земља Република Хрватска, у којој се Законом о заштити природе из 2003. године први пут уводи план управљања као кључни документ дугорочног уређења функција и делатности у заштићеним подручјима (Martinić, 2010).

Често се много времена и труда улаже у планирање управљања заштићеним подручјима, али се планови не користе или су неупотребљиви. Чак и у таквим околностима постоји опште прихваћено мишљење о пожељности таквих планова (IUCN, 1992). Све ово због тога што планови управљања доносе бројне користи за заштићена подручја, организације или појединце који њима управљају, док без њих могу настати озбиљни проблеми (Lockwood, 2006).

Једна од користи израде планова управљања због којих држава треба да подржи ове активности је и то што се кроз њих може реализовати имплементација националне или регионалне политике и корпоративних стратегија у области заштите природе (Lockwood, 2006). Наиме, планови управљања треба да буду тако написани да осигурају да се међународне, регионалне и националне обавезе у области заштите природе испуњавају. Тако на

пример, у Великој Британији се преко планова управљања за заштићена подручја имплементира национална заштита, директиве, али и акциони планови за национално значајне врсте и станишта (Thomas & Middleton, 2003).

Такође, многи донатори, да би подржали заштићено подручје, траже да кроз пројекат буду реализоване активности предвиђене планом управљања. Донатори препознају планове управљања као нешто што је изузетно важно за ефикасно управљање заштићеним подручјем, а уједно и као подстицање мудрог коришћења средстава и увођење оквира одговорности за сам пројекат (Thomas & Middleton, 2003). Планови управљања за заштићена подручја у Хрватској рађени су и кроз пројекте уз помоћ међународних фондова (Martinić, 2010).

Планирање управљања треба да буде тимски рад, али у оквиру тима мора да се одреди једна особа која ће бити одговорна за израду плана. Такође, процес планирања је ефикаснији, а особље је више посвећено када постоји јасна подршка од стране руководства. Уколико се планирање не види као приоритет за организацију, ресурси и време једноставно неће бити потрошени на њега и процес планирања ће бити доведен у питање (Thomas & Middleton, 2003).

Пракса је показала да, како би имплементација активности предвиђених планом била што успешнија, пожељно је да, поред особља управљачке организације, у овај процес буду укључени и људи на које ће управљање утицати (локално становништво, посетиоци и друге заинтересоване стране). Учешће треба да се одвија већ у процесу израде плана, а било би пожељно наставити га и током имплементације (Thomas & Middleton, 2003). У многим земљама формирају се различита тела, као што су управни одбори, ко-управљачке структуре и други механизми, а како би овај процес учешћа олакшали. Чланови ових тела треба да имају приступ информацијама о заштићеном подручју, укључујући и копије нацрта плана и финалних планова управљања. С обзиром на то да су на овај начин заиста укључене различите групе заинтересоване јавности, постоји могућност да неће бити потребе за консултацијама око нацрта планова (Thomas & Middleton, 2003).

У концепту управљања парковима у САД-у, укључивање јавности прописано је правилником који налаже јавну расправу о плану управљања 30 дана пре почетка његове примене. У дневном листу који је у продаји на ширем

подручју парка мора се објавити вест о јавној расправи, а поштом се морају обавестити сви они који су поднели писани захтев да буду обавештени. Такође, у сваком парку се мора водити база података о особама које захтевају да буду обавештене о свим поступцима планирања везаним за парк и свима њима се шаље обавештење о каснијим ревизијама плана (Martinić, 2010).

За добро и ефикасно управљање заштићеним подручјима од изузетног значаја је и однос државних институција према управљачима, које треба да контролишу њихов рад, али и да буду подршка и саветник у решавању свих спорних питања. Тако, на пример, Државни завод за заштиту природе Хрватске доста пажње посвећује раду са управљачима, а потребу израде планова управљања препознаје као изузетно важан и значајан сегмент управљања. У прилог томе говори и чињеница да су припремили приручник под називом „Израда планова управљања заштићеним подручјима у Хрватској“, који је доступан на сајту Завода, што представља огромну помоћ управљачима приликом планирања, израде и имплементације планова управљања (www.dzpz.hr).

Пример добре праксе у овој области може бити и сајт аустралијске владе – департман за животну средину (<http://www.environment.gov.au/land/nrs/case-studies>), где се може преузети велики број корисних информација о заштити природе, али и података о њиховим заштићеним подручјима, плановима управљања и сл.

2.3.1.3. Планови управљања у законодавству Србије

Обавеза израде планова управљања заштићеним подручјима у Србији први пут се уводи доношењем Закона о заштити природе 2009. године. До тада, према важећем Закону о заштити животне средине из 1990. године, предузеће, односно организација која управља, односно стара се о заштићеном природном добру била је дужна да доноси програме и друга акта са условима и мерама заштите и развоја природног добра којим управља у складу са законом и актом о заштити (Sekulić, 2011).

План управљања заштићеног подручја је документ којим управљач планира мере и активности заштите, очувања, унапређења и коришћења заштићеног подручја, као и развојне смернице, уз уважавање потреба локалног становништва. Доноси се за период од десет година, а пре истека периода на који се план доноси анализира се његово спровођење и остварени резултати, а ако је то потребно, може се вршити његова ревизија (Закон о заштити природе, 2010). За одређена заштићена подручја, као што су појединачна стабла, дрвореди и слично, актом о проглашењу може бити предвиђено да се план управљања доноси за краћи период.

У складу са Законом у свом најједноставнијем облику, план управљања је документ који јасно одређује сврху заштићеног подручја, шта је потребно постићи како би се та сврха испунила, те активности које треба предузети како би се то остварило. Међутим, план би требало да буде више од самог стратешког документа који лежи на полици. То је оруђе које свакодневно треба употребљавати при усмеравању радника заштићеног подручја ка успешном деловању ка јасном циљу заштићеног подручја (Закон о заштити природе, 2010).

На план управљања у зависности од категорије заштићеног добра сагласност даје Влада, Министарство или орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе. Планови управљања остварују се годишњим програмима управљања, на које сагласност даје Министарство, орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе.

Извештај о остваривању годишњег програма за претходну годину и годишњи програм управљања за наредну годину управљач доставља надлежном органу до 15. децембра текуће године, а извештај о остваривању плана управљања најкасније 60 дана пре истека периода за који је план донет. О предлогу плана управљања заштићеним подручјем управљач је дужан да обавести јавност, што подразумева јавни увид у предложени план (Закон о заштити природе, 2010).

За добро и успешно управљање заштићеним подручјима неопходна су финансијска средства, која омогућавају управљачима да се план и програм

управљања остваре. Према Закону, финансирање заштићеног подручја обезбеђује се из:

1. средстава буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе;
2. средстава Фонда за заштиту животне средине;
3. накнада за коришћење заштићеног подручја;
4. прихода остварених у обављању делатности и управљања заштићеним подручјем;
5. средстава обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе;
6. донација, поклона и помоћи;
7. других извора у складу са законом (Закон о заштити природе, 2010).

2.3.2. Улога партиципације и партиципативних процеса у управљању заштићеним подручјима

Без обзира на питање власништва, искуство показује како успешност управљања заштићеним подручјима у великој мери зависи од добре воље и подршке локалне заједнице. У таквим случајевима, управљачком телу (управи) заштићеног подручја потребни су квалитетни системи саветовања и комуникације, као и делотворни механизми који могу обухватити и подстицаје, како би се осигурало придржавање циљева управљања од стране локалног становништва (Martinić, 2010).

Чак и у случају подручја са dobrим планским документима, од суштинске важности за добро упављање јесте постојање адекватног управљачког процеса (Hockings et al., 2006). Ефикасном управљању умногоме може да помогне постојање сета усвојених процедура и стандарда. У прошлости, многим заштићеним подручјима управљали су стручњаци и научници који нису познавали управљачке смернице и процедуре. Међутим, како су се повећавали захтеви у вези са управљањем заштићеним подручјима, јавила се потреба за управљачима који ће се успешно суочити са бројиним питањима која пре свега

подразумевају односе са локалним заједницама, али и безбедност на раду, управљање културолошким и духовним наслеђем и сл. (Tadić, 2010).

За дугорочну одрживост заштићених подручја потребно је партнерство мештана, при чему учешће локалних заједница мора започети приликом планирања заштићених подручја, мора бити одржавано током одлучивања и проглашавања и мора се продужити на управљање и надзор, али и поделу користи која произилази (Martinić, 2010).

Све до 70-тих година прошлог века, укључивање локалног становништва у заштиту природних ресурса често је виђено као средство којим се постиже сагласност локалног становништва са менаџмент плановима у заштићеним природним добрима. Партиципација готово није била ништа више од једне вежбе са јавним мњењем (Томићевић и др., 2006). Током 80-тих година, партиципација локалног становништва односила се на механизам који доноси боље резултате у заштити природних ресурса, док се 90-тих појам партиципације интерпретира све више као начин да се локално становништво укључи у управљање природним ресурсима (Pimbert & Pretty, 1997). Данас је широко прихваћено мишљење да је партиципација потребна у циљу достизања одрживе и ефикасне заштите, посебно у заштићеним природним добрима, да може да допринесе економском и социјалном развоју маргинализованих група и да слабљење политичког одлучивања користи биодиверзитету (Jeanrenaud, 1999).

Према Finger-Stich & Finger, 2003, партиципација је дефинисана као *добровољно укључивање људи, који индивидуално или као организоване групе, расправљају о појединим искуствима и знањима, правима и вредностима, док у заједничкој сарадњи дефинишу, одређују теме или предмет расправе, развијају решење и утичу на одлучивање.*

У суштини, аутори су сложни око кључних тачака партиципације, а то су: процес учења, комуникативна акција и партиципација као средство и резултат заједничког учења (Томићевић и др., 2006).

Један охрабрујући приступ грађења сарадње између локалног становништва и управљања заштићеног природног добра је партнерство, чиме су различите интересне групе сагласне да деле између себе управљачке функције,

права и одговорности за дату територију или одређене природне ресурсе који су под статусом заштићеног добра (Borrini-Feyerabend, 1996).

Од 90-тих година прошлог века постоји интерес ка интегрисаном менаџменту у заштићеним природним добрима, што подразумева широку партиципацију локалног становништва у политичком одлучивању и управљању природним добрима (Ghimire & Pimbert, 1997; Orlove & Brush, 1996; Shyamsundar, 1996; Wells & Brandon, 1993; Pimbert & Pretty, 1997).

Према Томићевић и др., 2006, партиципација се дефинише као волонтерско укључивање људи, који индивидуално или путем организованих група, расправљају о знањима, интересима и вредностима, заједнички дефинишу теме, развијају решења или преузимају политичко одлучивање.

Типологија партиципације, према Pimbert & Pretty, 1997, описује седам нивоа партиципације и рангира их од пасивне до самомобилизације.

Пасивна партиципација (Passive participation) подразумева информисање интересних група о томе шта се дешавало у једном подручју или шта ће се десити, док њихове реакције према пруженим информацијама или оствареним акцијама нису узете у обзир.

Партиципација путем пружања информација (Participation in information giving) значи да су информације о заштићеном природном добру сакупљене истраживањем локалног становништва, али они немају могућност да утичу на поступке у датом подручју. Улога партиципације у оба случаја је да пружи информацију.

Партиципација помоћу консултација (Participation by consultation) односи се на дефинисање проблема и тражење решења у управљању датим подручјем и она представља корак даље у партиципацији становништва. Али чак и у овом случају становништво нема активну улогу у процесу одлучивања, јер је оно вођено од стране професионалаца.

Партиципација из материјалних потреба (Participation for material incentives) подразумева облик партиципације у ком локално становништво обезбеђује ресурсе, као што су радна снага, земља или сакупљање биљног материјала, док заузврат добија храну, новац или друге материјалне користи. У овом случају партиципација се често завршава чим се иницијатива заврши.

Међутим, ако се овај облик пореди са прва два нивоа, овај тип партиципације пружа локалном становништву улогу субјекта. Локално становништво више није само један циљ активности, већ оно даје и прима корист од управљача заштићеног природног добра.

Према Pimbert & Pretty, 1997, једино последња три нивоа партиципације: функционална, интерактивна и самомобилизација су довољне у циљу постизања успешне, ефикасне и одрживе заштите у заштићеним природним добрима.

Функционална партиципација (Functional participation) је дефинисана као партиципација локалног становништва формирањем група како би се сусрели са предефинисаним циљевима који се односе на заштићено подручје. Овај облик партиципације често укључује спољне помагаче у виду социјалних организација.

Интерактивна партиципација (Interactive participation) подразумева партиципацију код које људи формулишу заједничку анализу, која води ка акционим плановима, формирању нових локалних група и до јачања постојећих. Ове групе касније преузимају контролу над локалним одлучивањем.

Самомобилизација (Self-mobilization) значи да људи преузимају иницијативу независно од спољашњих институција и мењају систем управљања природним ресурсима.

Без обзира на тип партиципације, кључно питање је да ли оне обезбеђују довољно простора за размену мишљења, кроз коју учесницима није омогућено само да дефинишу своје мишљење или интересе већ и да могу да обликују или да поново размисле о својим гледиштима у интеракцији са другим учесницима (Finger-Stich & Finger, 2003). У одрживом управљању заштићених природних добара неопходно је, пре свега, познавање комплексних еколошких и социјалних односа у руралним подручјима, као и познавање значаја и вредности идеја локалног становништва. И представници заштите природе и локално становништво, које живи у заштићеном природном добру, поседују своје предности и мане. Због тога је комбиновање вештина професионалаца и локалног становништва неопходно. Овај облик партиципативних процеса је најбољи и он води до потпуног овлашћења локалног становништва да управља заштићеним природним добром (Томићевић и др., 2006).

Иако локалне заједнице често трпе последице због оснивања заштићених подручја, много је примера који показују да се парковима може управљати уз њихово учешће уколико им се побољша економски положај. Такође је познато и то да су многе раније перцепције, нажалост, промовисале заштиту и развој паркова, с малим или никаквим уважавањем традиционалних права староседелаца и локалних заједница (Martinić, 2010).

Категорије V и VI IUCN категоризације заштићених подручја су јединствене међу категоријама јер стављају нагласак на интеракцију између људи и природе. Ипак, постоји важна разлика. Док категорија V обухвата заштићена подручја која су људи екстензивно модификовали током времена, дефиниција категорије VI говори о „површинама претежно немодификованих природних система“, којима треба да се управља тако да најмање две трећине њихове површине тако и остане (Phillips, 2002).

Зато, док обе категорије стављају људе у средиште приступа, степен модификације животне средине у категорији V знатно је већи.

3. НОВИ КОНЦЕПТ ЗАШТИТЕ БИОДИВЕРЗИТЕТА У ЗЕМЉАМА ЕУ

3.1. Основни принципи – уводна разматрања

Многе земље широм света стављају очување природе међу своје приоритете, увиђајући да је природа неизоставно важно средство за друштвени и економски развој одређеног региона и друштва у целини. Резултат овог схватања је да су заштићена подручја кључни инструмент за очување критичних екосистема и биолошке разноврсности, али и уважавања њихових могућности да допринесе економском развоју. Због тога на издвајање одређених делова предела за потребе заштите природе и на квалитетно управљање тим подручјима данас треба гледати као на важан задатак друштва и међународне заједнице (Martinić, 2010).

Улога државе у управљању заштићеним подручјима је незаменљива. Држава мора установити законске и економске оквире унутар којих је могуће активно штитити природне вредности. Такође је одговорна за примену научних сазнања на основу којих треба регулисати и у оправданим случајевима наметати забране за делатности и активности које различито утичу на природу. Држава је обавезна да подржи образовање у области заштите природе и животне средине и да установи систем позитивне стимулације, укључујући новчане подстицаје одговарајућим субјектима, како би они поштовали правила и спроводили мере очувања и заштите природе (Jagić, 2013).

Конфликти у животној средини настају као последица демографске експанзије, неконтролисаних урбанизација, примене хемијских и других средстава у пољопривреди, снажног развоја индустријске производње, промета, туризма и др. (Bilen, 2008).

Европска унија се обвезала да штитити биодиверзитет и заустави његов губитак у Европи до 2020. године. Два снажна европска прописа чине темељ политике ЕУ као одговор на ту обавезу – Директива о птицама и Директива о стаништима. Те директиве заједно представљају најамбициознију иницијативу

икада покренути у циљу очувања вредних станишта и врста у земаљама чланицама ЕУ.

3.2. Међународно и европско законодавство у области заштите природе

Током последњих неколико деценија негативни утицај човека на природне целине се константно повећавао, како због убрзаног индустријског развоја у свету, тако и због сталног пораста броја људи, ширења насеља, саобраћајница, обрадивих површина итд. Услед губитка и фрагментације природних станишта дошло је не само до опадања бројности популација биљних и животињских врста већ у неким случајевима и до њиховог потпуног нестанка.

Велики број природних подручја данас често представља изолована острва различите величине, размештена унутар измењених предела укључујући пољопривредне површине, насеља, саобраћајну и енергетску инфраструктуру. Ови делови природних станишта често нису довољно велики како би омогућили опстанак вијабилних популација, а степен изолације међу фрагментима је такав да је проток гена међу популацијама сведен на минимум или потпуно онемогућен, што умањује њихову способност да се прилагоде на новонастале услове у окружењу и да опстану. Решавање овог проблема своди се на стварање концепта еколошких мрежа које обухватају већи број различитих и фрагментисаних станишта ради унапређивања размене гена између популација, омогућавања миграција и ширења врста.

Како би се заштита подручја, дивљих врста и станишта што ефикасније спровела на нивоу света, односно Европе, било је неопходно занемарити постојање државних граница и приступити спровођењу заштите према међународним, тј. европским прописима, који ће се подједнако односити на све државе потписнице, односно чланице ЕУ. У периоду од када је на снагу ступила Конвенција о биодиверзитету у Рио де Жанеиру (1992) до данас су у области заштите природе на ЕУ и националном нивоу донесене многобројне конвенције,

директиве, регулативе, закони, споразуми и др. који су специфични по објекту заштите (птице, животиње, влажна станишта и сл.), циљевима очувања и по територији на коју се односе.

У даљем тексту биће издвојено неколико међународних конвенција и докумената који се односе на заштиту природе и биодиверзитета у Европи, а према Jelić i dr., 2015:

Конвенција о биолошкој разноврсности (CBD – Convention on Biological Diversity) – Конвенција је усвојена у Рију (Бразил) 1992. године на светском нивоу, а Србија ју је потписала и ратификовала 2001. године. Даје основни оквир за очување глобалног биодиверзитета. Текст конвенције не помиње експлицитно концепт еколошких мрежа, али се наглашава потреба за очувањем природе изван заштићених подручја и важност заштитних појасева, а уговорне стране се позивају да унапређују оптималан и одржив развој животне средине у зонама које се налазе уз заштићена подручја, у циљу поспешивања њихове заштите.

Осим тога, Програм Конвенције о раду у области заштићених подручја посебно наглашава потребу за еколошком повезаношћу и односи се на концепт еколошких мрежа. Такође, наводи се да треба обезбедити да сва заштићена подручја и системи заштићених подручја буду интегрисани у шире копнене и водене пределе до 2015. године. Ово ће се, између осталог, постићи узимањем у обзир еколошке повезаности и, где је могуће, концепта еколошких мрежа. У складу са Аичи циљевима са десете Конференције уговорних страна ове конвенције из 2010. године, уводи се и термин „зелена инфраструктура“, као концепт који је инкорпориран и у Стратегију ЕУ о очувању биодиверзитета до 2020. године (подразумева и дугорочну визију очувања биодиверзитета до 2050. године) и који укључује повезивање природних станишта унутар урбаних подручја у циљу заустављања губитка биодиверзитета.

Бернска конвенција - Конвенција о очувању дивљег биљног и животињског света и природних станишта Европе (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats) – Конвенција је усвојена у Берну (Швајцарска) 1979. године, на снагу је ступила 1982, а Србија ју је потписала и ратификовала 2007. године. Има за циљ очување дивље флоре и фауне и њихових природних станишта, нарочито оних врста и станишта чије

очување захтева сарадњу више држава. Конвенцијом се посебно наглашава важност прекограничних заштићених подручја. Осим тога, стални одбор Бернске конвенције је неколико пута позивао државе да успоставе еколошке мреже.

Ово се нарочито предлаже када је реч о изградњи и одржавању путева, пруга и високонапонских водова, као и интервенцијама на воденим токовима. На основу ових препорука, 1996. године је започет процес оснивања Емералд мреже подручја од посебног интереса за очување (ASCIs) са могућношћу учествовања „земаља посматрача“. Важно је нагласити да се Емералд мрежа заснива на сличним принципима као и мрежа Натура 2000 и представља значајан допринос у припреми за имплементацију Директиве о стаништима и Директиве о птицама из којих је и произашла мрежа заштићених подручја Натура 2000.

Бонска конвенција - Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња (CMS – Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals) – Конвенција је усвојена у Бону (Немачка) 1979. године, а Србија ју је потписала и ратификовала 2007. године. Циљ Конвенције је очување копнених, морских и птичјих миграторних врста унутар њиховог ареала. Обнављање или заштита миграторних рута представља једну од функција својствених концепту еколошке мреже, а споразуми потписани у оквиру Конвенције су подједнако значајни за примену овог концепта. На пример, Споразум о заштити афричко-евроазијских миграторних птица мочварица се односи на целокупна подручја распрострањености птичјих врста и има за циљ да обезбеди континуитет њихове заштите дуж њихових миграторних рута.

Карпатска конвенција - Оквирна конвенција о заштити и одрживом развоју Карпата (Carpathian Convention) – Конвенција је усвојена у Кијеву (Украјина) 2003. године, а Србија ју је потписала и ратификовала 2007. године. На основу одредби Карпатске конвенције, од уговорних страна се очекује да следе разумну политику и сарађују у циљу заштите и одрживог развоја Карпата, како би се, између осталог, побољшао квалитет живота, ојачале заједнице и локална економија и заштитиле природне вредности и културна баштина. Ова Конвенција представља први међународни споразум који се експлицитно односи на потребу држава да развију и имплементирају Карпатску еколошку мрежу, односно да предузму одговарајуће мере за обезбеђивање високог нивоа заштите и

одрживог коришћења природних и полуприродних станишта, њиховог континуитета и повезаности.

Рамсарска конвенција - Конвенција о воденим стаништима од међународног значаја (Ramsar Convention) – Конвенција је усвојена у Рамсару (Иран) 1971. године, а Србија ју је потписала и ратификовала 2001. године. Главни циљ Конвенције је заштита и очување влажних станишта свих врста, док се посебна пажња поклања очувању популација миграторних птица, чиме се имплицитно потврђује неопходност повезаности рамсарских подручја. Осим тога, нове смернице за планирање управљања рамсарским подручјима и другим воденим подручјима препоручују систем зонирања који треба да узме у обзир значај повезаности рамсарских подручја. На основу ове конвенције девет подручја у Србији је добило статус рамсарских подручја, од чега је осам заштићено. То су Специјални резервати природе Обедска бара, Царска бара, Лудашко језеро, Слано копово, Лабудово окно (део Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара), Горње Подунавље и Засавица, Предео изузетних одлика Власинско језеро и Карајукића бунари на Пештерском пољу. Укупна површина рамсарских подручја у Србији је 55 627 ха и саставни су део Еколошке мреже Србије.

Директива Савета о очувању дивљих птица (Council Directive 79/409/ЕЕС on the Conservation of wild birds) (са изменама и допунама из 2009. године - Council and European Parliament Directive 2009/147/ЕС), чешће навођена као Директива о птицама, најстарији је и један од најважнијих прописа Европске уније који се односи на заштиту природе. Овом директивом створен је свеобухватни механизам заштите дивљих птица које насељавају простор ЕУ. Директива представља одговор на све већу забринутост због драстичног смањења бројности европских популација дивљих птица услед загађења животне средине, неодрживог коришћења и губитка станишта. Директива забрањује активности попут држања или продаје птица, убијања, уништавања легала и намерног узнемиравања и уводи правни механизам за регулисање активности које утичу на одрживост популација дивљих птица, али пре свега уводи обавезу успостављања Подручја посебне заштите (SACs, Special Areas of Conservation), која су саставни део мреже Натура 2000, осигуравајући очување одабраних/одређених дивљих

врста птица. Такође, овом директивом посебно се наглашава заштита миграторних врста птица, што захтева координисано деловање свих европских земаља ради очувања њихових сталних, али и привремених станишта током периода миграција.

Директива о стаништима (Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora) – Директива Савета о очувању природних станишта и дивље фауне и флоре усвојена је 1992. године. Одредбе Директиве захтевају од држава чланица да уведу низ мера, укључујући и успостављање Посебних заштићених подручја (SACs, Special Areas of Conservation). Одредбе Директиве се односе и на предузимање заштите врста наведених у њеним додацима, мониторинг и редовно извештавање о стању очувања свих врста и типова станишта наведених у додацима Директиве. Директива о стаништима наводи око 230 типова станишта и преко 1 000 врста биљака и животиња значајних за ЕУ.

3.3. Натура 2000 - мрежа заштићених подручја на територији ЕУ

Посебан искорак у заштити биодиверзитета остварила је Европска унија. Не доводећи у питање постојање национално заштићених подручја, ЕУ је осмислила успостављање јединствене кохерентне мреже подручја за заштиту одређених типова станишта и станишта ретких и угрожених биљних и животињских врста на својој територији. Директивом о стаништима и Директивом о птицама свака држава чланица је добила обавезу да на простору своје државе, руководећи се утврђеним правилима, одреди подручја које ће постати саставни део европске Натура 2000 мреже. Република Србија, као земља кандидат, у фази је припреме за отпочињање овог обимног и сложеног посла.

Идеја мреже заштићених подручја Натура 2000 је произашла из Бернске конвенције. Ова мрежа преко Директиве о стаништима представља механизам којим ЕУ, као једна од потписница конвенције, испуњава своје обавезе према

Конвенцији. Натура 2000 је дефинисана већ поменутом Директивом о стаништима и Директивом о очувању дивљих птица са циљем да обезбеди дугорочан опстанак највреднијих и најугроженијих врста и станишта Европе. То је еколошка мрежа коју ЕУ развија од 1994. године, као одговор земаља чланица ЕУ на све већи и негативнији утицај човека на природу и екосистеме током последњих неколико деценија.

Тренутно је мрежом Натура 2000, у оквиру 28 земаља чланица ЕУ, заштићено око 18% територије ЕУ, укључујући преко 27 000 копнених и моринских подручја. Број подручја и њихова укупна површина и даље расту.

3.3.1. Избор подручја заштите и процедура успостављања Натура 2000 подручја

Да би земља кандидат за чланство у ЕУ постала пуноправни члан ове заједнице, неопходно је да до дана приступања изради предлог листе Натура 2000 подручја на територији своје земље, што је у складу са поглављем 27 – Животна средина правних тековина ЕУ, којим је обухвћена област заштите природе. Како би се ово постигло, успоставља се дијалог са Европском комисијом, који тече у три фазе:

1. фаза: Припрема предлога Подручја од значаја за Заједницу (Proposed Sites of Community Importance — **pSCIs**)

Према Директиви о стаништима, свака будућа држава чланица на дан уласка у ЕУ доставља Европској комисији листу предложених Подручја од значаја за Заједницу (pSCIs). Да би се добила таква листа, неопходно је вишегодишње сакупљање релевантних података о циљним станишним типовима и врстама из обе директиве на основу теренског рада, у посебном формату, за читаво подручје дате земље и за одређена подручја. Само на основу ових података могу се предложити ова подручја по одређеним процедурама и правилима, а њихов избор је заснован на стандардним критеријумима селекције, који су детаљно објашњени у поменутој директиви, као и на неким другим документима усаглашеним између Европске комисије и земаља чланица.

2. фаза: Одређивање Подручја од значаја за Заједницу (Sites of Community Importance - **SCIs**).

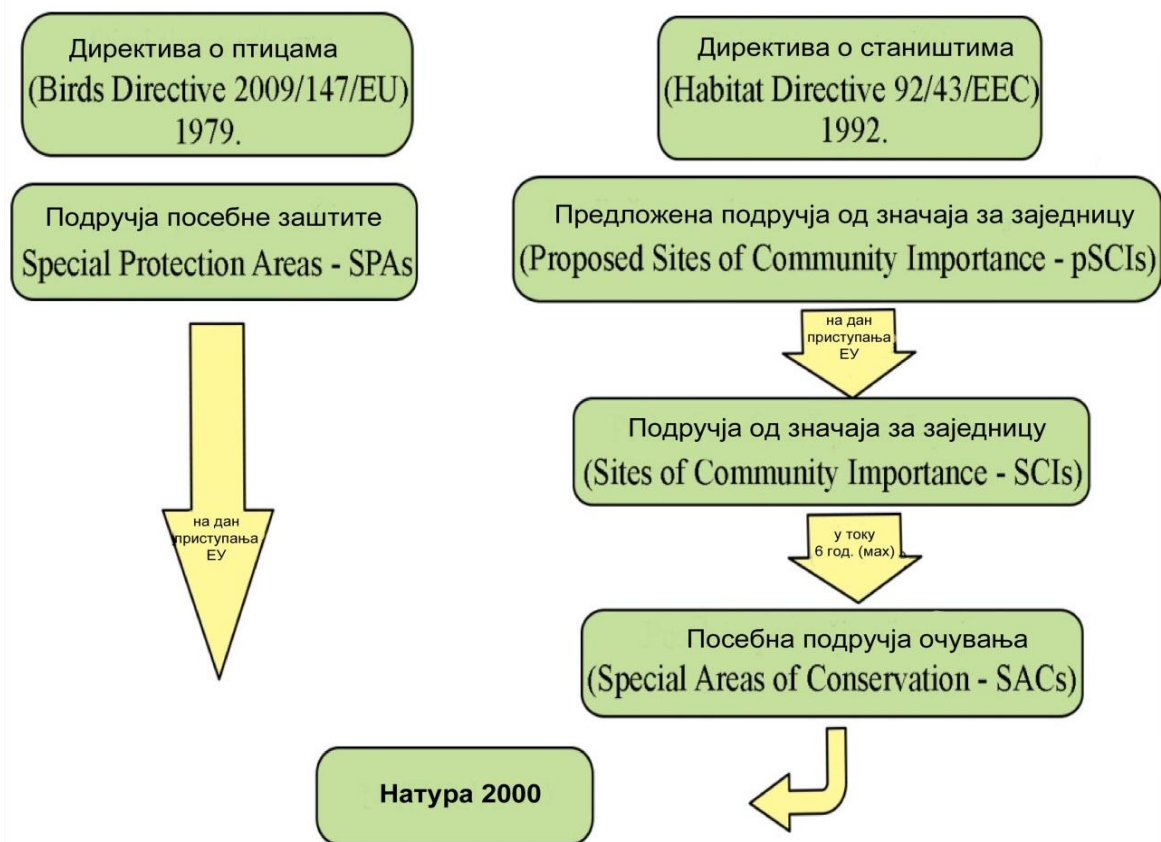
Након што нова земља чланица предложи националну листу подручја, Комисија ту листу доставља свом стручном телу, Европском предметном центру за биолошку разноврсност (European Topic Center for Biodiversity - ETC/BD). Ово тело потом врши анализу предлога и за Комисију организује биогеографски семинар, на коме се проверава да ли су у оквиру предлога подручја у довољној мери заступљени сви типови станишта и врсте присутне на подручју дате државе, и то посебно за сваки биогеографски регион који је присутан на територији државе. Основни циљ ове фазе је да се утврди да ли је држава предложила довољно квалитетних подручја према одредбама Директиве о стаништима и другим важећим документима. Уколико независни стручњаци и/или невладине организације пруже доказ да за одређени тип станишта или врсту није обухваћено довољно подручја у оквиру рSCIs (нпр. да током припреме предлога нису узети у обзир сви литературни подаци или необјављени подаци о њиховом присуству, да се током скорашњих истраживања дошло до нових сазнања о њиховој дистрибуцији или степену угрожености итд.), потребно је одредити додатна подручја за укључење у листу док се не испуни критеријум довољне заступљености. На крају дијалога земље кандидата и ЕУ, Комисија у договору са свим земљама чланицама усваја за државу кандидата коначну листу Подручја од значаја за Заједницу (SCI), која се публикује у Службеном гласнику Европске уније.

3. фаза: Проглашење Посебних подручја очувања (Special Areas of Conservation — **SACs**)

На основу одредби Директиве о стаништима, у року од шест година након усвајања листе Подручја од значаја за Заједницу (SCI подручја) земља кандидат треба да у складу са националним законодавством дата подручја прогласи за Посебна подручја очувања (SACs). Истовремено, за сва подручја је неопходно одредити одговарајуће мере очувања и одговарајуће законодавне, управне и/или уговорне мере, да би се испунили еколошки захтеви станишта и врста за које су дата подручја издвојена.

Подручја посебне заштите (Special Protection Areas - **SPAs**) се проглашавају према Директиви о птицама, првенствено ради заштите најређих и најугроженијих врста птица на европском нивоу, укључујући и миграторне врсте. Подручја посебне заштите се проглашавају кроз једноставнију процедуру, односно директно се укључују у мрежу Натура 2000, за разлику од свих неопходних корака које треба предузети да би се утврдила Посебна подручја очувања према Директиви о стаништима. Такође, одређена Подручја посебне заштите (SPAs) се могу преклопити са Посебним подручјима очувања (SACs), уколико се на тим подручјима осим птица налазе и друге врсте или типови станишта у складу са Директивом о стаништима.

На Слици бр. 5 дат је шематски приказ фаза у избору Натура 2000 подручја према Stojanović, 2015.

Слика бр. 5: Шематски приказ фаза у избору Натура 2000 подручја (прилагођено Stojanović, 2015)

Мрежу Натура 2000 чине подручја која су земље чланице прогласиле у складу са обе директиве. Та подручја се означавају као: Подручја посебне заштите (SPAs) и Посебна подручја очувања (SACs). Свака чланица има право да одабере одговарајући назив за та подручја у складу са националним потребама.

Напомена: одређивање Натура 2000 подручја не подразумева проценат површине територије земље кандидата за чланство која мора да буде заштићена. Наиме, директиве не дају упутства о томе колика површина копна или воде треба да буде укључена у еколошку мрежу Натура 2000, већ то искључиво зависи од биолошког богатства региона. Ако је земља чланица, на пример, изразито богата појединим врстама и стаништима, од ње ће се очекивати да заштити подручје пропорционално том биолошком богатству. Тако је нпр. Словенија подручјем еколошке мреже Натура 2000 прогласила преко 30%, а Шпанија преко 23% своје територије.

3.3.2. Управљање Натура 2000 подручјима

Мере за управљање Натура 2000 подручјима су наведене у одредбама члана 4. Директиве о птицама и члана 6. Директиве о стаништима. Успешно управљање овим подручјима подразумева учешће свих заинтересованих страна, укључујући и локално становништво које насељава дато подручје и од њега зависи. Земље чланице ЕУ се позивају чланом 6. Директиве о стаништима на израду одговарајућих мера управљања, што укључује према потреби и планове управљања и доношење различитих законских, административних или уговорних мера у циљу очувања Натура 2000 станишта.

Израда планова управљања није обавезна, али је корисно средство за достизање циљева заштите и очувања врста и типова станишта, а треба напоменути да је свака земља чланица слободна да сама изабере методе и тип мера које ће да спроводи.

3.3.3. Оцена прихватљивости

Било који план или пројекат који ће се спроводити унутар или у близини Натура 2000 подручја, а није директно повезан или потребан за његово управљање, а притом може имати значајан утицај на њега (самостално или у комбинацији са другим плановима или пројектима), биће подвргнут оцени прихватљивости његових утицаја на подручје у погледу циљева његовог очувања. Одредбама члана 6.3. и 6.4. Директиве о стаништима регулисано је спровођење процедуре провере да ли се одређени план или пројекат може одобрити. Уколико реализација неког пројекта или плана нема значајан утицај на Натура 2000 подручје, односно уколико нема значајан утицај на природне вредности због којих је подручје постало део мреже Натура 2000, такав пројекат се може одмах одобрити, чак и ако се активност одвија на подручју мреже Натура 2000.

Уколико се процени да није могуће искључити негативан утицај на дато подручје, пројекат/план треба да прође кроз поступак такозване главне оцене, при чему се могу предложити мере ублажавања утицаја да би се избегао значајан негативан утицај. У случају да је утицај процењен као незначајан, план или пројекат се може одобрити. У супротном случају се траже алтернативна решења. У случају да нема алтернативног решења и када се истовремено пројекат или план сматра неопходним ради другог преовладавајућег јавног интереса, а уз чињеницу да ће радови и активности имати штетан утицај, пројекат, односно план ће моћи да се даље одобри, али под специфичним условима. Ти услови укључују адекватне мере компензације неопходне за одржавање целovitости Натура 2000 мреже, што би могло да подразумева укључивање других подручја којима се надокнаде изгубљена станишта и станишта врста у ову мрежу.

3.3.4. Учешће јавности

Учешће јавности у планирању и припреми управљања за очување Натура 2000 подручја омогућава да се у обзир узму и ставови људи који живе и раде, или

користе подручје, а пружају и одличну могућност у креирању повољније друштвене атмосфере у очувању животне средине. Много је већа вероватноћа успеха уколико су ангазоване различите заинтересоване стране, и то током процеса планирања управљања, у оквиру јавне расправе, пре њиховог евентуалног прихватања и публикавања. Ране консултације и учешће заинтересованих страна од прве фазе обично захтева мултидисциплинарни и професионални приступ. Посебно је важно да циљеви очувања подручја, одређених типова станишта и станишта врста буду јасни и лако разумљиви људима који живе на подручју или га користе, да им се помогне да схвате значај предузетих корака за правилно управљање и да примарно буду укључени у сам процес. Да би јавне консултације биле ефикасне, односно да се добро разумеју законске обавезе у животној средини и предложени циљеви и мере очувања за свако подручје, потребно је да се обезбеде информације и добро осмишљене обуке, а ако је потребно, и ефикасни методи решавања конфликта, што би олакшало да се по питању управљања постигну договори.

Тренутно добра пракса у многим државама чланицама ЕУ подразумева и обезбеђивање активног доприноса свих заинтересованих страна, нпр. кроз успостављање сталне групе или одбора да се развије заштитарско управљање. Ови одбори обично укључују локалне власти и представнике власника земљишта, кориснике и предузетнике у Натура 2000 (Stojanović, 2015).

На националном нивоу, учешће и обавештавање јавности је важан сегмент у заштити природе, који је и дефинисан законом (чланови 7, 10, 43, 54, 101, 102, 115-117. Закона о заштити природе). У том смислу, заштита природе се спроводи:

- обавештавањем јавности о стању природе и природних вредности (осим ако није прописана тајност података), њеној угрожености, факторима и последицама угрожавања и о предузимању мера заштите и очувања и
- учествовањем јавности у одлучивању о заштити природе и укључивањем локалних заједница у праћење стања, заштиту и унапређење природе.

Јавност се обавештава и у случају спровођења оцене прихватљивости у односу на циљеве очувања еколошки значајних подручја, о предлогу аката за

проглашење заштићених подручја (јавни увид и јавна расправа о предлогу акта и стручној основи - студији о заштити), о предлогу планова управљања заштићеним подручјима и планова коришћења природних вредности (Stojanović, 2015).

3.3.5. Финансирање Натура 2000 подручја

У ЕУ се мере одржавања, обнове, управљања и заштите у оквиру мреже заштићених подручја Натура 2000 финансирају из националних буџета држава чланица и Европске комисије кофинансирањем, преко следећих фондова: Пољопривредни фонд за рурални развој, Фонд за рибарство, Фонд за регионални развој, Социјални фонд, Кохезиони фонд, Програм за животну средину и климатске промене и Оквирни програм за истраживања и иновације. Трошкови одржавања Натура 2000 подручја јесу велики, али је добит далеко већа. То се јасно види из података објављених од стране ЕУ 2004. године, према којима процењени трошкови износе најмање 5,8 милијарди евра, док су позитивни ефекти који проистичу из мреже Натура 2000 знатно већи. Процењено је да укупна добит од мреже износи око 200 до 300 милијарди евра годишње, због чега је и улагање у заштиту природе економски изузетно оправдано (Stojanović, 2015).

3.3.6. Позитивни ефекти успостављања Натура 2000 подручја у ЕУ

Поред кључне улоге коју има у очувању европског биодиверзитета, Натура 2000 обезбеђује и низ позитивних ефеката за друштво и економију. Ове погодности се најчешће односе на услуге екосистема, односно услуге које пружа природа, а подразумевају: услуге ресурса (вода, храна, сировине, енергија и сл.), регулаторне услуге (пречишћавање воде и ваздуха, разлагање отпада, контрола климе и сл.), услуге подршке (кружење нутријената, формирање земљишта, примарна продукција и сл.) и културне услуге, као што су рекреација, туризам и очување културног идентитета. Поред тога, здрави екосистеми унутар и изван граница Натура 2000 мреже су такође отпорнији на различите промене у окружењу, као што су нпр. климатске промене.

У Француској је урађено неколико студија са проценом добити коју ова земља има од успостављања мреже Натура 2000. Студија трошкова и добити Натура 2000 подручја „Plaine de la Crau”, спроведена 2008. године, утврдила је да је бруто добит овог подручја износила 182 €/ха/години, док је нето добит била 142 €/ха/години. Другим речима, корист које је ово Натура 2000 подручје доносило је била око четири пута већа него трошкови за његово одржавање.

4. ОБЛАСТ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Заштита природе у Србији – правни, институционални и стратешки оквир

Област заштите природе нормативно је регулисана Законом о заштити природе и другим законским и подзаконским актима који се непосредно или посредно односе на природу и природна добра. Поред примене закона, где је доношење Закона о заштити природе („Службени гласник Републике Србије“ бр. 36/09 и 88/2010), којим се уређују заштита и очување природе, биолошка, геолошка и предеона разноврсност, било од изузетног значаја, за нормативно регулисање ове области значајна су и многа подзаконска акта. Хармонизацијом правних прописа из области заштите животне средине и природе са прописима Европске уније, која је у току, у области заштите животне средине и природе узимају се у обзир и примењују европски и светски стандарди. Такође, унапређењу и усклађивању заштите природе доприноси и примена одредби и принципа међународних конвенција чији је наша земља потписник (www.zzps.rs).

Управне послове заштите природе, у складу са Законом о заштити природе (2010), обавља Министарство, надлежни орган аутономне покрајине и надлежни орган јединице локалне самоуправе. Послове заштите природе и природних добара, која се налазе на територији Републике Србије обавља Завод за заштиту природе Србије, док послове заштите природе и природних добара која се целом својом површином налазе на територији Аутономне покрајине Војводине, обавља Покрајински завод за заштиту природе.

Заштита природе у Србији институционализована је оснивањем Завода за заштиту и научно проучавање природних реткости Народне Републике Србије (данас Завод за заштиту природе Србије) 1948. године.

Кључну улогу у заштити природе на територији АП Војводине обавља Покрајински завод за заштиту природе у Новом Саду, основан 1947. године као Природњачко одељење у оквиру Војвођанског музеја. Одлуком Скупштине АП Војводине 1966. године, основан је Покрајински завод за заштиту природе, који

од 1993. године функционише као Радна јединица Завода за заштиту природе Србије. Законом о заштити природе („Службени гласник РС“ бр. 36/09), од Радне јединице у Новом Саду 2010. године поново је основан Покрајински завод за заштиту природе, који заједно са Заводом за заштиту природе Србије у Београду обавља послове заштите природе у нашој земљи (www.pzzp.rs/sr/).

Основни документ заштите природе и природних вредности, у складу са Законом о заштити природе (2010), јесте Стратегија заштите природе и природних вредности, коју доноси Влада за период од десет година, и програми заштите природе које доносе Влада, надлежни орган аутономне покрајине или надлежни орган јединице локалне самоуправе, за период од десет година. Стратегија одређује дугорочне циљеве и смернице очувања природе и природних вредности, начине њиховог спровођења у складу са укупним привредним, друштвеним и културним развојем Републике Србије. Стратегија се израђује на основу извештаја о стању природе и спровођењу заштите природе и природних вредности. Важно је нагласити да Стратегија заштите природе још увек није усвојена.⁷

Аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе, у оквиру надлежности утврђених овим и посебним законом, доносе своје програме заштите природе, у складу са стратешким документима из члана 111. овог закона и својим специфичностима. Две или више јединица локалне самоуправе могу донети заједничке програме.

Извештај о стању природе у Републици Србији, као један од три основна документа заштите природе, подноси се Народној скупштини за период од пет година. Извештај утврђује општу оцену стања националне природне баштине и омогућава процену успешности спровођења свеукупних мера и активности на заштити природе у протеклом петогодишњем периоду. Истовремено, на њему се заснива дефинисање стратешких циљева и националних политика у области заштите природе, као и мера за ефикасније спровођење процеса интеграције и примену европских стандарда у нашој земљи.

⁷ Према стању из маја 2015. године

Први Извештај за период 2010-2014. припрема Завод за заштиту природе Србије у сарадњи са Покрајинским заводом за заштиту природе, стручним, научним и другим институцијама и организацијама. У складу са Законом нацрт Извештаја доставља се министарству надлежном за заштиту животне средине, односно Министарству пољопривреде и заштите животне средине на сагласност. Министарство Извештај подноси Влади Републике Србије.

4.2. Хармонизација законодавства са законодавством ЕУ

У оквиру процеса усклађивања законодавства Србије са законодавством ЕУ, Влада Републике Србије донела је Стратегију биолошке разноврсности Републике Србије са Акционим планом за период 2011-2018. године („Сл. гласник РС“ бр. 13/2011), у којој су постављена основна начела заштите биодиверзитета у Србији, која су у складу са начелима Европске Уније. Стратегија заједно са Акционим планом дефинише 11 стратешких циљева/области и 28 циљева у заштити биодиверзитета у Србији, са преко 140 различитих активности које су неопходне за остваривање постављених циљева (CBD, 2014).

Законодавни оквир је унапређен усвајањем стратегија као што су Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара („Сл. гласник РС“, бр. 33/2012) и Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију („Сл. гласник РС“, бр. 80/2011) (НЕАС). У циљу вођења преговора са ЕУ на најефикаснији начин у оквиру Поглавља 27, усвојен је Закон о потврђивању Међународног уговора о биљним генетичким ресурсима за храну и пољопривреду („Сл. гласник РС - Међународни уговори“, бр. 1/2013), потписан је Нагоја протокол 2011. године, припремљени су Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о заштити природе (у процедури добијања мишљења од надлежних државних органа) и Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о заштити животне средине (у процедури добијања мишљења од надлежних државних органа), у процедури је израда Националног плана за реализацију Националног програма заштите животне средине, у процедури је рад

на изменама и допунама Уредбе о еколошкој мрежи, започета је израда Нацрта Закона о управљању биљним генетичким ресурсима за храну и пољопривреду (који треба да обухвати сегмент биљног генетичког диверзитета, оснивање Националног савета за биљне генетичке ресурсе итд.), у припреми је министарски састанак земаља региона у области животне средине (CBD, 2014).

Директива о стаништима (92/43EEZ) је готово у потпуности транспонована кроз закон и пратеће подзаконске акте, а потпуна транспозиција (члан 8.6. Директиве) ће наступити са приступањем ЕУ, када ће и мрежа заштићених подручја, формирана у складу са захтевима директива, и формално постати саставни део европске еколошке мреже Натура 2000. У циљу унапређења имплементације члана 6. Директиве о стаништима у току је доношење Уредбе о оцени прихватљивости, која ће ближе прописати процедуру, садржину, рокове, начин имплементације процене утицаја у циљу заштите еколошки значајних подручја (CBD, 2014).

Директива о птицама (2009/147EEZ) је потпуно транспонована. Кроз твининг пројекат Јачање административних капацитета за заштићена подручја у Србији (Натура 2000), који је имплементиран у периоду 2010–2012, израђена је прелиминарна листа SPA подручја према Директиви о птицама и бази података ИВА. Сходно томе, оцењена је потпуна транспозиција обе директиве кроз национално законодавство. Имајући у виду процес имплементације директива, потребно је континуирано јачати капацитете, финансијска средства и научна истраживања у периоду примене стратешког плана до 2020. године, како би се обезбедили ресурси за потпуну идентификацију, заштиту и управљање подручјима Натура 2000 у Србији (CBD, 2014).

Законом о заштити природе уведен је нови инструмент у заштити природе у Србији – оцена прихватљивости, који представља основни механизам заштите европске еколошке мреже Натура 2000. У законодавству Србије, оцена прихватљивости је повезана са еколошком мрежом и служи за очување основних вредности еколошки значајних подручја која су дефинисана Уредбом о еколошкој мрежи. Након приступања Европској унији и након формирања мреже Натура 2000 у Србији, поступак оцене прихватљивости ће се односити на ову мрежу (Jelić i dr., 2015).

4.3. Заштићена подручја у Србији – законодавни и институционални оквир

Према Закону о заштити природе, „Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010 (у даљем тексту Закон), подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и која су значајна као станишта врста птица и других миграторних врста значајних у складу са међународним прописима могу се прогласити за заштићена подручја од општег интереса. У складу са истим законом, заштићена подручја могу бити дефинисана у седам различитих категорија, односно врста, и то:

1. строги резерват природе,
2. специјални резерват природе,
3. национални парк,
4. споменик природе,
5. заштићено станиште,
6. предео изузетних одлика,
7. парк природе.

На заштићеном подручју успостављају се режими заштите I, II и III степена, што је ближе регулисано Уредбом о режимима заштите („Службени гласник РС“ бр. 31/2012), којом се ближе прописују режими заштите, поступак и начин њиховог одређивања, као и објекти, радови и активности који су забрањени или ограничени. Режији заштите и границе делова заштићеног подручја са различитим режимима заштите утврђују се актом о проглашењу заштићеног подручја на основу студије заштите.

У зависности од вредности и значаја, а у складу са Правилником о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја („Службени гласник РС“ бр. 103/2013), сврставају се у три категорије, и то:

- I категорија - заштићено подручје међународног, националног, односно изузетног значаја; проглашава га Влада на предлог министарства надлежног за област заштите природе;
- II категорија - заштићено подручје покрајинског/регионалног, односно великог значаја; проглашава га Влада, односно надлежни орган

аутономне покрајине, када се заштићено подручје налази на њеној територији;

- III категорија - заштићена подручја локалног значаја и проглашава их локална самоуправа.

Национални парк се проглашава законом.

Предлог акта о проглашењу заштићеног подручја заснива се на научној и/или стручној основи - студији заштите, којом се утврђују вредности подручја које се предлаже за заштиту и начин управљања подручјем.

Иницијативу за проглашење неког подручја заштићеним могу поднети представници Републике Србије, аутономне покрајине, јединица локалне самоуправе, управљача заштићеног подручја, сва правна и физичка лица, стручне и научне организације и друге јавне службе, као и грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације.

Студију заштите израђује завод, који о покренутој иницијативи и поступку израде студије обавештава локално становништво, власнике и кориснике подручја које је предмет студије и сарађује са њима. Студија заштите садржи образложење предлога за покретање поступка заштите, опис природних, створених и предеоних одлика природног добра са тематским картографским прилозима, темељне вредности природног добра, оцену стања животне средине подручја, предложене режиме заштите, картографски приказ са уцртаним границама и режимима заштите на основу података из катастра непокретности, концепт заштите и унапређења, могуће перспективе одрживог развоја, анализу заинтересованих страна, документацију о усклађивању потреба заштите са заинтересованим странама, начин управљања, процену социо-економских ефеката заштите, развоја и одрживог коришћења, потребну кадровску и техничку опремљеност управљача, евентуални предлог управљача и друге елементе од значаја за проглашење заштићеног подручја.

Средства за израду студије заштите обезбеђују се у буџету Републике Србије, аутономне покрајине, односно буџету јединице локалне самоуправе, а у зависности од категорије добра. Студије заштите се достављају надлежним органима ради доношења решења о заштити. Заштита, управљање, коришћење и

унапређење заштићених подручја спроводи се на основу акта о проглашењу заштићеног подручја и плана управљања заштићеним подручјем.

Подручје за које је покренут поступак заштите сматра се заштићеним када завод достави студију заштите надлежном органу.

Регистар заштићених природних добара представља електронску базу података о заштићеним подручјима, подручјима под претходном заштитом, заштићеним врстама и покретним заштићеним природним документима и води се као централни и покрајински. Централни регистар заштићених природних добара за територију Републике Србије води Завод за заштиту природе Србије. Покрајински регистар заштићених природних добара за територију аутономне покрајине води Покрајински завод за заштиту природе који је дужан да податке о променама у регистру у року од 15 дана од дана евидентирања промене достави Заводу за заштиту природе Србије, ради уписа у централни регистар. Врста података, начин њиховог прибављања, вођења, заштите и коришћења података из регистра ближе су регулисани Правилником о садржају и начину вођења регистра заштићених природних добара („Службени гласник РС“, бр. 81/2010).

Уписивање заштићеног подручја у регистар врши се на основу акта о његовом стављању под заштиту, односно акта о претходној заштити, док се брисање из регистра врши на основу акта којим је утврђено да је подручје изгубило својство заштићеног природног добра.

Према Закону, члан 67, управљач заштићеног подручја може бити правно лице, предузетник и/или физичко лице, уз одређене услове. За потребе управљања једним или више заштићених подручја могу бити основани јавно предузеће, јавна установа или привредно друштво. Испуњеност услова утврђује Министарство, односно орган надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно орган надлежан за послове заштите животне средине јединице локалне самоуправе, у поступку припреме предлога акта о проглашењу (CBD, 2014). Такође, у складу са Законом, заштита, управљање, коришћење и унапређење заштићених подручја спроводи се на основу акта о проглашењу заштићеног подручја и плана управљања заштићеним подручјем.

Током последње деценије XX века и након 2000. године, дошло је до значајних промена у управљању заштићеним подручјима у Србији. Пре тог

периода, већином заштићених подручја управљао је јавни сектор, али су промене на међународном и националном нивоу условиле укључивање и других актера. У систему управљања, поред јавног сектора, од 1994. године присутан је и приватни сектор. Постоје два основна типа управљача у Србији из јавног и приватног сектора. У оквиру јавног сектора издвајају се две категорије: „предузећа“ и „институције и установе“, а у оквиру приватног сектора такође две категорије: „привредна друштва“ и „остале организације и појединци“ (Ђорђевић и др., 2014). Важно је нагласити да се последњих година физичка лица, тј. појединци не предлажу за управљаче, а из разлога јер се у пракси показало да су неадекватни због недостатка управљачких капацитета (CBD, 2014).

Површина заштићених подручја у Србији тренутно износи 564 063 ха, односно 6,38% територије Србије. Под заштитом се налази 460 заштићених подручја, и то пет националних паркова, 17 паркова природе, 18 предела изузетних одлика, 67 резервата природе, три заштићена станишта, 311 споменика природе и 39 подручја од културног и историјског значаја, која су заштићена на основу ранијег Закона о заштити животне средине и Закона о заштити споменика културе (www.zzps.rs).⁸

4.4. Хармонизација (усклађивање) IUCN и националног система категоризације заштићених подручја

Један од важних фактора који утичу на процес успостављања заштићених подручја је систем категорија који треба да омогући различита решења и прилагођавања специфичним ситуацијама и као такав олакша процес успостављања и управљање заштићеним подручјима.

Систем заштићених подручја у Србији има релативно дугу традицију. Прва заштићена подручја на територији Србије, а према националном законодавству, били су резервати Зеленичје, Мустафа и Фељешана, чија заштита је успостављена 1948. године. Тада је постојала само једна категорија заштите -

⁸ Стање у мају 2015. године

строги резерват природе. Од тада је систем постепено унапређиван у обиму и броју заштићених подручја, тако да данас обухвата седам категорија: строги резерват природе, специјални резерват природе, национални парк, споменик природе, заштићено станиште, предео изузетних одлика, парк природе. Тренутни систем је успостављен 1991, пре развоја међународног IUCN система 1994. године, тако да није постојала могућност усклађивања.

Поређење националног система са IUCN системом категоризације заштићених подручја показало је да нису потпуно компатибилни и да IUCN категорије не могу бити аутоматски пренесене и имплементирани на национални ниво, већ би се морало вршити поређење сваког појединачног заштићеног подручја. Међутим, основна сагласност постоји и низ категорија које су успостављене националним законом су веома сличане међународном систему. Препорука је да се имплементација IUCN система користи као средство за побољшање националног система категорија, као и управљања заштићеним подручјима у целини (Sekulić, 2011).

Основни недостаци националног система категоризације заштићених подручја према Sekulić, 2001:

- подручја нису доследно класификована у категорије, не постоји јасна разлика између категорија према карактеристикама заштићених подручја које оне укључују;
- не заснива се на циљевима управљања, већ на садржају (вредностима) подручја и стању екосистема;
- недостатак свеобухватних дефиниција различитих категорија и јасних критеријума за њихову имплементацију;
- заштићеним подручјима која се значајно разликују додељују се исте категорије, а некада су подручја из две различите категорије веома слична по својим карактеристикама. Посебно су проблематичне веће области које су уопште веома сличне и карактеристике им се преклапају;
- нејасно дефинисани циљеви управљања за поједине категорије заштићених подручја који су веома слични међусобно и не могу се

разврстати по приоритетима. То спречава адекватну категоризацију на основу циљева управљања, што је основа IUCN категоризације;

- зонирање заштићених подручја је дефинисано у Закону о заштити природе за сва заштићена подручја подједнако, па такав приступ не дозвољава развој специфичних принципа управљања за сваку од категорија.

Табела бр. 13: Поређење националног и IUCN система категоризације заштићених подручја (прилагођено према Sekulić, 2011)

Национална категорија	Основна намена	IUCN категорија
Строги резерват природе	Научна истраживања, очување биодиверзитета, едукација, заштита станишта;	Ia
Специјални резерват природе	Научна истраживања, очување биодиверзитета, заштита врста, станишта и екосистема;	IV
Споменик природе	Заштита просторно ограниченог локалитета или репрезентативних геолошких или културних карактеристика;	III
Национални парк	Научна истраживања, очување биодиверзитета, туризам и рекреација, одрживо коришћење ресурса, заштита комплекса екосистема и просторно ограниченог локалитета;	II
Предео изузетних одлика	Одрживо коришћење ресурса, заштита културне баштине и просторно ограниченог локалитета геодиверзитета и предела;	V
Парк природе	Одрживо коришћење природних ресурса, заштита предела и културне баштине;	VI
Заштићено станиште	Научна истраживања, очување биодиверзитета, заштита станишта и врста.	IV

Поређење националног и IUCN система категоризације заштићених подручја:

- све IUCN категорије, изузев Ib, важе у Србији;
- најсличнија национална категорија је строги резерват природе, који је готово у потпуности у складу са категоријом Ia;
- друге категорије су мање јасно повезане и често укључују подручја која тренутно одговарају за више од једне IUCN категорије;

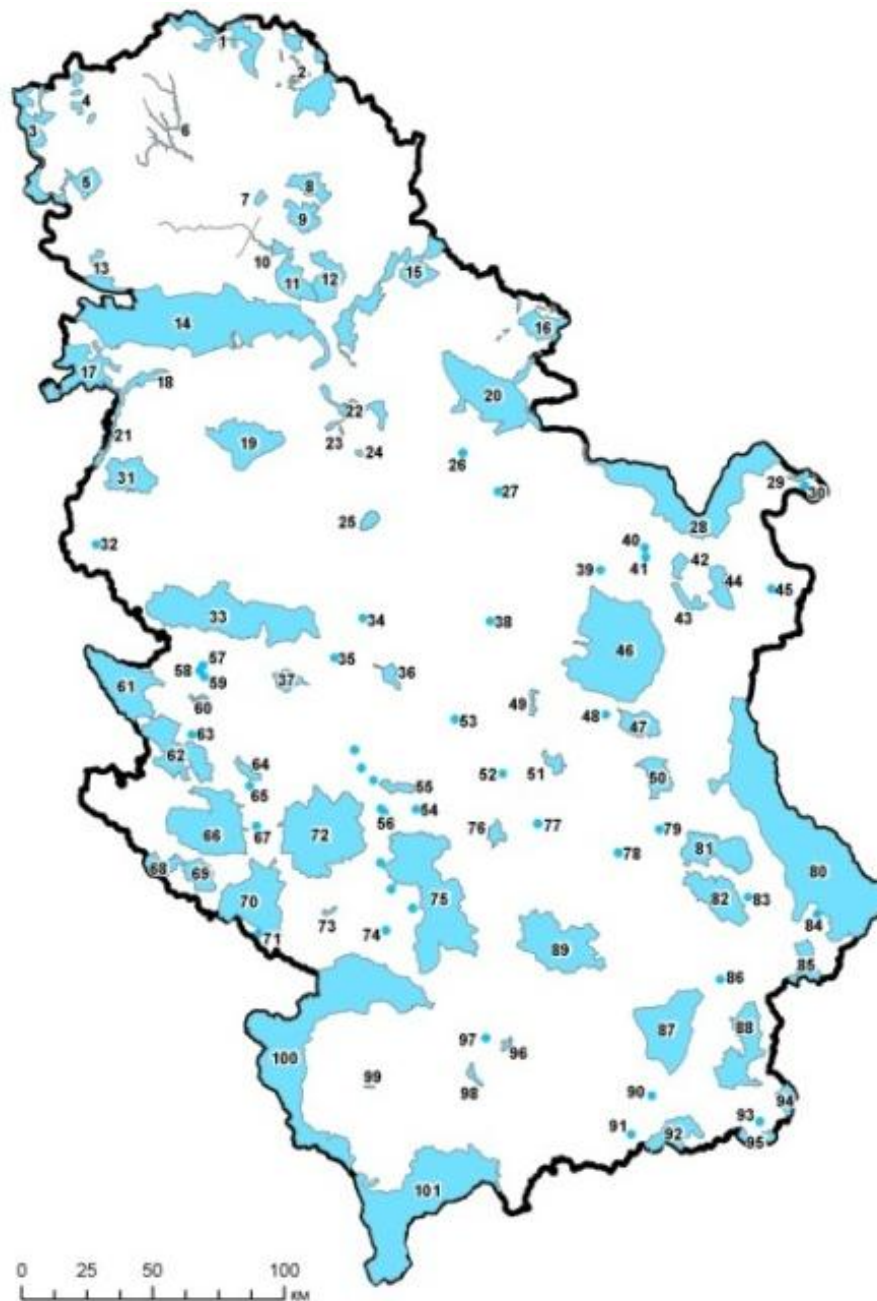
- тренутно не постоји заштићено подручје у Србији које је, у односу на принципе управљања, у складу са категоријом IUCN II.

Табела бр. 13. би се могла користити као референца за даље унапређивање и развој заштићених подручја, али је важно нагласити да она не одражава стварни однос између постојећих заштићених подручја и међународних категорија.

4.5. Еколошка мрежа Републике Србије – законодавни овир, управљање и финансирање

На основу члана 38. Закона о заштити природе („Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010), ради очувања биолошке и пределеоне разноврсности, односно типова станишта од посебног значаја за очување, обнављање и/или унапређивање нарушених станишта и очување одређених врста биљака, гљива и животиња, Влада Републике Србије донела је Уредбу о еколошкој мрежи („Службени гласник РС“, бр. 102/2010). Овом Уредбом је утврђено 101 еколошки значајно подручје Републике Србије и водотока са обалским појасом, који представљају еколошке коридоре од међународног значаја. Еколошком мрежом обухваћено је 20,93% територије Србије, са површином од 1 849 201,77 ха (Мијовић и др., 2012; Слика бр. 6). Уредбом су ближе дефинисани начин управљања и финансирање, а дате су и основне мере заштите еколошке мреже.

Еколошка мрежа Србије обухвата одређена заштићена подручја проглашена на основу закона којим се уређује заштита природе, погранична еколошки значајна подручја, типови станишта и станишта дивљих врста, као и подручја од међународног значаја издвојена на основу међународних програма (потенцијална подручја Емералд мреже у складу са Бернском конвенцијом, подручја значајна за птице – ИВА подручја (*Important Bird Areas*), биљке – ИРА подручја (*Important Plant Areas*) и лептире – РВА подручја (*Prime Butterfly Areas*), влажна станишта од међународног значаја, познатија као рамсарска подручја).

Слика бр. 6: Еколошки значајна подручја еколошке мреже Србије („Службени гласник РС“, бр. 102/2010)

Основ за креирање еколошке мреже Србије био је пројекат Савета Европе из 2005. године, под називом „Успостављање Емералд еколошке мреже у земљама југоисточне Европе“. Сама идеја Савета Европе о формирању европске еколошке мреже за очување станишта врста наведених у додацима Бернске конвенције кроз Емералд програм и формирање Емералд еколошке мреже, коју

Укупна површина потенцијалних Емералд подручја у Србији је 1 019 269,31 ха, односно 11,54% територије Србије (Секулић и Шинжар-Секулић, 2010).

Важно је нагласити да се Емералд мрежа заснива на истим принципима као и мрежа Натура 2000 у Европској унији и представља значајан допринос у припреми за имплементацију Директиве о стаништима и Директиве о птицама у оквиру европских интеграција.

Законом о заштити природе уведен је нови инструмент у заштити природе у Србији – оцена прихватљивости. Као тековина европског права, он представља основни механизам заштите европске еколошке мреже Натура 2000. У законодавству Србије, оцена прихватљивости је уско повезана са еколошком мрежом и служи пре свега за очување основних вредности еколошких значајних подручја која су дефинисана Уредбом о еколошкој мрежи. Након приступања Европској унији и након формирања мреже Натура 2000 у Србији, одређене надлежности у контроли спровођења поступка оцене прихватљивости имаће и Европска комисија. Чланом 10. Закона је утврђено да ће се поступак, садржина, рокови и начин спровођења оцене прихватљивости у односу на циљеве очувања еколошки значајних подручја ближе дефинисати подзаконским актом, који још није донет (Jelić i dr., 2015).

У складу са Законом о заштити природе из 2010. године, којим је дефинисано да ће еколошка мрежа Србије бити утврђена и постати део европске еколошке мреже Натура 2000, Република Србија је спровела низ активности у циљу припрема за њено успостављање. Носилац ових активности је било министарство надлежно за заштиту природе, а у процес њихове реализације укључена је већина научних и стручних институција, заводи за заштиту природе, невладине организације и друге заинтересоване стране.

Уз већ поменути Уредбу о еколошкој мрежи, сегмент дефинисања и заштите елемената еколошке мреже (заштићене врсте, типови станишта, еколошки значајна подручја, еколошки коридори, еколошка мрежа, Натура 2000 итд.), икорпориран је у прописе као што су:

- Одлука о утврђивању Националног програма заштите животне средине („Службени гласник РС“, бр. 12/2010);

- Правилник о компензацијским мерама („Службени гласник РС“, бр. 20/2010);
- Правилник о критеријумима за издавање типова станишта, о типовима станишта, осетљивим, угроженим, ретким и за заштиту приоритетним типовима станишта и о мерама заштите за њихово очување („Службени гласник РС“, бр. 35/2010);
- Правилник о специјалним техничко-технолошким решењима која омогућавају несметану и сигурну комуникацију дивљих животиња („Службени гласник РС“, бр. 72/2010);
- Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива („Службени гласник РС“, бр. 5/2010 и 47/2011);
- Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године („Службени гласник РС“, бр. бр. 13/2011) и
- Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара („Службени гласник РС“, бр. 33/2012).

Концепт еколошке мреже за који се Србија одлучила, у складу са Законом о заштити природе (2010), шири је од Натура 2000, али је изграђен на истим принципима, тј. подразумева да ће свако еколошки значајно подручје бити одређено експлицитно ради очувања одређених врста и типова станишта за које ће касније бити јасно прописани циљеви очувања. Овај принцип ће се односити како на циљане врсте/станишта по Директиви о стаништима и Директиви о птицама, тако и на национално важне врсте/станишта. Међутим, проблем представља постојећа Уредба о еколошкој мрежи, која није усаглашена са Законом о заштити природе, па се у наредном периоду очекују њене измене (Jelić i dr., 2015).

Управљање

Уредбом о еколошкој мрежи прописано је да се еколошком мрежом управља на начин који обезбеђује очување повољног стања осетљивих, ретких, угрожених и типова станишта од посебног значаја за очување и популација строго заштићених и заштићених дивљих врста од националног и међународног

значаја, као и одржање и унапређење функционалне и просторне повезаности њених делова. Под управљањем еколошком мрежом подразумева се управљање појединачним еколошки значајним подручјима и еколошким коридорима, ради одржавања и унапређивања функционалне целовитости еколошке мреже.

Имајући у виду да је доношење планова управљања или дефинисање мера заштите и очувања типова станишта и врста обавезујуће тек по установљавању SPA и SCI подручја, од доношења Уредбе о еколошкој мрежи започело се са утврђивањем мера у поступку издавања услова заштите природе при изради просторно планске и техничке документације.

Завод за заштиту природе Србије кроз процедуру издавања услова заштите природе утврђује услове и мере које је неопходно испоштовати уколико се предметно подручје налази у саставу еколошке мреже. Покрајински завод за заштиту природе је извршио валоризацију типова станишта и станишта одређених врста од значаја за заштиту, формирао базу података, идентификовао и картографски дефинисао границе еколошки значајних подручја и еколошких коридора од међународног и националног значаја на територији Војводине и тиме прелиминарно формирао еколошку мрежу. Резултати добијени утврђивањем еколошке мреже су се користили при издавању услова заштите природе у поступку ревизије и израде просторно планске документације.

Финансирање

У складу са чланом 10. Уредбе о еколошкој мрежи финансирање еколошке мреже обезбеђује се из:

- 1) средстава буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе;
- 2) средстава Фонда за заштиту животне средине;⁹
- 3) накнада за коришћење заштићеног подручја;

⁹ Фонд за заштиту животне средине је на републичком нивоу функционисао до септембра 2012. године, када је укинут на основу Закона о престанку важења Закона о Фонду за заштиту животне средине („Службени гласник РС“, број 93/12).

- 4) средства за очување приоритетних типова станишта и угрожених врста обезбеђују се на основу пројеката из домаћих и међународних фондова и кредитирањем;
- 5) донација, поклона и помоћи;
- 6) других извора у складу са законом.

Истим чланом је предвиђено да ће Влада обезбедити средства у буџету Републике Србије за реализацију пројеката идентификације и картирања станишта на територији Републике Србије, које је неопходно као предуслов за успостављање и функционисање еколошке мреже.¹⁰

У периоду од доношења Уредбе о еколошкој мрежи реализоване су различите активности и пројекти који је требало да доведу до ефикаснијег функционисања мреже. Проблем представља то што још увек не постоје стални извори финансирања, који би омогућили њен континуиран развој и боље функционисање.

Проблеми еколошке мреже у Србији:

- недовољно прецизан законски основ који се односи на дефинисање еколошке мреже, као и утврђивање критеријума за листе еколошки значајних подручја;
- неадекватно утврђене границе подручја која су саставни део еколошке мреже;
- изузев одређених заштићених подручја, која су ушла у састав еколошке мреже Србије, осталим подручјима се не управља (тј. не постоје планови управљања или мере које су уграђене у неке друге планове) и немају јасан статус заштите који је неопходно испоштовати;
- неразрађена процедура оцене прихватљивости као механизма заштите и очувања целovitости појединачних еколошки значајних подручја.

Препоруке за боље функционисање еколошке мреже Србије:

- извршити адекватне измене и допуне Закона о заштити природе и пратећих подзаконских аката;

¹⁰ Пројекат идентификације и картирања станишта на територији Републике Србије још увек није реализован (стање из маја 2015. године).

- прецизирати критеријуме за одређивање подручја еколошке мреже;
- изврши ревизију и допуну еколошке мреже новим подацима;
- утврдити мере заштите за свако подручје које улази у састав еколошке мреже, а које ће се примењивати на сва физичка и правна лица која на овим подручјима користе ресурсе и обављају радње и захвате;
- донети Уредбу о оцени прихватљивости;
- израдити приручник за идентификацију типова станишта у складу са ЕУ Директивом о стаништима;
- усагласити националне листе приоритетних типова станишта са ЕУ Директивом о стаништима;
- израда предлога важних подручја за остале организме у односу на Натура 2000 и националну еколошку мрежу (гљиве, лишајеви и сл.);
- идентификација еколошких коридора;
- израда посебног веб-сајта за еколошку мрежу у Републици Србији;
- наставити са прикупљањем и обрадом постојећих података о приоритетним врстама и типовима станишта на територији Србије;
- теренска истраживања фокусирати на Натура 2000 и национално приоритетне за заштиту врсте и типове станишта;
- развој механизма ефикасног обавештавања и учешћа јавности и свих заинтересованих страна током процеса успостављања еколошке мреже.

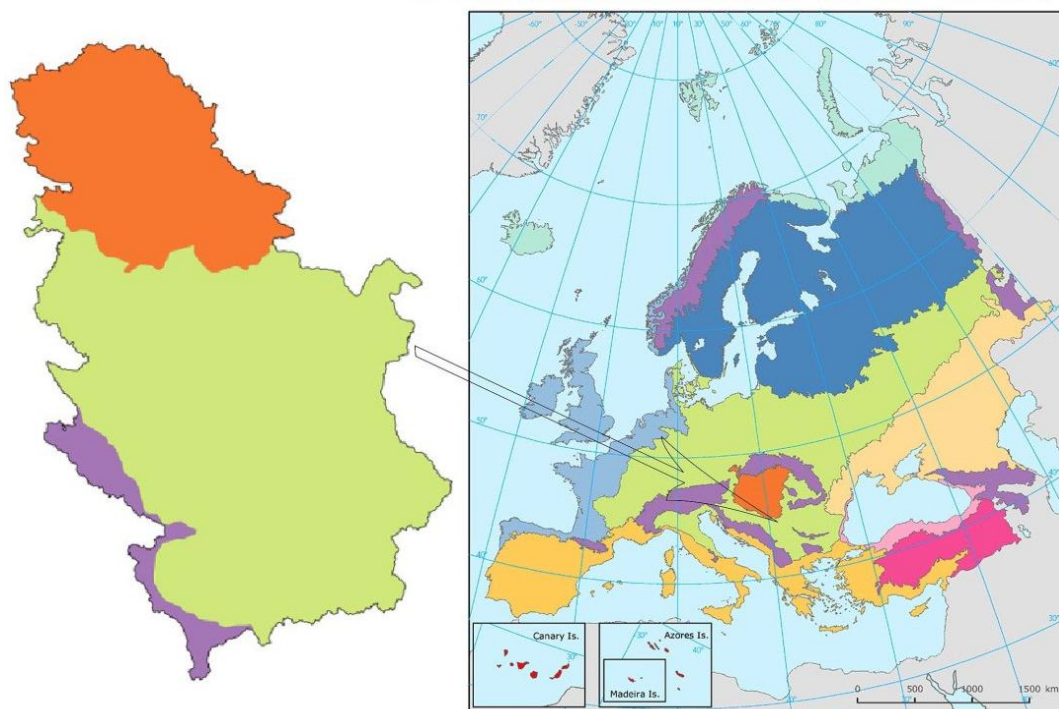
4. 6. Натура 2000 у Србији

Без обзира на дефиниције за Србију Натура 2000 представља могућност да се активности заштите и очувања врста и типова станишта од европског значаја унапреде и спроведу на нови начин, односно другачије од досадашњег националног концепта. Важно је нагласити да Натура 2000 неће заменити до сада успостављен систем заштите заштићеним подручјима на националном нивоу, нити има за циљ да постане доминантна у односу на постојећи статус добара заштићених према националном законодавству. Натура 2000 уважава чињеницу да је човек саставни део природе и циљ овог инструмента за заштиту на нивоу ЕУ

јесте да се одреде параметри по којима ће се људске делатности обављати уз истовремену заштиту ретких или вредних типова станишта и станишта дивље флоре и фауне у свим државама чланицама. Србија, као будућа чланица, тек треба да пружи свој допринос у оквиру ове мреже, не само у повећању њене укупне површине, већ и у развијању овог система заштите упоредо са заштитом која се спроводи на националном нивоу.

Биогеографски региони присутни у Србији

У Европи и Малој Азији постоји једанаест биогеографских региона: алпски, анатолијски, арктички, атлантски, црноморски, бореални, континентални, макронезијски, медитерански, панонски и степски, од којих у ЕУ нису присутни анатолијски и арктички.

Европски биогеографски региони, 2005.

алпски	црноморски	медитерански
анатолијски	бореални	панонски
арктички	континентални	степски
атлантски	макаронезијски	подручје које није узето у обзир

Слика бр. 8: Карта биогеографских региона у Европи (2005), по којој су на подручју Србије издвојени панонски, континентални и алпски регион (прилагођено према Секулић и Шинжар-Секулић, 2010)

На основу приказа биогеографских региона из 2005. године, који је био основ за реализацију Емералд програма у Србији и региону, у Србији су заступљена три региона: панонски, континентални и алпски. Оквирно, јужну границу панонског региона чине Дунав и Сава, док се алпски налази само у југозападном делу земље (Златар, Јадовник, Озрен, Пештер, Мокра гора) и веома мало на врховима Старе планине на истоку (Слика бр. 8).

Референтна листа Натура 2000 врста и станишта

Ова листа представља списак типова станишта из Додатка I и врста из Додатка II Директиве о стаништима који су заступљени на подручју дате државе у таквој мери да постоји могућност да се за њих одреди макар једно подручје Натура 2000. Листе морају бити одвојене за сваки биогеографски регион заступљен у земљи. За птице се референтна листа односи на све врсте из Додатка I Директиве о птицама и за све миграторне врсте које се редовно јављају на територији одређене земље.

У оквиру пројекта „Јачање административних капацитета за заштићена подручја у Србији (Натура 2000)”, који је реализован у периоду од јануара 2010. до јуна 2012. године, а финансиран од стране ЕУ из фонда „IPA 2007“, припремљена је прва референтна листа врста птица и одређена су потенцијална Подручја посебне заштите за те врсте у складу са Директивом о птицама (Special Protection Areas - SPA подручја). Такође је урађена и прва референтна листа биљних и животињских врста и типова станишта који се налазе на додацима Директиве о стаништима, а присутни су на територији Србије, а која представља основ за будуће предлагање Подручја од значаја за ЕУ (Potential Site of Community Importance - pSCI подручја; Jelić i dr., 2015).

Као резултат пројекта „Будимо спремни за Натуру 2000“, који је реализовало Еколошко друштво „Ендемит“ уз подршку Министарства пољопривреде и заштите животне средине, настала је публикација „Корак по корак до Натуре 2000“, у којој се може наћи велики број корисних информација на српском језику, а везано за Натура 2000. Важан део публикације чини Натура 2000 појмовник (Прилог II), који, с обзиром на то да Директива о стаништима и

Директива о птицама нису до сада¹¹ званично преведене у Србији, има за циљ да у српски језик (стручни и званични) уведе одговарајућу терминологију, како се спонтано не би „одомаћили“ енглески термини/појмови.

4.7. Иновативни модели управљања као подршка еколошкој мрежи Србије

Од 2010. у Србији постоји еколошка мрежа, коју према Уредби о еколошкој мрежи чини 101 подручје. Један број ових подручја чине заштићена подручја проглашена на основу закона којим се уређује заштита природе. У складу са тим све мере које се предузимају у циљу ефикасног управљања заштићеним подручјима у директној су вези са еколошком мрежом и доводе до њеног ефикаснијег функционисања.

Да би земља кандидат за чланство у ЕУ постала пуноправни члан ове заједнице, неопходно је да до дана приступања изради предлог листе Натура 2000 подручја на територији своје земље. Претпоставља се да ће већина подручја Еколошке мреже Србије у будућности бити истовремено и подручја Натура 2000 (Jelić i dr., 2015). У Табели бр. 14 наведене су разлике које постоје између подручја заштићених националним законодавством и Наруре 2000.

Табела бр. 14: Разлика између подручја заштићених националним законодавством и Наруре 2000 (Jelić i dr., 2015)

Подручје заштићено у складу са националним законодавством	Натура 2000 подручје (НК2)
Закон о заштити природе („Службени гласник РС“, бр. 135/2004, 88/2010 и 91/2010)	
Правилник о категоризацији заштићених природних добара („Службени гласник РС“, бр. 30/92); Уредба о режимима заштите („Службени гласник РС“, бр. 31/2012)	Уредба о еколошкој мрежи („Службени гласник РС“, бр. 102/2010); Уредба о оцени прихватљивости - у поступку доношења
Прва заштићена подручја на територији Србије, а према националном законодавству, била су Резервати Зеленичје, Мустафа и Фељешана, чија заштита је успостављена 1948. године.	Биће предложено даном уласка у ЕУ. Од 2010. у Србији постоји еколошка мрежа, коју према Уредби о еколошкој мрежи чини 101 подручје. Претпоставља се да ће већина тих подручја у будућности бити истовремено и подручја Натуре 2000.

¹¹ Стање из маја 2015.

<p>Заштићена подручја имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и значајна су као станишта врста птица и других миграторних врста значајних у складу са међународним прописима.</p>	<p>Проглашава се искључиво због очувања типова станишта која се наводе у Додатку I Директиве о стаништима, односно врста биљака и животиња са Додатка II Директиве о стаништима и Додатка I Директиве о птицама и свих миграторних врста птица које се редовно јављају на територији одређене државе.</p>
<p>У складу са Законом заштићена подручја су:</p> <ul style="list-style-type: none"> - строги резерват природе, - специјални резерват природе, - национални парк, - споменик природе, - заштићено станиште, - предео изузетних одлика, - парк природе. 	<p>У складу са Законом еколошку мрежу чине: еколошки значајна подручја, еколошки коридори и заштитна зона уколико је потребна.</p>
<p>Свако појединачно подручје се актом о заштити проглашава заштићеним подручјем од општег интереса.</p>	<p>Сва подручја која су део Натура 2000 мреже се, најкасније у периоду од шест година након уласка државе у ЕУ, проглашавају једним актом.</p>
<p>На заштићеном подручју успостављају се режими заштите I, II и/или III степена, при чему сваки од режима подразумева одређене забране или ограничења у складу са Законом.</p>	<p>Мере очувања појединачних подручја се прописују у складу са циљевима очувања за циљне врсте/станишта.</p>
<p>Најчешће независна једна од других.</p>	<p>Тежи се да подручја буду повезана, уколико је то корисно за циљне станишне типове/врсте, али је на држави да одлучи.</p>
<p>За сва заштићена подручја, у складу са Законом, управљач је дужан да припреми план управљања.</p>	<p>Израда планова управљања није обавезна, али су корисно средство за достизање циљева заштите и очувања врста и типова станишта.</p>
<p>Заштићена подручја, у зависности од вредности и значаја, сврставају се у категорије:</p> <p>I категорија - заштићено подручје међународног, националног, односно изузетног значаја;</p> <p>II категорија - заштићено подручје покрајинског/регионалног, односно великог значаја;</p> <p>III категорија - заштићено подручје локалног значаја.</p>	<p>Сва подручја у оквиру мреже имају исти значај и морају бити заштићена на исти начин.</p>
<p>За планове и пројекте који су наведени у Закону о стратешкој процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС“, бр. 135/2004 и 88/2010) и у Уредби о утврђивању листе пројеката за које је обавезна процена утицаја и листе пројеката за које се може захтевати процена утицаја на животну средину („Службени гласник РС“, бр. 114/2008) спроводи се Стратешка процена и Процена утицаја на животну средину.</p>	<p>За сваки план или пројекат који може имати значајан утицај на циљеве очувања и целовитост подручја спроводи се поступак оцене прихватљивости.</p>

Без обзира на питање власништва, искуство доказује да успешно управљање заштићеним подручјима у великој мери зависи од добре воље и подршке локалних заједница. Из тог разлога управљачима заштићених подручја неопходни су квалитетни семинари и саветовања, као и делотворни механизми који могу да обухватају и подстицаје, а како би се осигурало остваривање циљева управљања (Martinić, 2010). Са друге стране, и успешно управљање Натура 2000 подручјима подразумева учешће свих заинтересованих страна, укључујући и локално становништво које насељава дато подручје и од њега зависи. Имајући ово у виду, потпуно је јасно да ће добра сарадња са локалном заједницом у заштићеним подручјима бити од велике користи за успешно функционисање еколошке мреже, а касније и Натура 2000 подручја.

За сва национално заштићена подручја, у складу са Законом, управљач је дужан да припреми план управљања. Израда планова управљања за Натура 2000 подручја није обавезна, али је корисно средство за достизање циљева заштите и очувања врста и типова станишта, а треба напоменути да је свака земља чланица слободна да сама изабере методе и тип мера које ће да спроводи.

У неким државама чланицама развој планова управљања је један од најважнијих корака у имплементацији Натуре 2000 мреже, а учешће заинтересованих страна у овом процесу се сматра његовим кључним делом. У Француској је, на пример, имплементација Натура 2000 мреже довела до многих проблема зато што је проглашење Подручја посебне заштите (SPAs) често било у супротности са интересима локалних заинтересованих страна (пољопривредника, приватних власника који су желели да развију своје земљиште или општина које су имале у плану развој инфраструктуре). Како би се проблем решио, предузето је склапање појединачних уговора са свим власницима земљишта, што је трајало више година, али је на крају постигнут жељени циљ и од тада Натура 2000 у тој земљи функционише.

Подаци општег типа који се прикупљају приликом израде студија за проглашење заштићеног подручја (нпр. богат био и геодиверзитет, значајан број строго заштићених и заштићених представника флоре и фауне, културноисторијско наслеђе и сл.) не могу послужити приликом одређивања еколошки значајног подручја за еколошку мрежу, јер до сада нису одређене

циљне врсте/станишта за која је прописан циљ очувања (Jelić i dr., 2010). Савремени модели управљања заштићеним подручјима захтевају дефинисање јасних циљева управљања који подразумевају, између осталог, и одређивање циљева очувања за сваки станишни тип/врсту који представљају циљне карактеристике подручја и за које ће се спровести неопходне мере очувања.

Ако се сагледају све напред споменуте чињенице, потпуно је сувишно разматрати колики је позитиван ефекат ефикасног управљања заштићених подручја на развој еколошке мреже.

4.8. Успостављање Натура 2000 еколошке мреже у Хрватској као пример добре праксе¹²

Припрема предлога Натура 2000 Хрватске започела је 2001. године, при чему је кровна институција у овом процесу био Државни завод за заштиту природе, а процес се одвијао у три фазе:

- I фаза: Прикупљање и обрада доступних података уз помоћ научних институција, појединих стручњака и НВО, а кроз Емералд пројекат;
- II фаза: Организовање и финансирање теренских истраживања из државног буџета;
- III фаза: Консултативни процес са релевантним заинтересованим странама реализован је током 2008. и 2009. године, а кроз пројекат.

Укупно уложена средства износила су преко 1 500 000 евра, а обезбеђена су из државног буџета, али и кроз различите међународне пројекта.

Биогеографски семинари су реализовани током 2014. године. На територији Хрватске заступљена су три биогеографска региона (континентални, алпски и медитерански), а забележено је укупно 126 врста птица, 135 осталих врста и 74 станишна типа. У процесу преговора, Хрватска је тражила проширење

¹² Према подацима Државног завода за заштиту природе Хрватске

Додатака директиве о стаништима, како би биле укључене специфичности Хрватске и других не ЕУ чланица (12 врста + два станишна типа).

Данас еколошка мрежа Републике Хрватске (мрежа Натура 2000) обухвата 36,67% копна и 16,39% обалног мора, а састоји се од 780 Натура 2000 заштићених подручја (742 рSCI и 38 SPA). 26,14% површине Натура 2000 већ је заштићено у једној од девет категорија заштићених подручја према националном законодавству, док се 87,17% укупне површине заштићених подручја налази унутар Натура 2000.

5. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Прикупљање података

У циљу разумевања проблематике избора одговарајућег модела управљања заштићеним подручјима, у овом раду сакупљени су примарни и секундарни подаци.

Секундарни подаци обухватају релевантна документа, као што су Закон о заштити природе, Уредба о распореду и коришћењу средстава за субвенционисање заштићених природних добара од националног интереса, Уредба о ближим критеријумима, начину обрачуна и поступку наплате накнаде за коришћење заштићеног подручја, Планови управљања и Одлуке о накнадама за коришћење заштићеног подручја за одабране управљаче, као и подаци о ранијим истраживањима у области управљања заштићеним подручјима. Анализом доступних података омогућено је сагледавање општег стања у области истраживања, као и постојећих проблема и недостатака.

Примарни подаци добијени су различитим техникама. Ради упознавања са конкретном ситуацијом и ставовима самих управљача припремљена је анкета, односно упитник, а ради испитивања институционалног окружења урађен је експертски интервју, који је омогућио сагледавање међусобних односа и будућих планова.

Упитник је претходно тестиран, односно пилот верзија Упитника послата је методом случајног избора на и-мејл адресе шест управљача (по један из сваке категорије заштите). На овај начин тестирана је његова свеобухватност, као и квалитет и разумљивост пажљиво припремљених питања.

Након добијених одговора, одређена питања су модификована, како би била јаснија, а грешке минимизирани. Коначна верзија Упитника се састоји од 20 пажљиво одабраних питања, а у складу са различитом структуром и капацитетима појединих управљача. Одабрана питања била су отвореног,

затвореног и мешовитог типа, а анкетирање управљача вршено је у периоду од децембра 2014. до марта 2015.

Коначна верзија упитника (Прилог бр. I) прослеђена је електронским путем свим активним управљачима, а према регистру заштићених подручја који води Завод за заштиту природе Србије.¹³ Након слања упитника управљачи су контактирани телефонским путем, како би потврдили пријем упитника.

Попуњене упитнике је доставило 50 управљача, који управљају са 100 заштићених подручја, и то десет специјалних резервата природе, 5 националних паркова, 59 споменика природе, два заштићена станишта, девет предела изузетних одлика и девет паркова природе. Такође, упитнике су доставили и управљачи четири општа резервата природе, једног меморијалног природног споменика и једног предела нарочите природне лепоте, што су категорије које нису обухваћене новим Законом о заштити природе (2010), а још увек није урађена њихова ревизија. Подаци о статусу добра, категорији и години заштите подручја преузети су из Регистра заштићених подручја. Важно је нагласити да поред управљача који су доставили упитнике, постоји још око 15 управљача који, и поред обећања, упитнике нису доставили и око 30 управљача са којима, и поред више покушаја, није остварен никакав контакт. Такође, постоје и заштићена подручја која немају управљаче, а то су пре свега резервати. Посебну категорију представљају споменици природе ботаничког карактера, који по старом закону нису ни имали управљаче.

5.2. Анализа података

На основу пристиглих упитника формирана је електронска база података, у којој су представљени одговори сваког појединачног управљача, а након тога је рађена анализа резултата у Microsoft Excel 2010 програму.

¹³ У складу са Законом о заштити природе (2010), члан 50, заштићена природна добра се уписују у Регистар заштићених природних добара, који представља електронску базу података доступну јавности.

За потребе анализе одговори су груписани у складу са *Основним начелима успешног управљања*, која подразумевају:

- Постојање основне документације;
- Подршку државе у управљању заштићеним подручјима;
- Партнерство локаних заједница у управљању;
- Партнерство са јавним службама и еколошким организацијама;
- Комуникацију управљача са свим заинтересованим странама;
- Сарадњу са осталим заштићеним подручјима;
- Реализацију пројеката и инвестиција;
- Развој одговарајућих облика туризма и рекреације.

Такође су анализирани и фактори угрожавања добра, као и мере које се предузимају у циљу њиховог ублажавања, као и постојање основних циљева управљања. Управљачи су имали могућност да кроз упитник оцене своје управљачке капацитете, као и да наведу шта је то кључно што би требало унапредити да би успешно управљали заштићеним подручјем.

Сумирани резултати груписаних одговора представљени су табеларно, а за свако постављено питање је наведено колико управљача је дало одговор на конкретно питање, како би се могао израчунати проценат у односу на комплетан узорак. Уколико је управљач нагласио да нема одговор на постављено питање, био је изузет из даље анализе. На исти начин су третирана и питања на која не постоји никакав одговор.

У првој табели су представљени одговори на питања која се односе на капацитет управљача, а тичу се израде и примене планова управљања, као основног управљачког документа, постојања и примене Одлуке о накнадама за коришћење заштићеног подручја, као и проблема са којима се управљачи суочавају у свом раду. Друга група питања разматра однос управљача са локалном заједницом која насељава заштићено подручје или је корисник његових ресурса. Трећа група се односи на туризам у заштићеним подручјима, реализацију пројеката, постојање база података и вршење мониторинга, док четврта група обухвата факторе угрожавања добра, као и мере заштите које се у односу на њих предузимају.

Експертски интервју је урађен са два представника Министарства пољопривреде и заштите животне средине - Сектор за заштиту животне средине, руководиоцем Одељења за заштићена подручја и еколошку мрежу и руководиоцем Одсека за заштићена подручја, који су задужени за рад са управљачима заштићених подручја, контролу израде планова управљања и доделу субвенција.

5.3. Образложење предложене методологије

Разврставањем одговора и формирањем базе података омогућава се повезивање сваког појединачног одговора са категоријом и врстом добра, као и појединачним управљачем. Овакав приступ омогућава даљу анализу података и њихово максимално искоришћавање.

С обзиром на то да је један од циљева рада био процена капацитета управљача за реализацију савремених модела управљања, одговори су груписани у складу са *Основним начелима успешног управљања*.

Ради боље прегледности и лакше практичне примене резултата до којих се дошло током истраживања, након анализе групе питања дат је сажетак и препорука за унапређење.

Циљ експертског интервјуа је да се добије што тачнија информација и уједно омогући једно шире разумевање процеса израде, доношења и имплементације планова управљања у Србији.

Одговори на отворена питања добијени од експерата наведеног Министарства су квалитативно обрађени. Експертски интервју је интервју који поставља проблем у центар дешавања. То значи да испитаник не представља себе, већ пружа експертизу у контексту његовог или њеног институционалног оквира и организационе структуре (Томићевић и др., 2011, преузето од Meuser & Nagel, 1991).

6. РЕЗУЛТАТИ СА ДИСКУСИЈОМ

Највећи изазов за заштићена подручја у Србији је да се развије систем одрживог управљања који подржава заштиту природе и омогућава дугорочну корист за локално становништво.

Капацитет управљача

Анализом су обухваћени различити типови заштићених подручја, од националних паркова до заштићених станишта, али и различити типови управљача, од јавних предузећа, па до школских установа, удружења грађана и црква, тако да се стиче реална слика о капацитетима управљача. Од 50 управљача који су обухваћени анализом 27 су јавна предузећа, три општинске управе Одсека за инспекцијске послове, три друштва са ограниченом одговорношћу, шест туристичких организација, две основне школе, два музеја, пет удружења грађана, једна Српска православна црква и један дом културе. Можемо приметити да више од половине управљача који су учествовали у истраживању чине јавна предузећа (27), а 14 јавне установе. Од укупног броја заштићених подручја која су учествовала у истраживању (њих 100), добра од националног интереса чине 48.¹⁴

Према подацима из 2014. године јавни сектор управља са 92,45%, а приватни са 5,49% укупне површине заштићених подручја у Србији, док 2,06% заштићених површина нема управљача (Ђорђевић и др., 2014). И ово истраживање, којим је обухваћено 50 управљача, потврђује да је у Србији 82% управљања организовано кроз државне институције. Пракса је показала да, када год је то могуће, управљање заштићеним подручјима од националног и/или међународног значаја треба организовати кроз одговарајуће државне институције (Martinić, 2010). Међутим, државне институције у Србији се не показују увек као примери

¹⁴ Добра од националног интереса су заштићена подручја I и II категорије која проглашава Влада Републике Србије, у директној су надлежности Министарства надлежног за област заштите природе, има их 68 на територији Србије, а од тога је пет националних паркова, четири парка природе, седам предела изузетних одлика, 19 споменика природе и 33 строга, општа и специјална резервата природе (www.mpzss.gov.rs).

доброг управљања. Наиме, ово истраживање је показало да, иако је управљач јавна установа, са управљањем се није стигло даље од усвајања Одлуке о проглашењу заштићеног подручја ни шест година након њеног доношења. У овом случају пропуст су направиле и институције које су задужене за заштиту, а које након проглашавања добра нису контролисале рад управљача, што се чини као неопходни механизам, како би се законом прописане обавезе спроводиле.

У Табели бр. 15 представљени су сумарно одговори на питања преко којих се процењује капацитет управљача, које сагледавамо на основу тога да ли управљач поседује и спроводи План управљања, да ли је усвојио Одлуку о накнадама за коришћење заштићеног подручја, као и на основу проблема са којима се суочавају у свом раду.

Табела бр. 15: Процена капацитета управљача (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

<p>Постојање и спровођење Плана управљања</p>	<p>Наведите проблеме са којима се суочавате у процесу управљања заштићеним подручјем а) недовољно особља б) мањак финансијских средстава в) недостатак опреме г) остало (наведите шта)</p>	<p>Постојање и спровођење Одлуке о накнадама</p>
<p>Одговор на питање дало је свих 50 управљача за укупно 100 заштићених подручја.</p> <p>Да план управљања не постоји реколо је 6 управљача; План управљања је у припреми или већ постоји, али се не спроводи углавном услед финансијских ограничења - 38; План управљања постоји и успешно се спроводи у 55 заштићених подручја.</p>	<p>Одговор на ово питање дало је 45 управљача за укупно 65 заштићених подручја.</p> <p>Са недовољно квалификованог особља суочавају се управљачи 25 заштићених подручја, са мањком финансијских средстава 44, а недостатком опреме 26 заштићених подручја.</p>	<p>Одговор на ово питање дало је 44 управљача, а за укупно 92 заштићена подручја.</p> <p>Одлука је усвојена и у потпуности се спроводи у 29 заштићених подручја; одлука не постоји за 63 заштићена подручја.</p>

Анализом добијених резултата констатовано је да у 55 заштићених подручја постоје планови управљања који се успешно спроводе. Поређењем категорија заштите утврђено је да од 55 подручја која имају План управљања 25 спада у категорију добара од националног интереса које субвенционише држава и услов за доделу субвенције је одобрен Програм и План управљања. Преостала подручја која имају усвојене планове управљања спадају у две групе, у прву групу спадају подручја која се налазе на територији АП Војводине, а на основу резултата упитника се може закључити да имају добру сарадњу са локалном самоуправом и да су око 30% њиховог буџета средства која издваја општина. Другу групу чине подручја која се налазе на територији Града Београда, који такође финансира заштићена подручја, а за одобравање средстава неопходни су Програм и План управљања. Ипак за велику групу обухваћених заштићених подручја (44) планови управљања или не постоје или се адекватно не примењују.

Резултате истраживања која се односе на планове управљања укратко можемо сумирати на следећи начин:

- у великом броју заштићених подручја у Србији планови управљања се не спроводе, постоји проблем недостатка капацитета управљача, али и проблем лоше комуникације и изостанка подршке државних институција.

Препорука

- боља комуникација заинтересованих страна;
- већа контрола управљача од стране надлежних институција, у смислу реализације законом прописаних обавеза;
- увођење механизма који подразумевају систем позитивне стимулације, укључијући и новчане подстицаје, како би се спроводиле мере очувања и заштите природе.

Резултати експертског интервјуа наглашавају додатне проблеме везане за планове управљања: „неопходно је посебно издвојити Националне паркове који тренутно немају важеће Планове управљања, јер су у периоду од 2010. до 2012. истекли планови за све паркове, а нови нису донети јер се чека усвајање закона о Националним парковима, који је требало да буде усвојен још 2011. године“ (руководилац Одељења за заштићена подручја и еколошку мрежу Министарства пољопривреде и заштите животне средине). С обзиром на то да закони ни до

данас нису усвојени,¹⁵ а нови планови управљања нису донети, од изузетног значаја је да постојећи план буде довољно флексибилан и да омогући прилагођавање управљања тренутној ситуацији. Његова улога је да усмери управљача на одговарајуће и прихватљиве активности до оног тренутка када се може припремити комплетан и одговарајући план (Thomas & Middleton, 2003).

Проблеми са којима се управљачи суочавају у процесу управљања

Основни проблем који се наводи у упитницима, а са којим се суочавају управљачи заштићених подручја у Србији, јесте недостатак финансијских средстава. Од 45 управљача који су дали одговор на ово питање њих 44 наводи да се суочава са проблемом недостатка финансијских средстава (Табела бр. 16). Да се ситуација у овој области годинама није мењала, потврђују и резултати ранијих истраживања (Томићевић, 2005; Томићевић и др., 2010, Томићевић и др., 2011), у којима се наводи да већина заштићених подручја у Србији трпи због неадекватног финансирања, као и слабих институционалних и кадровских капацитета.

Процењује се да за финансирање заштићених подручја у Србији годишње недостаје 8,7 милиона USD за основне трошкове (односно 50% средстава) и 24,7 милиона USD за оптималну потрошњу (односно 75% средстава) (Flores i Obradović, 2015).

Једна од законских могућности за обезбеђивање финансијских средстава за потребе заштићеног подручја је накнада која се плаћа управљачу за коришћење заштићеног подручја, а на основу Одлуке о накнадама за коришћење заштићеног подручја (у даљем тексту Одлука), коју доноси управљач у складу са чланом 70. Закона и Уредбом о ближим критеријумима, начину обрачуна и поступку наплате накнаде за коришћење заштићеног подручја („Службени гласник РС”, број 43/10). На ову Одлуку управљача, којом се утврђује висина, начин обрачуна и плаћања накнаде за коришћење заштићеног подручја, сагласност даје Министарство за национални парк и заштићено подручје проглашено актом Владе, а орган

¹⁵ Стање из маја 2015.

надлежан за послове заштите животне средине аутономне покрајине, односно орган надлежан за послове заштите животне средине јединице локалне самоуправе за заштићено подручје проглашено актом надлежног органа аутономне покрајине, односно надлежног органа јединице локалне самоуправе. У складу са Законом управљач је дужан да средства остварена наплатом накнаде користи за заштиту, развој и унапређење заштићеног подручја, односно за спровођење плана и програма управљања.

Ова Одлука није усвојена или се не спроводи за 63 од 92 заштићена подручја која су обухваћена анализом. Проблеми који се наводе су непостојање сагласности надлежног Министарства или немогућност наплате накнаде појединим корисницима.

Резултате истраживања која се односе на проблеме управљања укратко можемо сумирати на следећи начин:

- управљачи заштићених подручја у Србији суочавају се са проблемом недовољне количине финансијских средстава, што их доводи у конфликтну ситуацију, јер су приморани да експлоатишу природне ресурсе унутар заштићених подручја да би били у могућности да финансирају мере заштите истих.

Препорука

- боља комуникација и сарадња свих заинтересованих страна;
- већа ажурност представника надлежних институција у контроли и одобравању документације неопходне за управљање;
- обезбеђивање већих субвенција за управљаче на свим нивоима, од локалног до нивоа Владе;
- изналажење додатних могућности за финансирање, као што су:
 - средства остварена по основу међународне сарадње на програмима и пројектима;
 - средства претприступних фондова ЕУ;
 - финансирање од стране различитих компанија, индустрије, приватног сектора и институција у контексту остваривања друштвено-одговорног пословања.

Све ово говори о недостатку капацитета и обучености администрације управљача за стратешко планирање, развој и примену додатних извора финансирања, поред уобичајене експлоатације ресурса. Према доступним подацима директно финансирање заштићених подручја преко министарства надлежног за област заштите природе износи од два до три милиона USD

годишње, док управљачи преко различитих такси, накнада и других активности прибаве још пет до шест милиона USD. Најзначајнији приход представља експлоатација шума, и то преко осам милиона USD (Flores i Obradović, 2015).

Анализом резултата добијених истраживањем у оквиру овог рада утврђено је да се већина заштићених подручја финансира из буџета (републичког или локалног), у проценту од шест до 90%. Пројекти и донације чине мали проценат укупног буџета, од пет до 15%, осим једног управљача који наводи да се добро 100% финансира од средстава остварених из пројеката.

Једном годишње Влада Републике Србије доноси Уредбу о распореду и коришћењу средстава за субвенционисање заштићених природних добара од националног интереса (у даљем тексту Уредба), на основу које се утврђује распоред, услови и начин коришћења средстава за субвенционисање заштићених природних добара од националног интереса. Према речима представника Министарства *„расподелу Уредбом опредељених средстава врши Министарство надлежно за област заштите природе, а на основу програма управљања заштићеног подручја на који је министарство дало сагласност у складу са законом“* (руководилац Одсека за заштићена подручја Министарства пољопривреде и заштите животне средине).

Резултати добијени путем експертског интервјуа показују да проблеми финансирања заштићених подручја у Србији и даље постоје, али да је данас ситуација знатно боља, а с обзиром на то да се сада за те потребе из републичког буџета издвајају знатно већа средства. Представници Министарства истичу да се *„са доношењем Закона о заштити природе Србије 2009. године издвајају знатно већа средства из буџета Републике Србије за заштићена подручја. Количина средстава се из године у годину повећава, па је тако 2010. године на основу Уредбе опредељено 35 000 000,00 РСД за 50 заштићених подручја, а уговор је потписан са 30 управљача. У априлу 2015. године уговор је потписан са 37 управљача, а укупна опредељена средства су 210 000 000,00 РСД. Додела субвенција врши се по захтеву за доделу средстава субвенција за заштићена природна добра од националног интереса које управљачи подносе на основу обавештења министарства. Средства се опредељују на основу програма управљања за текућу годину, али је неопходан услов да постоји План управљања*

и извештај о реализацији програма управљања за претходну годину“ (руководилац Одсека за заштићена подручја Министарства пољопривреде и заштите животне средине).

Партнерство локалних заједница у управљању

У Табели бр. 17 представљени су сумарно одговори на питања преко којих се процењује партнерство управљача са представницима локалних заједница, а које сагледавамо на основу сарадње са локалним становништвом, представницима удружења грађана, као и односа са управљачима других заштићених подручја.

Табела бр. 17: Однос управљача са локалним становништвом, НВО и другим управљачима (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

Да ли постоји сарадња са локалним становништвом које насељава или користи ресурсе заштићеног подручја?	Да ли у оквиру добра постоје проблеми са локалном заједницом?	Да ли постоји сарадња са невладиним организацијама или заинтересованим појединцима?	Да ли сарађујете са управљачима других заштићених подручја у земљи и иностранству?
Одговор на питање је дало свих 42 управљача за укупно 49 заштићених подручја. Сарадња са локалним становништвом постоји у 42 заштићена подручја.	Одговор на ово питање дало је 42 управљача, а за укупно 49 заштићених подручја. Проблеми са локалном заједницом постоје у 21 заштићеном подручју.	Одговор на ово питање дало је 42 управљача за укупно 49 заштићених подручја. Само 17 управљача наводи да постоји сарадња са невладиним организацијама или заинтересованим појединцима.	Одговор на ово питање дало је 42 управљача за укупно 74 заштићена подручја. Сарадњу са управљачима других заштићених подручја остварује 61 заштићено подручје. Само 7 управљача наводи да се сарадња остварује реализацијом заједничких пројеката.

Све чешће се као важно питање у управљању заштићеним подручјима наводи питање учешћа јавности у процесу доношења одлука. Још се на IV IUCN Светском конгресу о националним парковима и заштићеним подручјима одржаном у Каракасу, у Венецуели, позива на повећање учешћа заједница и људског капитала у доношењу одлука за заштићена подручја у циљу побољшања њиховог управљања (IUCN, 1993).

Истраживања спроведена у овој области (Томићевић, 2005; Томићевић и др., 2010; Томићевић и др., 2011) показују да постоје позитивни помаци према укључивању шире јавности, пре свега локалног становништва, у процес управљања заштићеним подручјима у Србији. Резултати студије случаја из Националног парка Тара, за коју су истраживања реализована 2004. године, показују да постоји спремност локалног становништва и управе парка за сарадњу, али је за њену успешну реализацију неопходна подршка државе и одговарајућа средстава за подизање капацитета управљача (Томићевић и др., 2012).

Резултати истраживања реализованих за потребе овог рада показују да у 42 од 49 заштићених подручја постоји сарадња са локалном заједницом, која се углавном остварује реализацијом заједничких пројеката, док само 12 управљача наводи да је локална заједница директно укључена у процес доношења одлука које се односе на управљање заштићеним подручјем. Један управљач наводи да раде на едукацији локалног становништва, пружају им помоћ око продаје њихових производа, као и да учествују у развоју сеоског туризма. Проблем у сарадњи са локалним становништвом постоји у 21 заштићеном подручју, при чему се отпад и стварање дивљих депонија наводи као основни проблем, али је потребно нагласити да у већини случајева не постоји адекватан начин одлагања отпада, тј. није решен проблем одношења смећа. Да се део средстава од прихода улаже у унапређење локалне инфраструктуре, наводи само пет управљача, док највећи број управљача (и поред понуђених одговора) не наводи на који начин се сарадња остварује, па се може претпоставити да је та сарадња на веома ниском нивоу.

Опште је прихваћено мишљење да је за остваривање дугорочних циљева очувања подршка свих заинтересованих страна значајан и незаобилазан фактор, али се исто тако слажу да је за њено остваривање неопходно уложити велике

напоре од стране управљача, а да би се то остварило, потребно је значајно повећање њихових капацитета. Резултати истраживања рађених у оквиру НП „Тара“ (Томићевић, 2005) указују на потребу да се ојача политика очувања природе, промовисањем укључивања локалног становништва у процес управљања заштићеним подручјем, али и повећање капацитета управљача у погледу вештина потребних за интеракцију са локалним становништвом. Наиме, управљач мора бити обучен за рад са локалним становништвом и мора схватити кроз искуство да је локално учешће спор и дуготрајан процес, али да дугорочно гледано даје резултат и доводи до друштвене промене.

Резултате истраживања која се односе на сарадњу са представницима локалних заједница укратко можемо сумирати на следећи начин:

- управљачи заштићених подручја у Србији сарађују са локалним становништвом и представницима удружења грађана, али је сарадња на ниском нивоу. Сарадња са представницима других заштићених подручја се углавном састоји од консултација на решавању сличних проблема, а само појединачно и у малом проценту на реализацији заједничких пројеката;
- највећи проблем у заштићеним подручјима, а у односу са локалном заједницом, представља одлагање отпада и нелегална градња.

Препорука

- боља комуникација и сарадња свих заинтересованих страна;
- организовање одлагања и одношења смећа на заштићеним подручјима;
- припрема и реализација заједничких пројеката који би омогућили веће приходе управљачима за финансирање пословања, а уједно омогућили решавање проблема са којима се суочава локално становништво.

Туризам у заштићеним подручјима

У Табели бр. 18 представљени су сумарно одговори на питања преко којих се процењује степен развијености туризма у заштићеним подручјима у Србији.

Табела бр. 18: Туризам у заштићеним подручјима у Србији (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

Да ли је у заштићеном подручју развијен туризам?	Наведите шта обухвата туристичка понуда	На који начин се врши праћење броја туриста
<p>Одговор на ово питање дало је 47 управљача, а за укупно 83 заштићена подручја.</p> <p>У 41 заштићеном подручју развијен је туризам.</p>	<p>Одговор на ово питање дало је 26 управљача, а за укупно 35 заштићених подручја.</p> <p>Као туристичку понуду највећи број управљача наводи: туристичке стазе, обилазак добра са стручним водичем, осматрачнице, ловни туризам, риболовни туризам, скијашки центар, еко-кампови.</p> <p>Смештајни капацитети (хотели, апартмани).</p> <p>Да не постоји туристичка понуда, наводи 7 управљача.</p>	<p>Одговор на ово питање дало је 37 управљача, а за укупно 39 заштићених подручја.</p> <p>Број туриста се најчешће прати: продајом улазница и у сарадњи са туристичком организацијом, провером броја ноћења. Такође, евиденција се врши и преко инфо-центра.</p>

Један од основних задатака управљача заштићених подручја јесте да обезбеде услове за њихову посету. Неопходно је на прави начин искористити расположиве потенцијале, осмислити њихово коришћење на одржив начин, а кроз конкретне пројектне идеје.

Јединствену туристичку понуду коју наводи само један од управљача чини: бањско лечилиште, сајмови, семинари, фестивали, концерти, организовање венчања и летњи карневал. Такође, интересантну понуду има још један од управљача, а она обухвата: вођење група у подручју резервата, презентација вредности заштићеног подручја (природне вредности и археолошки локалитети), вожња бродом уз зону I степена заштите. Понуда се ради за сваку групу појединачно, у зависности од интересовања групе – школски узраст, студентске екскурзије, синдикалне групе, пензионери и страни туристи.

Важно је констатовати да у више од 50% заштићених подручја обухваћених истраживањем туризам није развијен, а у великом броју њих управљачи немају могућност за контролу и праћење туриста.

У предстојећем периоду очекује се да развој туризма и, с тим у вези, очекивани повећан број посетилаца доведу до даљег угрожавања природних вредности националних паркова. Многи национални паркови широм света већ увелико трпе последице непланског развоја туризма и пратећих туристичких објеката, који чак могу да угрозе статус заштите (ParksWatch, 2007).

У Табели бр. 19 представљени су сумарно одговори на питања преко којих се процењује степен реализације пројеката од стране управљача заштићених подручја.

Табела бр. 19: Реализација пројеката од стране управљача заштићених подручја (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

Да ли постоји служба за писање и праћење пројеката?	Наведите тип пројеката које сте до сада реализовали
Одговор на ово питање дало је 47 управљача, а за укупно 73 заштићена подручја.	Одговор на ово питање дало је 24 управљача, а за укупно 28 заштићених подручја.
Укупно 27 управљача навело је да се бави писањем пројеката.	Пројекти које већина управљача наводи су едукативни и туристички, а само неколико њих наводи да реализује и инвестициони тип пројеката.

Електронске базе података и мониторинг врста

У Табели бр. 20 представљени су сумарно одговори на питања постојања електронских база података и вршења мониторинга врста у заштићеним подручјима.

Пожељно је да свако заштићено подручје развија и унапређује електронску базу података о стању кључних вредности, податке о предузетим

мерама заштите и другим активностима на територији заштићеног подручја, а у циљу праћења стања и вршења процена ради предлагања мера за унапређење.

Табела бр. 20: Постојање електронске базе података и вршење мониторинга (праћења) одређених врста флоре и фауне у заштићеним подручјима (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

Да ли постоји електронска база података?	Да ли се у оквиру добра врши мониторинг (праћење) одређених врста флоре и фауне?
<p>Одговор на ово питање дало је 53 управљача, а за укупно 83 заштићена подручја.</p> <p>База података постоји у 60 заштићених подручја.</p> <p>База обухвата:</p> <ul style="list-style-type: none"> - административне податке у 51 заштићеном подручју; - разноврсност живог света (флора и фауна) у 50 заштићених подручја; - геодиверзитет у 26 заштићених подручја; - мере заштите које се предузимају у 45 заштићених подручја. 	<p>Одговор на ово питање дало је 47 управљача, а за укупно 79 заштићених подручја.</p> <p>Мониторинг се врши у 45 заштићених подручја.</p> <p>Мониторинг најчешће врше чувари заштићених подручја, током својих редовних обилазака.</p>

Истраживање које је рађено за потребе овог рада показује да неку врсту електронске базе поседује 72% заштићених подручја, али да базу са предузетим мерама заштите поседује само 45 добара.

Мониторинг, односно планско, систематско и континуално праћење стања природе, односно делова биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, као део целовитог система праћења стања елемената животне средине у простору и времену, од непроцењивог је значаја за ефикасно управљање заштићеним подручјима.

Мониторинг је директно повезан са базама података, односно најбољи ефекти би се постизали када би се прикупљени подаци директно уносили у електронске базе, у којима би се вршила обрада података. Резултати истраживања реализованих за потребе овог рада показују да већина управљача не користи прикупљене податке, тј. не врши њихову даљу обраду услед недостатка

кадровских капацитета. Шест управљача наводи да има сарадњу са институтима или факултетима, да се мониторинг врши кроз пројекте, а подаци уносе у електронске базе, где се врши њихова даља обрада. Ово представља најефикаснији начин за мониторинг у заштићеним подручјима. Мали број управљача (10) има довољно капацитета да самостално прикупља, врши унос и обраду података.

Резултате истраживања која се односе на развој туризма у заштићеним подручјима, реализацију пројеката од стране управљача, постојање база података и мониторинг врста укратко можемо сумирати на следећи начин:

- туризам у заштићеним подручјима у Србији је на ниском нивоу развоја у односу на своје потенцијале; туристичка понуда је скромна, непланска, а праћење броја туриста који посећују њихово подручје за већину управљача је готово немогуће;
- управљачи, углавном, немају кадровских капацитета за припрему и реализацију великих инвестиционих пројеката, који би се финансирани из фондова ЕУ;
- углавном постоје административне базе података, а мониторинг се ради као редовна активност управљача, али без даље обраде и коришћења прикупљених података.

Препорука

- боља комуникација и сарадња свих заинтересованих;
- организовање практичне обуке особља за припрему и реализацију заједничких буџетских великих пројеката, који би омогућили веће приходе управљачима за финансирање пословања, повећање капацитета за развој туризма, али и куповину опреме за успостављање ГИС база података и реализацију квалитетнијег мониторинга.

У Табели бр. 21 представљени су сумарно одговори на питање фактора који угрожавају заштићена подручја и мере заштите које се у односу на њих предузимају.

Истраживање у оквиру овог рада показује да претње које настају развојем људских насеља и коришћењем тла у друге намене изузев пољопривредне производње највећи број управљача (12) оцењују као факторе угрожавања добра. Поред тога, и преостале привредне активности које се односе на комерцијално коришћење биодиверзитета, као и насељавање, становање и изградња представљају изазове са којима се суочавају управљачи. Транспортна

инфраструктура, која се у последњем периоду интензивно развија, свакако представља значајну претњу, посебно када је у питању интегритет екосистема и станишта, а самим тим и бројност и опстанак биљних и животињских врста у заштићеним подручјима.

Табела бр. 21: Фактори угрожавања заштићеног подручја и мере заштите које се у односу на њих предузимају (према резултатима истраживања спроведеног у периоду децембар 2014 – март 2015)

Наведите факторе угрожавања добра, уколико постоје	Наведите мере заштите које се предузимају у односу на факторе угрожавања
<p>Одговор на ово питање дало је 46 управљача, а за укупно 49 заштићених подручја.</p> <p>а) Претње које настају развојем људских насеља и коришћењем тла у друге намене изузев пољопривредне производње постоје у 12 заштићених подручја.</p> <p>б) Претње које настају услед ширења и интензификације пољопривредне производње и сточарства, укључујући шумарство и риболов, постоје у 9 заштићених подручја.</p> <p>в) Рударство и производња енергије на територији заштићеног подручја постоје у 2 заштићена подручја.</p> <p>г) Претње које настају услед развоја и коришћења транспортне мреже, путева, комуникационе инфраструктуре, повећан промет возила, повећана смртност живог света услед гажења постоје у 9 заштићених подручја.</p>	<p>Одговор на ово питање дало је само 22 управљача, а за укупно 47 заштићених подручја.</p> <p>Само 13 управљача наводи да предузима мере заштите, а неке од њих су:</p> <ul style="list-style-type: none"> - едукација локалног становништва; - постављање информативних табли; - састанци са локалним становништвом у циљу решавања проблема; - свакодневна контрола дивље градње и деградације терена; - сарадња са инспекцијском службом; - активности на управљању отпадом.

Истраживање спроведено на територији националних паркова у Србији показује да претње које настају услед ширења и интензификације пољопривредне

производње и сточарства, укључујући и шумарство и аквакултуру – риболов и гајење рибе и других речних производа, представљају један од основних проблема очувању природе, биодивезитета и животне средине на територији националних паркова у Републици Србији. Свакодневну претњу квалитету животне средине у националним парковима представља и загађење медијума животне средине, које у највећој мери настаје нерегулисаним испуштањем отпадних вода, посебно комуналних отпадних вода (Tadić, 2010).

Постојећа законска регулатива ипак представља добру основу за ефикасно управљање заштићеним подручјима. Недовољност информација, непостојање база података у електронском облику, недостатак мониторинга и процена стања, онемогућавају доношење квалитетних управљачких одлука и доводе до постепене деградације природних и културних вредности, што треба спречити кроз увођење савремених модела управљања.

7. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Закључци

Заштићена подручја не представљају само одговор на глобалну потребу за очувањем биодиверзитета већ све чешће постају значајан инструмент за развој локалних заједница. Интеграција еколошких и социјалних циљева уз препознавање потреба локалног становништва, које заузврат даје подршку, пристаје на сарадњу и има легитиман однос са управљачем, представља чврсту базу за дугорочно, одговорно и одрживо управљање заштићеним подручјем.

Управљање заштићеним подручјима у Србији одвија се без праве стратегије. Активности заштите, развоја и коришћења заштићених подручја догађају се случајно, често као одговор на политичке притиске, придајући мало важности последицама за будућност. Уколико се ситуација ускоро не промени, а управљачи системски не усмере, велика је вероватноћа да ће резултат бити изгубљена прилика и неповратна штета почињена на ресурсима и вредностима заштићених подручја.

Како би се ситуација значајније изменила, неопходна је већа подршка државних институција задужених за област заштите природе, а пре свега Завода за заштиту природе и надлежног Министарства управљачима, а везано за све сегменте управљања. Потребна је већа транспарентност, иницијатива, комуникација, смернице које ће им помоћи да схвате зашто је неопходно припремити, али пре свега имплементирати основну планску документацију, пре свега планове управљања. Да би до тога дошло, доносиоци одлука морају да схвате да заштићена подручја не представљају само важне инструменте очувања биодиверзитета него садрже и огроман потенцијал социјалног и економског развоја, па из тог разлога могу бити врло значајна за рурална и неразвијена подручја, којих у Србији има много.

Такође, важно је нагласити и да је у неким државама чланицама ЕУ развој планова управљања један од најважнијих корака у имплементацији Натура 2000 мреже, а учешће заинтересованих страна у овом процесу се сматра његовим кључним делом. Ово је још један од разлога зашто је неопходна припрема и

примена планова управљања и боља комуникација са заинтересованим странама, а с обзиром на одређење Србије да постане чланица ЕУ.

Резултати добијени реализацијом овог рада представљају добру основу и дају смернице за активан приступ очувању заштићених подручја у Србији, израду планова управљања, процену ефикасности управљања, као и основу за даља истраживања у овој области.

Препоруке

Изградња и јачање управљачких капацитета

- Ефикасно управљање заштићеним подручјима захтева јаке људске и техничке капацитете, а пре свега одговарајућа финансијска средства. Од велике важности је побољшање капацитета администрације управљача, а кроз иновативне образовне програме који ће допринети стицању нових знања и вештина које су базиране на међународним стандардима, посебно по питању вршења процена ефикасности управљања. У координацији са централним властима потребно је развијати систематски и стандардизован приступ развоју људских ресурса, у складу са међународним искуствима и критеријумима, како би имали способности да истраже нове изворе финансирања и механизме који су у складу са начелима заштите природе.

Унапређење спровођења релевантних планских докумената

- Неопходно је да централне власти омогуће боље спровођење основних планских докумената давањем конкретних упутстава и смерница за управљаче, као и давањем већих овлашћења по питању контроле.
- Потребно је да се изврши ревизија постојећих планских докумената и циљева управљања, како би били у складу са капацитетима управљача и служили као основа за предузимање управљачких активности. Циљеви морају да буду јасно дефинисани и конкретни, а у њихово формулисање пожељно је укључити и представнике локалне самоуправе.
- Ради успешнијег остваривања задатих управљачких циљева, потребно је развити и/или унапредити посебне радне планове којима се одређује на који начин ће се активности управљања реализовати на терену.

Успостављање система одрживог финансирања заштићених подручја

- Потребно је унапредити финансирање заштићених подручја, које тренутно представља један од основних проблема за већину управљача. Држава треба да помогне развој система одрживог финансирања, које ће управљачима омогућити да одрживо користе природне ресурсе зарад стицања економске користи. Реформа система финансирања би требало да предвиди да се главни терет финансирања премести са државног буџета на загађиваче и наменске фондове, увођење подстицајних мера, јавно – приватно партнерство и концесије. Неопходно је јачање капацитета управљача заштићених подручја за идентификовање и коришћење осталих извора финансирања (донатори, сарадња са бизнис сектором, претприступни фондови, пројекти самофинансирања и сл.).

Приватно – јавно партнерство

- Ради ефикаснијег управљања потребно је радити на успостављању партнерстава приватног и јавног сектора. То, између осталог, подразумева и јачање сарадње управљача са комерцијалним предузећима која се могу укључити у програме одрживог коришћења природних ресурса и добара, али и са туристичким организацијама ради смањивања негативног утицаја туристичких капацитета и посетилаца на квалитет и стање животне средине националних паркова.

Партнерство са локалном заједницом

- Управљачи у сарадњи са централним властима треба да омогуће развој партнерских односа између заштићених подручја и локалних заједница, кроз укључивање локалног становништва, како у процес планирања тако и у само управљање. Локалне заједнице морају да у заштићеним подручјима препознају интерес за сопствени опстанак. У том смислу, потребно је дефинисати стратегију комуникације заштићеног подручја са локалном заједницом и оформити заједничке саветодавне одборе, радне групе и тимове за спровођење кампања, пројеката и сл.

Вођење базе података, мониторинг и евалуација

- Пожељно је да свако заштићено подручје развија и унапређује електронску базу података о стању кључних вредности, податке о предузетим управљачким мерама и активностима на територији заштићеног подручја, а у циљу праћења стања и вршења процена ради предлагања мера за унапређење. С тог аспекта, пожељно је да централни ниво власти (у првом реду ресорно министарство и Завод за заштиту природе) обезбеде сву неопходну помоћ и подршку.

Еколошка едукација и интерпретација

- Еколошка едукација представља једну од најважнијих и најлепших функција заштићених подручја и зато све расположиве капацитете управљача треба усмерити у том правцу. Потребно је да управљачи развију и/или у већој мери спроводе посебне васпитно-образовне програме, намењене ученицима али и свим другим интересним групама. Основни задатак ових програма јесте да пренесу поруку о значају и потреби очувања вредности заштићених подручја, али и промоција знања и поштовања према свеукупној флори, фауни и њиховим стаништима.
- Интерпретација у управљању заштићеним подручјима представља адекватан вид комуникације којим се јавности и посетиоцима природне и културне вредности подручја преводе на лако разумљив ниво. Кроз интерпретацију се на најбољи могући начин промовише заштићено подручје широј јавности различитог узраста и нивоа образовања.

РЕЧНИК СТРУЧНИХ ИЗРАЗА

Ареал – географски простор који једна врста настањује;

Аутохтона (нативна, домаћа) врста – врста која се налази на подручју свога природног распрострањења;

Биодиверзитет (биолошка разноврсност) – свеукупност гена, врста и екосистема на Земљи или неком јасно одређеном подручју;

Биолошки ресурси – генетички ресурси, организми или њихови делови, популације или било која друга биотичка компонента екосистема, која има актуелну или потенцијалну вредност за човечанство;

Биом – виши ниво екосистемске интеграције, односно скуп физиогномски, структурно и функционално сличних екосистема на дефинисаном подручју;

Вегетација или биљни покривач – свеукупност биљних заједница одређеног подручја, у којој су биљне врсте повезане еколошким (фитоценолошким) односима;

Врста – група јединки, односно популација, у оквиру које се јединке међусобно слободно укрштају и дају плодно потомство, а репродуктивно су изоловане од других група јединки, односно популација;

Вруће тачке (центри) биодиверзитета – мања или већа подручја на Земљи која се одликују великом разноврсношћу, односно великим бројем врста различитих или неких одређених група организама, а посебно ендемичних облика;

Генски фонд – укупан број гена или количина генетске информације коју поседују сви чланови популације сексуално репродуктивних организама;

Генетички материјал – сваки материјал биљног, животињског, микробског или другог порекла који садржи функционалне јединице наслеђивања;

Генетички ресурси – генетички материјал који има актуелну или потенцијалну вредност за човечанство;

Геолошка разноврсност (геодиверзитет) – скуп геолошких формација и структура, појава и облика геолошке грађе и геоморфолошких карактеристика различитог састава и начина постанка и разноврсних палеоекосистема мењаних у

простору под утицајима унутрашњих и спољашњих геодинамичких чинилаца током геолошког времена;

Геолошке резерве – резерве минералних сировина (тј. свеукупна количина минералне сировине) у самом лежишту (рудном телу, блоку), без узимања у обзир губитака и разблажења која настају у току експлоатације;

Дивља врста – врста из природе која није била под утицајем човека и нема последица насталих укрштањем и/или селекцијом или узгојним активностима;

Деградирана средина – измењена и култивисана средина чији су биодиверзитет, геодиверзитет и/или предеони диверзитет, продуктивност и квалитет/вредност суштински смањени;

Домаћа или гајена врста/подврста – врста/подврста на чији је генотип утицао човек ради својих потреба;

Едификатори станишта – карактеристичне врсте за одређени тип станишта;

Екологија – наука која изучава узајамне односе живих бића, као и односе живих бића и околне неживе средине;

Еколошка мрежа – скуп функционално повезаних или просторно блиских еколошки значајних подручја, која биogeографском заступљеношћу и репрезентативношћу значајно доприносе очувању биолошке разноврсности, укључујући и еколошки значајна подручја Европске уније Натура 2000;

Еколошки значајна подручја – делови еколошке мреже значајни за очување врста, одређених типова станишта и станишта одређених врста од значаја за Републику Србију, у складу са општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима;

Еколошки коридор – еколошка путања, пролаз или веза која омогућава кретање јединки популација и проток гена између заштићених подручја и еколошки значајних подручја и који чини део еколошке мреже;

Еколошки процеси – везе између живих бића и њихове неживе средине, кроз које се остварују односи исхране, кружење материје, биогехемијски циклуси, протицање енергије, саморегулација, распростирање, развој и еволуција, а који представљају суштинске и увек присутне функционалне особине сваког екосистема;

Екосистем (*биогеоценоза*) – структурно, функционално и динамички сложен и јединствен еколошки систем у коме се међусобно прожимају утицаји биотопа и биоценозе;

Екосистемске услуге – услуге снабдевања, регулационе, подржавајуће и културне услуге, представљају добра која људима обезбеђује природа, односно биосфера. Услуге снабдевања обезбеђују настанак и обнављање природних ресурса (храна, вода, огрев, биохемијски производи и генетички ресурси). Регулационе услуге утичу на климу, хидролошке процесе (пречишћавање вода и третман отпада, регулација ерозије и сл.), а процеси кружења материје припадају подржавајућим услугама. Културне услуге укључују духовни и естетски доживљај предела/простора, рекреацију и различите видове туризма (укључујући здравствени, сеоски и екотуризам и др.) уз могућности формалне и неформалне едукације;

Ендемит (*ендемична врста/подврста*) – таксон чије је распрострањење ограничено на одређено јасно дефинисано географско подручје (одређено станиште, регион или територију одређене државе), ван кога није присутан;

Ex situ заштита – активна мера заштите врста, која обухвата активности на очувању, гајењу и размножавању врста на местима ван њихових природних станишта, као што су ботаничке баште, баште, вртови, арборетуми, алпинетуми, зоолошки вртови, акваријуми, тераријуми, банке гена, семена, плодова и вегетативних делова, као и специјализоване лабораторије;

Животна заједница (*биоценоза*) – скуп свих популација које живе заједно на истом станишту (биотопу) и граде функционалне заједнице;

Животна средина – природне и радом створене вредности и укупан простор у коме човек живи и у коме су смештена насеља, добра у општој употреби, индустријски и други објекти;

Загађујућа материја – свака материја (унета директно или индиректно од стране човека) присутна у неком медијуму, која има штетне ефекте по здравље људи и животну средину у целини;

Заштићено станиште – подручје које обухвата један или више типова природних станишта значајних за очување једне или више популација дивљих врста и њихових заједница;

Заштићено природно добро – очувани део природе посебних природних вредности и одлика, због којих има трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај и као добро од општег интереса ужива посебну заштиту;

Заштита природе – низ мера и активности усмерених на спречавање нарушавања природе, природних вредности и природне равнотеже;

Заштићене врсте – врсте које су заштићене законом;

Заштитна зона – простор изван граница заштићеног подручја, еколошки значајног подручја и/ли еколошког коридора који може бити одређен приликом установљавања тих подручја, ради спречавања, односно ублажавања спољних утицаја;

Инвазивне врсте – врсте које потискујући нативне врсте, освајају нова станишта и заснивају стабилне популације;

Индикаторска врста – врста осетљива на промене услова у животној средини, која се због тога може користити за процену општег стања животне средине;

Интродукција – намерно или ненамерно уношење врсте на територију и у екосистеме у којима до тада није живела;

In situ заштита – активна мера заштите која обухвата заштиту популација врсте на природном станишту, очување природних екосистема, очување и опоравак популација на њиховим природним стаништима, као и очување елемената геодиверзитета на месту настанка или налазишта стена, руда, минерала, кристала и фосила;

Ишчезла врста – она врста за коју нема сумње да је и њен последњи примерак ишчезао;

Ишчезла врста у природи – она врста које више нема у природи, али се јединке могу наћи у зоолошким вртovima, ботаничким баштама и другим местима, а које се могу *ex situ* методама узгајати за потребе реинтродукције;

In situ мере очувања – мере очувања екосистема и природних станишта и одржавања виталних популација врста/подврста у свом природном окружењу, односно у случају домаћих врста у окружењу у коме су се развиле њихове карактеристике;

Интродукована врста/подврста – она врста/подврста која се аклиматизовала и размножава се у природи, пошто је вољном или невољном делатношћу човека унета на просторе на којима се природним путем не би распространила;

Кишобран врсте – врсте чијом заштитом уједно штитимо и већи број других врста на истом станишту, а које су мање познате или их је тешко штитити на други начин;

Кључне врсте – врсте чије присуство или одсуство има изражени ефекат на остатак биоценозе (екосистема);

Комунални отпад – отпад из домаћинства (кућни отпад), као и други отпад који је због своје природе или састава сличан отпаду из домаћинства;

Комуналне отпадне воде – отпадне воде пореклом из домаћинства. У великој мери су оптерећене органским загађењем и карактеришу се присуством великог броја микроорганизама, детерџената, фосфорних и азотних једињења;

Коридор – линеарни предеони елемент који се са обе стране јасно разликује од околне матрице;

Корисник заштићеног подручја – правно лице, предузетник, физичко лице или други субјекат који у заштићеном подручју обавља одређену делатност, односно користи природно добро и/или његове ресурсе, погодности и одлике;

Крајње угрожена врста – врста суочена са највишом вероватноћом ишчезавања у природи у непосредној будућности, што се утврђује у складу са међународно прихваћеним критеријумима;

Културни предели – предели комбинованог деловања природе и човека, могу бити рурална и урбана подручја значајне предеоне, естетске и културно-историјске вредности, која су се током времена развијала као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва;

Миграторна врста/подврста (у контексту Бонске конвенције) – таксон код кога знатни део целокупне популације, или било ког географски издвојеног дела популације, циклично и предвидљиво прелази једну или више националних државних граница;

Мониторинг (праћење стања) – планско, систематско и континуално праћење стања природе, односно делова биолошке, геолошке и предеоне разноврсности,

као део целовитог система праћења стања елемената животне средине у простору и времену;

Национални парк – веће подручје са природним екосистемима високе вредности у погледу очуваности, сложености грађе и биогеографских обележја, са разноврсним облицима изворне флоре и фауне, репрезентативним физичко-географским објектима и појавама и културно-историјским вредностима, које представља изузетну природну целину од националног значаја;

Одрживо коришћење природних добара и/или ресурса – коришћење компонената биодиверзитета или геодиверзитета на начин и у обиму који не води ка дугорочном смањењу биодиверзитета, односно геодиверзитета, одржавајући њихов потенцијал ради задовољења потреба и тежњи садашњих и будућих генерација;

Одржива пољопривреда – начин производње хране који, посматран у оквиру дужег временског периода, унапређује квалитет животне средине и ресурсе на којима се производња заснива, задовољава човекове потребе за храном и влакнима, има економску исплативост и унапређује квалитет живота фармера и целокупног друштва;

Органска пољопривреда – систем управљања производњом који промовише ремедијацију агроекосистема, укључујући биодиверзитет, биолошке циклусе и земљишну биолошку активност и наглашава коришћење метода које у највећој мери искључују употребу средстава која долазе изван фарме;

Нарушавање природе – појава настала услед мењања природних процеса у толикој мери да је нарушена природна равнотежа или су уништене природне вредности. Оштећење природе може бити узроковано природним или вештачким процесима, појавама и непогодама (клизишта, одрони, земљотреси, поплаве, пожари итд.);

Парк природе – подручје добро очуваних природних вредности са претежно очуваним природним екосистемима и живописним пејсажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих делатности усклађених са традиционалним начином живота и начелима одрживог развоја.

План управљања заштићеним подручјем – документ којим субјекат задужен за управљање заштићеним подручјем планира мере и активности заштите, очувања, унапређења и коришћења заштићеног подручја;

Планови управљања природним ресурсима и добрима – планске и/или програмске основе за управљање, газдовање и коришћење природних ресурса и добара у привредне, социјалне и еколошке намене и/или сврхе прописане на основу посебних закона;

Повољно стање врсте – стање у којем популације врсте имају перспективу дугорочног опстанка као животно способни део природног еколошког система, када се подручје распрострањености врсте не смањује нити постоји вероватноћа да ће се у предвидљивој будућности смањити;

Покретна заштићена природна документа – делови геолошког, палеонтолошког и биолошког наслеђа који имају изузетан научни и образовни значај;

Предео изузетних одлика – подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва. Предео изузетних одлика може бити природни и културни. **Природни предео изузетних одлика** је подручје значајне биолошко-еколошке и естетске вредности где традиционалан начин живота локалног становништва није битније нарушио природу и природне екосистеме. **Културни предео изузетних одлика** је подручје значајне предеоне, естетске и културно-историјске вредности које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва;

Предеона разноврсност – структурираност простора настала у међудејству природних и/или створених предеоних елемената одређених биолошких, климатских, геолошких, геоморфолошких, педолошких, хидролошких, културно-историјских и социолошких обележја;

Природни ресурси – обновљиве или необновљиве геолошке и биолошке вредности, садржане у чиниоцима животне средине, који се директно и

индиректно могу користити или употребљавати, а имају реалну или потенцијалну економску вредност;

Природа – јединство геосфере и биосфере, изложено атмосферским променама и различитим утицајима, обухвата природна добра и природне вредности које се исказују биолошком, геолошком и предеоном разноврсношћу;

Природне вредности – природни ресурси као обновљиве или необновљиве геолошке, хидролошке и биолошке вредности који се, директно или индиректно, могу користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вредност и природна добра као делови природе који заслужују посебну заштиту;

Природни предели – предели у којима је степен модификације минималан, биофизичка структура већином природног порекла (ресурси средине), а постоје и елементи који су последица природних поремећаја и занемарљиво малог човековог утицаја;

Природни ресурси – обновљиве или необновљиве геолошке, хидролошке и биолошке вредности, које се директно или индиректно могу користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вредност;

Резерват природе – изворни или незнатно измењени део природе, особитог састава и одлика биљних и животињских заједница као делова екосистема намењених првенствено одржавању генетског фонда, који је стављен под одређени ниво заштите;

Режим заштите – скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра;

Специјални резерват природе – подручје са неизмењеном или незнатно измењеном природом, од нарочитог значаја због јединствености, реткости или репрезентативности, а које обухвата станиште угрожене дивље врсте биљака, животиња и гљива, без насеља или са ретким насељима у којима човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних одлика, генског фонда, еколошке равнотеже, праћењу природних појава и процеса, научним истраживањима и образовању, контролисаним посетама и очувању традиционалног начина живота. Специјални резерват природе може бити флористички, миколошки, шумске и друге вегетације, зоолошки (орнитолошки,

ихтиолошки и други), геолошки, палеонтолошки, хидрогеолошки, хидролошки и други;

Споменик природе – мања неизмењена или делимично измењена природна просторна целина, објекат или појава, физички јасно изражен, препознатљив и/или јединствен, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидрографских, ботаничких и/или других обележја, као и људским радом формирана ботаничка вредност од научног, естетског, културног или образовног значаја. Споменик природе може бити геолошки (историјскогеолошко-стратиграфски, палеонтолошки, петролошки, седиментолошки, минералолошки, структурногеолошки, хидрогеолошки и други), геоморфолошки, спелеолошки (пећина, јама и друго), хидролошки (цео или део водотока, слап, језеро, тресава и друго), ботанички (ретки или значајни примерци биљног света, појединачно стабло или група стабала, дрвореди, паркови, арборетуми, ботаничке баште и друго);

Стратегија – план, начин (метод) или низ поступака (мера) за постизање одређеног циља;

Станиште – географски јасно одређен простор у коме заједница биљака, животиња, гљива и микроорганизама (биоценоза) ступа у интеракцију са абиотичким факторима (земљиште, клима, количина и квалитет воде и др.) формирајући функционалну целину;

Строги резерват природе – подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено искључиво за очување изворне природе, генског фонда, еколошке равнотеже, праћење природних појава и процеса, научна истраживања којима се не нарушавају природна обележја, вредности, појаве и процеси;

Угрожена врста – она врста која се суочава са високом вероватноћом да ће ишчезнути у природним условима у блиској будућности, што се утврђује у складу са општеприхваћеним међународним критеријумима;

Унапређење природе – низ мера и активности које су потребне за обнављање природних станишта и популација, како би се они довели у повољно природно стање, као и низ активности на ревитализацији и санацији природних екосистема и предела;

Фрагментисаност – стање повећаних изгледа да одређени таксон буде истребљен, као последица чињенице да се већина јединки таксона налази у малим и релативно изолованим субпопулацијама;

ЛИТЕРАТУРА

- Bilen, M. (2008): Turizam i okoliš. Mikrorad, Zagreb.
- Bennett, G., Mulongoy, K. J. (2006): Review of experience with ecological networks, corridors and buffer zones. CBD Technical Series No. 23.
- Bennett, G., Wit, P., (2001): The Development and Application of Ecological Networks. AIDEnvironment, Amsterdam, p136.
- Biró, E., Bouwma, I., Grobelnik, V. (eds.) (2006): Indicative Map of the Pan-European Ecological Network in South-Eastern Europe. ECNC Technical Report Series. ECNC-European Centre for Nature Conservation: Tilburg, the Netherlands.
- Boitani, L., Cowling, R. M., Dublin, H. T., Mace, G. M., Parrish, J., Possingham, H. P., Pressey, R. L., Rondinini, C., Wilson, K. A. (2008): Change the IUCN Protected Area Categories to Reflect Biodiversity Outcomes. PLoS Biology, 6 (3). pp. 436-438.
- Bonnin, M., Bruszik, A., Delbaere, B., Lethier, H., Richard, D., Rientjes, S., van Uden, G., Terry, A. (2007). The Pan-European Ecological Network: Taking Stock. Nature and Environment, No. 146. Council of Europe: Strasbourg, France.
- Borrini-Feyerabend, G., Kothari, A., Oviedo, G. (2004): Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. xviii + 111pp.
- Borrini-Feyerabend, G., Farvar, M. T., Nguingiri, J. C. и Ndangang, V. (2000): Co-management of Natural Resources: Organizing, Negotiating and learning by Doing. GTZ and IUCN, Kasperek Verlag, Heidelberg.
- Borrini-Feyerabend, G. (1996): Collaborative Management of Protected Areas: Tailoring the Approach to the Context. Issues in Social Policy. IUCN, Gland, Switzerland.

- Brajanoska, R., Čivić, K., Hristovski, S., Jones-Walters, L., Levkov, Z., Melovski, Lj., Melovski, D., Veleviski, M. (2009): Background document on Ecological Networks - Project: Development of the National Ecological Network in FYR Macedonia (MAK-NEN). MES, Skopje, Republic of Macedonia; ECNC, Tilburg, the Netherlands.
- (CBD, 2014) The fifth national report to the United Nations Convention on Biological Diversity (2014), Republic of Serbia Ministry of agriculture and environmental protection.
- Cil, A., Snethlage, M., Jones-Walters, L., van Uden, G. (eds.) (2008): Catalyzing stakeholder involvement in the practical implementation of ecological networks (KEN – Knowledge for Ecological Networks). ECNC, Tilburg, The Netherlands.
- Clarke, R., Mount, D. (1998): *Management Plans and Planning: a guide*. Countryside Commission, Cheltenham, UK.
- Chape, S., Blyth, L., Fish, P., Fox and M. Spalding (compilers) (2003): 2003 United Nations List of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK and UNEP-WCMC, Cambridge, UK. ix + 44pp.
- Čivić, K., Jones-Walters, L. (2010): Ecological Networks in Europe: Current status of implementation.
<http://www.ecnc.org/download/normal/ProjectManagement/215/Ecological%20Networks%20in%20Europe%20-20current%20status%20of%20implementation.pdf>
- Dudley, N. (2008): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland, Switzerland: IUCN. x + 86pp
- Dudley, N., Belokurov, A., Higgins-Zogib, L., Hockings, M., Stolton, S., Burgess, N. (2007): *Tracking progress in managing protected areas around the world*. WWF International, Gland, Switzerland;
- Dudley, N., Mulongoy, K. J., Cohen, S., Stolton, S., Barber, C., Gidda, S. (2005): *Towards Effective Protected Area Systems. An Action Guide to Implement the Convention on Biological Diversity Programme of Work on Protected Areas*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Montreal, Technical Series no. 18, 108 pages.

- Dorđević, I., Nonić, D., Nedeljković, J. (2014): Management of protected areas in Serbia: types and structure of managers. *Agriculture and Forestry*, Vol. 60. Issue 2: 137-155, Podgorica.
- Erg, B. (2011): Mogućnost primene koncepta ekoloških mreža na primeru plavnog područja reke Save u Srbiji. Magistarski rad, Univerzitet u Beogradu, Institut za multidisciplinarna istraživanja.
- Ervin, J. (2003a): Protected area assessments in perspective. *Bioscience* 53, 819-822.
- Ervin, J. (2003b): WWF: Rapid Assessment and Prioritization of Protected Area Management (RAPPAM) Methodology. WWF, Gland, Switzerland.
- EUROPARC-ESPAÑA (2006): A Procedure for Assigning the IUCN Management Categories to the Protected Areas in Spain. Oficina Técnica de EUROPARC-España.
- Ferdinandova, V. (ed.) (2011): Politike i strategije Evropske unije u oblasti životne sredine u jugoistočnoj Evropi, Priručnik za obuku Organizacija civilnog društva iz jugoistočne Evrope o primjeni EU legislative u oblasti zaštite prirode. IUCN, Gland, Švajcarska i Beograd, Srbija.
- Finger-Stich, A., Finger, M. (2003): State versus Participation: Natural Resources Management in Europe. IIED and IDS, London, UK.
- Flores, M., Obradović, V. (2015): Vodič za finansiranje zaštićenih područja. Kancelarija programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Srbiji.
- Foundations of Success, Wildlife Conservation Society and Conservation International (2003): Draft version of the Conservation Synthesis for the Measuring Conservation Impact Study.
- Ghimire, K. B., Pimbert, M. P. (1997): Social change and conservation: An overview of issues and concepts. *In*: Ghimire, K. B., Pimbert, M. P. (eds.): *Social Change and Conservation: Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas*. UNRISD and Earthscan, London, str. 1-45.
- Gubbay, S. (2005): Evaluating the management effectiveness of marine protected areas: Using UK sites and the UK MPA programme to illustrate different approaches. WWF.

- Hockings, M., Phillips, A. (1999): How well are we doing? – some thoughts on the effectiveness of protected areas. *Parks* **9**, 5-14.
- Hockings, M., Stolton, S., Courrau, J., Dudley, N., Parrish, J., James, R., Mathur, V., Makombo, J. (2007): The World Heritage Management Effectiveness Workbook: 2007 Edition. UNESCO, IUCN, University of Queensland, The Nature Conservancy.
- Hockings, M., Stolton, S., Leverington, F., Dudley, N., Courrau, J. (2006): Assessing Effectiveness – A Framework for Assessing Management Effectiveness of Protected Areas; 2nd Ed. IUCN, Switzerland.
- Hocking, M., Stolton, S., Dudley, N. (2000): Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. x + 121pp.
- IUCN (1998): 1997 United Nations List of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK and UNEP-WCMC, Cambridge, UK. ix + 484pp.
- IUCN (1994): *Guidelines for Protected Areas Management Categories*. IUCN, Cambridge, UK and Gland, Switzerland. 261pp.
- IUCN (1993): Parks for Life: Report of the IVth World Congress on National Parks and Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland.
- IUCN (1992): *Caracas Action Plan*. IUCN, Gland, Switzerland.
- Jagić, I. (2013): Interpretacija kao sredstvo upravljanja prirodnom baštinom. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti katedra za muzeologiju. Diplomski rad.
- Jeanrenaud, S. (1999): People-oriented conservation: progress to date. *In*: Stolton, S., Dudley, N. (eds.): Partnerships for Protection, New Strategies for Planning and Management for Protected Areas. WWF and IUCN, Earthscan Publication Ltd., London, UK, стр.126-134.
- Јелић, И., Томићевић Дубљевић, Ј. (2015): Значај планова управљања у управљању заштићеним подручјима Србије. Шумарство 3: 143-156, Београд.
- Jelić, I., Stanisavljević, B., Ćosić, N. (2015): Korak po korak do Nature 2000. Ekološko društvo „Endemit”.

- Jervis, A. G. (1998): The potential role of ecological corridors for habitat conservation in Ireland a review. *Irish Wildlife Manuals*, 2: 72, Dublin.
- Jongman, R. H. G., Külvik, M., Kristiansen, I. (2004): European ecological networks and greenways *Landscape and Urban Planning* 68/(2-3): 305-319.
- Jongman, R., Kamphorst, D. (2002): Ecological corridors in land use planning and development policies. *Nature and environment* No 125, p57, Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Jones-Walters, L., Catchpole, R., Mladenović, A., Cil, A., Snethlage, M., Čivić, K., Schrauwen, A., Sušić, S., Solujić, A. S. (2010): *Local Biodiversity Action Planning for Southeastern Europe*. ECNC, Tilburg, The Netherlands.
- Jones-Walters, L., Snethlage, M., Čivić, K., Cil, A., Smit, I. (2009): Making the connection! Guidelines for involving stakeholders in the implementation of ecological networks. ECNC, Tilburg, the Netherlands.
- Leverington, F., Hockings, M., Pavese, H., Lemos, K., Courrau, K., Courrau, J. (2008): Management effectiveness evaluation in protected areas – A global study. Supplementary report No.1: Overview of approaches and methodologies. The University of Queensland, Gatton, TNC, WWF, IUCN-WCPA, AUSTRALIA.
- Locke, H., Dearden, P. (2005): Rethinking protected area categories and the new paradigm. *Environmental Conservation* 32(1), 1-10.
- Lockwood, M., Worboys, G., Kothari, A. (eds.) (2006): *Managing protected areas, a global guide*, IUCN, Earthscan in the UK and USA.
- MacKinnon, J., MacKinnon, K., Child, G. and Thorsell, J. (1986): *Managing Protected Areas in the Tropics*. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
- Martinić, I. (2010): *Upravljanje zaštićenim područjima prirode - planiranje, razvoj i održivost*. Šumarski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Meuser, M., Nagel, U. (1991): Expert inneninterviews Vielfach erprobt, wenig bedacht. *In: Garz, D., Kraimer, K. (eds.): Qualitativ-empirische Sozialforschung: Konzepte, Methoden, Analysen*. WestdeutscherVerlag, Opladen, pp 441–471.

- Мијовић, А., Секулић, Н., Поповић, С., Ставретовић, Н., Радовић, И. (2012): Биодиверзитет Србије - стање и перспективе. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Naeem, S., Loreau, M., Inchausti, P. (2002): Biodiversity and ecosystem function: the emergence of a synthetic ecological framework. *In*: Loreau M., Naeem, S., Inchausti P.: Biodiversity and ecosystem function. Synthesis and perspectives. Oxford University Press p3-11.
- Orlove, B. S., Brush, S. B. (1996): Anthropology and the conservation of biodiversity. *Annual Review of Anthropology* 25: 329-352.
- Пањковић, Б. (2011): Примена принципа одрживог коришћења подручја значајних за очување биодиверзитета у оквиру еколошке мреже у АП Војводини. Покрајински завод за заштиту природе.
- ParksWatch (2007): Park Profiles. <http://www.parkswatch.org/main.php>
- Parrish, J., Braun, D. P., Unnasch, R. S. (2003): Are we conserving what we say we are: measuring ecological integrity within protected areas. *Bioscience* 53, 851- 860;
- Phillips, A. (2002): Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes/Seascapes. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK. xv + 122pp.
- Pimbert, M. P., Pretty, J. N. (1997): Parks, People and Professionals Putting 'Participation' into Protected Area Management. *In*: Ghimire, K. B., Pimbert, M. P. (eds.): Social Change and Conservation: Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas. UNRISD and Earthscan, London, стр. 297-330.
- Радовић, И., Козомара, М. (едс.) (2011): Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године. Министарство животне средине и просторног планирања, Београд.
- Rientjes, S., Roumelioti, K. (2003): Support for ecological networks in European nature conservation, an indicative social map. ECNC Technical Report Series. Tilburg, The Netherlands/Budapest, Hungary.

- Sandwith, T., Shine, C., Hamilton, L., Sheppard, D. (2001): *Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation*. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. xi + 111pp.
- Sekulić, G (2011): *Overview of the national system of protected areas in Serbia: Recommendations for the Implementation of IUCN Protected Area Management Categories*. Master Thesis of the Management of Protected Area's Programme, University of Klagenfurt.
- Секулић, Н., Шинђар-Секулић, Ј. (2010): *Емералд еколошка мрежа у Србији*. Министарство животне средине и просторног планирања и Завод за заштиту природе Србије. Београд.
- Snethlage, M., Jones-Walters, L. (eds.) (2008): *Interactions between policy concerning spatial planning policy and ecological networks in Europe (SPEN – Spatial Planning and Ecological Networks)*. ECNC, Tilburg, The Netherlands.
- Stojanović, V. (ed.) (2015): *Biljke od međunarodnog značaja u flori Srbije*. Zavod za zaštitu prirode Srbije.
- Solton, S. (ed.) (2008): *Assessment of Management Effectiveness in European Protected Areas – Sharing experiences and promoting good management*. Federal Agency for Nature Conservation, Europarc Federation, Bonn, Germany
- Solton, S., Hockings, M., Dudley, N., MacKinnon, K., Whitten, T. and Leverington, F. (2007): *Reporting Progress in Protected Areas A Site-Level Management Effectiveness Tracking Tool: second edition*. World Bank/WWF Forest Alliance published by WWF, Gland, Switzerland.
- Shyamsundar, P. (1996): *Constraints on socio-buffering around the Mantadia National Park in Madagascar*. *Environmental Conservation* 23: 67–73.
- Stem, C., Margoluis, R., Salafsky, N., Brown, M. (2005): *Monitoring and evaluation in conservation: a review of trends and approaches*. *Conservation Biology* 19, 295-309.
- Sluis van der T., Bloemmen, M. (2004): *European corridors studies for the Pan-European Ecological Network*, Alterra-report, Alterra, Wageningen.

- Tadić, M. (2010): Unapređeno upravljanje zaštićenim područjima u Srbiji, sa posebnim osvrtom na Nacionalne parkove. Ekološko društvo „Endemit“ i Američka ambasada u Srbiji.
- Thomas, L., Middleton, J. (2003): *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK. ix + 79pp.
- Tomićević, J. (2005): *Towards Participatory Management: Linking People, Resources and Management*. A Socio-Economic Study of Tara National Park. [Culterra](#), Schriftenreihe des Instituts für Landespflege der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Heft 43, p.186.
- Tomićević, J., Bjedov, I., Shannon, M. A., Obratov-Petković, D. (2012): Understanding Linkages Between Public Participation and Management of Protected Areas – Case Study of Serbia, *In: Ishwaran, N. (ed.): The Biosphere, InTech - Open Access Publisher, Rijeka, Croatia:131- 142.*
- Tomićević, J., Bjedov, I., Obratov-Petković, D., Milovanović, M. (2011): Exploring the park-people relation: collection of *Vaccinium myrtillus* L. by local people from Kopaonik National park in Serbia, *Environmental management*, 48 (4):835-846.
- Tomićević, J., Shannon, M. A., Milovanović, M. (2010): Socio-economic impacts on the attitudes towards conservation of natural resources: Case study from Serbia, *Forest Policy and Economics* 12: 157-162.
- Томићевић, Ј., Миловановић, М., Станковић, Д. (2006): Појам и типови партиципације у управљању заштићеним природним добрима. *Шумарство* 4: 87-94.
- Watterson, G. (1962): Park Programs and International Agencies. *In: Adams, A. B. (ed.): First World Conference on National Parks*. Washington, DC: National Park Service.
- Wells, M. P., Brandon, K. B. (1993): The principle and practice of buffer zones and local participation in biodiversity conservation. *Ambio* 22 (2):157-162.
- Закон о заштити природе, „Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010
Закон о заштити животне средине, „Службени гласник РС“, бр. 135/2004 и 36/2009

Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, „Службени гласник РС", бр. 135/2004 и 88/2010

Уредба о еколошкој мрежи, „Службени гласник РС“, бр. 102/2010

Уредба о распореду и коришћењу средстава за субвенционисање заштићених природних добара од националног интереса у 2014. години, „Службени гласник РС“, бр. 24/14

Уредба о ближим критеријумима, начину обрачуна и поступку наплате накнаде за коришћење заштићеног подручја, „Службени гласник РС“, бр. 43/2010

Уредба о режимима заштите, „Службени гласник РС“, бр. 31/2012

Уредби о утврђивању листе пројеката за које је обавезна процена утицаја и листе пројеката за које се може захтевати процена утицаја на животну средину „Службени гласник РС“, бр. 114/2008

Правилник о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја, „Службени гласник РС“ бр. 103/2013

Правилник о садржају и начину вођења регистра заштићених природних добара, „Службени гласник РС“, бр. 81/2010

<http://www.wdpa.org> (приступљено јун 2015)

<http://www.unep-wcmc.org> (приступљено јун 2015)

<http://www.natura.org> (приступљено јун 2015)

<http://www.eko.minpolj.gov.rs/> (приступљено мај 2015)

<http://www.mpzszs.gov.rs/> (приступљено мај 2015)

<http://www.zzps.rs> (приступљено мај 2015)

<http://www.pzzp.rs> (приступљено мај 2015)

<http://www.dzzp.hr> (приступљено мај 2015)

<http://www.mzoip.hr/> (приступљено мај 2015)

ПРИЛОГ I

Упитник који је електронским путем достављен управљачима заштићених подручја у Србији

Поштовани,

Овом приликом Вам се обраћам у нади да ћете бити у прилици да ми помогнете и да у што је могуће краћем року одговорите на питања у оквиру Упитника који Вам овим путем достављам.

Наиме, у оквиру свог доктората под називом *Иновативни модели управљања заштићеним природним добрима као подршка успостављању и функционисању Еколошке мреже Србије* (Географски факултет, Универзитета у Београду) радим истраживање о стању заштите природе у Србији, а део тог истраживања ће се односити на заштићена подручја.

План је да се у оквиру доктората уради пресек стања, препознају предности и недостаци и дају предлози за унапређење заштите природе у Србији, као и процес управљања заштићеним подручјима. Како бисмо добили што реалнију слику ситуације на терену, Ваши одговори на питања постављена у Упитнику биће од непроцењиве важности.

Анонимност је загарантована, а резултати ће бити коришћени искључиво у функцији израде докторске дисертације.

Унапред захвална,
мр Ивана Јелић
064/20-82-900
имејл адреса: ipetric@endemit.org.rs

У складу са Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Сл. гласник РС”, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010) члан 15, достаљам личне податке који су неопходни:

Име и презиме тражиоца: мр Ивана Јелић, докторанд на Географском факултету Универзитета у Београду

Адреса: Војводе Мицка Крстића 9/13, 11 000 Београд

Упитник за управљаче*

Подаци особе која попуњава Упитник Пол (обележити другом бојом шта одговара) Функција: Контакт:	а) женски б) мушки
Датум попуњавања Упитника	
Назив заштићеног подручја, адреса, контакт особа и телефони	
Категоризација добра (попунити оно што одговара)	а) национални: б) IUCN: в) међународни: г) локални: д) остало (наведите шта):
Управљачка организација	
Основни подаци о управљачу (обележите оно што одговара или допуните понуђени одговор)	а) правно лице б) физичко лице в) остало (наведите шта):
Делатност којом се управљач бави (наведите све што сматрате да је важно, а како би се боље могли сагледати ваши управљачки капацитети)	
Површина заштићеног подручја (ha)	
Имовинско-правни односи земљишта на коме се добро налази (власништво)	
Број запослених	а) стално запослени: б) ангажовани по уговору: в) остало (наведите шта):
Годишњи буџет предвиђен програмом пословања	
Најважније вредности подручја	
Навести два основна управљачка циља	

*Уколико имате било каквих предлога или сугестија за измену или допуну Упитника, можете их унети на крају документа

1. На који начин се заштићено подручје финансира? (обележите другом бојом све што одговара)
- а) буџет (Републике Србије или локалне самоуправе)
 - б) донације
 - в) пројекти
 - г) остало (наведите шта)
- Наведите у ком проценту учествују у укупном буџету:
2. Како оцењујете подрушку државних институција? (на скали од 0 до 5 оцените подршку, обележити 0 уколико подршка не постоји, а 5 ако је на највишем нивоу)
а) Влада Републике Србије	0 1 2 3 4 5
б) Министарство задужено за област заштите природе	0 1 2 3 4 5
в) Локална самоуправа (општина, месна заједница и сл.)	0 1 2 3 4 5
г) Завод за заштиту природе	0 1 2 3 4 5
- Дајте предлог за унапређење:
3. На скали од 0 до 5 оцените своје тренутне управљачке (кадровске) капацитете (обележити 0 уколико су изузетно ниски, а 5 ако су на највишем нивоу):
- 0 1 2 3 4 5
4. Наведите проблеме са којима се суочавате у процесу управљања заштићеним подручјем (обележити другом бојом све што одговара, могуће је заокружити више одговора):
- а) недовољно особља
 - б) мањак финансијских средстава
 - в) недостатак опреме
 - г) остало (наведите шта)
- Дајте предлог за унапређење својих управљачких капацитета:
5. Да ли постоји План управљања и да ли се спроводи?
- а) не постоји План управљања
 - б) План управљања је у припреми или већ постоји, али се не спроводи углавном услед финансијских ограничења
 - в) План управљања постоји и успешно се спроводи
 - г) остало (наведите шта)
6. Да ли сте као управљач усвојили Одлуку о накнадама за коришћење заштићеног подручја?
- а) да
 - б) не
 - в) немам одговор
- Уколико је одговор „да“, на скали од 0 до 5 оцените успешност њене примене (обележити 0 уколико је изузетно ниска, а 5 ако је примена на највишем нивоу):
- 0 1 2 3 4 5
- Наведите евентуалне проблеме са којима се суочавате у примени ове Одлуке или било који други коментар који сматрате важним:

7. Да ли постоји електронска база података?
а) да б) не в) немам одговор

Уколико је одговор „да“, наведите које информације база обухвата (обележите другом бојом све што одговара, могуће је обележити више одговора):

- а) административни подаци (подаци о особљу, услови, мишљења, захтеви и сл.)
 - б) разноврсност живог света (флора и фауна)
 - в) геодиверзитет
 - г) мере заштите које се предузимају
 - д) остало (наведите шта)
8. Наведите факторе угрожавања добра уколико постоје (обележите другом бојом све што одговара):
- а) претње које настају развојем људских насеља и коришћењем тла у друге намене, изузев пољопривредне производње
 - б) претње које настају услед ширења и интензификације пољопривредне производње и сточарства, укључујући шумарство и риболов
 - в) рударство и производња енергије на територији заштићеног подручја
 - г) претње које настају услед развоја и коришћења транспортне мреже, путева, комуникационе инфраструктуре, повећан промет возила, повећана смртност живог света услед гажења
 - д) остало (наведите шта)

Наведите мере заштите које се предузимају у односу на факторе угрожавања (ово попунити уколико одговара):

9. Да ли се у оквиру добра врши мониторинг (праћење) одређених врста флоре и фауне?
а) да б) не в) немам одговор

10. Ако је одговор „да“, наведите које су то врсте, колико често се мониторинг врши (на који начин) и да ли се добијени подаци уносе у електронску базу података.

11. Да ли постоји сарадња са локалним становништвом које насељава заштићено подручје или користи ресурсе подручја?
а) да б) не в) немам одговор

Уколико је одговор „да“, наведите на који начин се сарадња остварује (обележите другом бојом све што одговара, могуће је заокружити више одговора):

- а) локална заједница је преко својих представника директно укључена у процес доношења одлука које се односе на управљање добром
- б) реализацијом заједничких пројеката

- в) део средстава од прихода се улаже у унапређење локалне инфраструктуре и сл.
- г) остало (наведите шта)

12. Да ли у оквиру добра постоје проблеми са локалном заједницом?

- а) да
- б) не
- в) немам одговор

Навести који су то проблеми (уколико постоје):

13. Да ли постоји сарадња са невладиним организацијама и удружењима или заинтересованим појединцима?

- а) да
- б) не
- в) немам одговор

Уколико је одговор „да“, на скали од 0 до 5 оцените успешност ове сарадње (обележити 0 уколико је изузетно ниска, а 5 ако је на највишем нивоу):

0 1 2 3 4 5

Дајте предлог за евентуално унапређење сарадње или било који други коментар, сугестију и сл.:

14. На који начин најчешће/претежно реализујете комуникацију са својим потенцијалним сарадницима (стејкхолдерима) (обележите другом бојом све што одговара, могуће је заокружити више одговора):

- а) путем дописа или електронском поштом
- б) организацијом заједничких састанака
- в) комуникација је на ниском нивоу и нема јасно утврђених правила
- г) остало (наведите шта обухвата)

15. Да ли сарађујете са управљачима других заштићених подручја у земљи и иностранству?

- а) да
- б) не
- в) немам одговор

Уколико је одговор „да“, наведите управљаче са којима сарађујете, као и на који начин се сарадња остварује (обележите другом бојом све што одговара, могуће је заокружити више одговора):

- а) консултације око решавања сличних проблема
- б) реализацијом заједничких пројеката
- в) организација радних састанака, радионица, семинара и сл.
- г) остало (наведите шта)

Управљачи заштићених подручја са којима сарађујете су:

16. Да ли је у заштићеном подручју развијен туризам?

- а) да
- б) не
- в) немам одговор

Ако је одговор „да“, наведите шта обухвата туристичка понуда.

17. На који начин се врши праћење броја туриста? (обележити све што одговара, могуће је заокружити више одговора):

- а) продајом улазница
- б) контролом броја посета визиторском центру
- в) у сарадњи са туристичком организацијом, провером броја ноћења
- г) остало (наведите шта)

Дајте предлог на који начин би се могли унапредити капацитети за развој туризма:

18. Да ли постоји служба за писање и праћење пројеката?
а) да б) не в) немам одговор

Ако је одговор „да“, наведите тип пројеката који сте до сада реализовали (обележите другом бојом све што одговара, могуће је заокружити више одговора):

- а) инвестициони пројекти
- б) едукативни
- в) туристички
- г) остало (наведите шта обухвата)

19. Како бисте проценили укупан учинак Вас као управљача у постизању постављених циљева у протеклој години, без обзира на разлоге? (одаберите само један одговор)
- а) неуспешан (нажалост, углавном нисмо успели да остваримо постављене циљеве)
 - б) делимично успешан (постављени циљеви нису у потпуности остварени)
 - в) потпуно успешан (испунили смо све постављене циљеве у протеклој години)
 - г) тешко је рећи (не знамо, не процењујемо наше циљеве)
 - д) остало (наведите шта обухвата)

20. Наведите шта је по вашем мишљењу кључно што би требало унапредити да бисте успешно управљали заштићеним подручјем:

ВЕЛИКО ХВАЛА НА САРАДЊИ!

ПРИЛОГ II

НАТУРА 2000 ПОЈМОВНИК (Преузето Jelić i dr., 2015)

- **Напомена:** у оквиру овог прилога наведени су термини који се користе у Директиви о стаништима и Директиви о птицама, а односе се на Натура 2000 еколошку мрежу и значајни су за процес њеног успостављања, управљања и функционисања. Представљени су абecedним редом на основу њиховог енглеског назива. Сваки термин који је појашњен у Појмовнику, а спомиње се и у оквиру неког другог појма истакнут је, тј. написан великим словима, а са циљем да се што једноставније пронађе његово значење. Такође, где год је то применљиво у образложењу термина наведен је и члан Директиве у коме се спомиње, а у загради став датог члана нпр. 6.4 – члан 6, став 4, а како би се олакшало проналажење термина у оригиналном тексту Директива.
- **Appropriate assessment – AA - (Оцена прихватљивости)** - У складу са Директивом о стаништима 6.3, сваки план или пројекат, сам или у комбинацији с другим плановима или пројектима, који може имати значајан утицај на подручје еколошке мреже, односно на циљеве очувања, подложен је одговарајућој оцени. Оценом се проверава прихватљивост резултата пројекта или плана за врсте и станишта који су ЦИЉЕВИ ОЧУВАЊА одређеног подручје еколошке мреже; зато се овај поступак у балканским језицима зове „оцена прихватљивости“.
- **Biogeographical regions (Биогеографски регион)** - Географски регион који карактерише одређена флора или фауна. ЕУ покрива девет биогеографских региона, који су сваки за себе карактеристични по вегетацији, клими, топографији и геологији. Границе региона нису фиксне, већ омогућавају праћење трендова очувања врста и станишта у сличним условима широм Европе не обраћајући пажњу на државне границе. У Европи и Малој Азији постоји једанаест биогеографских региона: алпски, анатолијски, арктички, атлантски, црноморски, бореални, континентални, макронезијски, медитерански, панонски и степски, од којих у ЕУ нису присутни анатолијски и арктички.
- **Biogeographic seminars (Биогеографски семинари)** – Званични догађаји Европске комисије који се одржавају како би се извршио одабир Подручја од значаја за Заједницу (SCI) са листе предложених Подручја од значаја за Заједницу (pSCIs). Циљ је да се утврди да ли је држава предложила довољно квалитетних подручја према одредбама члана 4. Директиве о стаништима и другим важећим документима усаглашеним у ЕУ. Семинару, који води Европска комисија, присуствује држава кандидат, стручњаци Европског предметног центра за биолошку разноврсност, независни експерти за станишта и врсте, именовани од стране Комисије, и представници невладиних организација – једни заступајући „зелена“ удружења, а други заступајући кориснике и власнике земљишта. Такође, семинару могу присуствовати

представници земаља кандидата или других земаља чланица као посматрачи. Уколико се утврди да је потребно допунити још додатна подручја за одређене типове станишта и врста, земља кандидат добија одређено време за допуну. Овај процес се може и понављати да би мрежа Натура 2000 на крају била кохерентна и испуњавала све критеријуме према директиви.

- **Conservation objectives (Циљеви очувања)** – Иако то Директивом о стаништима није буквално одређено, препоручује се да се за свако одређено Натура 2000 подручје или подручје које ће бити означено у будућности, одреде циљеви очувања у складу са којима ће се спровести неопходне МЕРЕ ЗАШТИТЕ. Такође, одговарајућа процена се мора спровести за сваки план или програм који може имати значајног утицаја на циљеве очувања. Уколико нису одређени посебни циљеви очувања за свако подручје, неопходно је поступити у складу са чланом 6.2. Директиве о стаништима, који забрањује погоршање стања циљних станишних типова и врста у сваком подручју.
- **Compensatory measures (Компензацијске мере)** - У складу са чланом 6.4. Директиве о стаништима, уколико упркос негативној процени нема алтернативног решења и када се пројекат или план сматра неопходним ради другог императивног разлога ПРЕОВЛАДАВАЈУЋЕГ ЈАВНОГ ИНТЕРЕСА, пројекат, односно план ће моћи да се даље одобри, али под специфичним условима, који укључују и адекватне компензацијске мере неопходне за одржавање повезаности Натура 2000 мреже. Адекватним компензацијским мерама се сматра успостављање новог подручја (или више подручја) за исте циљне врсте и станишта као на оштећеном подручју. Држава чланица мора обавештавати Комисију о усвојеним компензацијским мерама.
- **Conservation measures (Мере заштите или мере очувања)** - У складу са Директивом о стаништима члан 6.1. за посебне области очувања државе чланице ће успоставити неопходне мере заштите које укључују, уколико буде потребно, одговарајуће планове управљања посебно припремљене за одређени локалитет или интегрисане у друге развојне планове и одговарајуће законске, административне или уговорне мере које одговарају еколошким захтевима типова природних станишта из Додатка I и врста из Додатка II које су присутне на подручју. Сваких шест година, државе чланице ће припремати извештај о спровођењу мера предузетих на основу ове Директиве, који посебно обухвата информације о мерама заштите, као и процену утицаја тих мера на статус очувања типова природних станишта из Додатка I и врста из Додатка II.
- **Designation (Означивање, именовање, одређивање)** - Подручје од значаја за Заједницу (SCI) одређено од стране држава чланица кроз законски, административни и/или уговорни акт, где се потребне мере заштите примењују за одржавање или обнову повољног статуса очувања природних станишта и/или популације врста за које је одређена локација.

- **Deterioration (Погоршање)** – У складу са чланом 6.2. Директиве о стаништима свака држава мора обезбедити минималан циљ очувања подручја, који ће спречити пропадање природног станишта и/или станишних врста. Другим речима, државе морају осигурати да се циљне карактеристике због којих је подручје проглашено одржавају на најмање истом нивоу као на дан приступања.
- **Favourable Conservation Status (Повољно стање очувања)** - Крајњи циљ Директиве о стаништима је да се за све типове станишта и врсте укључене у прилоге ове директиве одржава или постигне „повољно стање очуваности“, што у случају:
 - а) врсте подразумева стање у којем популације врсте имају перспективу дугорочног опстанка као животно способни део природног еколошког система и када се еколошко подручје распрострањености врсте не смањује нити постоји вероватноћа да ће се у предвидљивој будућности смањити;
 - б) типа природног станишта значи да је стање типа природног станишта такво да је његово подручје распрострањености стабилно или је у порасту, а специфична структура и функције неопходне за дугорочно очување присутни или ће бити присутни у предвидљивој будућности и статус заштите њихових типичних врста је повољан. Природно станиште је угрожено ако није у повољном стању и/или му прети нестанак.

Све активности планиране у склопу еколошке мреже Натура 2000 би требало да допринесу овом циљу, иако управљање појединачним подручјима није директно повезано с одржавањем повољног статуса очуваности на територији целе државе.
- **Main assesment (Главна оцена)** – Ако се након спроведеног првог корака ОЦЕНЕ ПРИХВАТЉИВОСТИ не може са сигурношћу тврдити да пројекат неће имати значајан утицај на подручје, спроводи се детаљан поступак процењивања, који се назива главна оцена. Ако се том приликом процени да постоји вероватноћа значајних негативних утицаја, од предлагача се тражи да измени пројекат или размотри алтернативне могућности које не би имале негативан утицај на подручје. Сликвито приказано, то би на пример значило да би морала да се промени траса пута тако да она не пролази кроз Натура 2000 подручје. Када ипак није могуће уклонити значајне утицаје, пројекат или активност не сме бити дозвољена.
- **Management plan (План управљања)** - Детаљан план за одређено подручје који је у складу са препоруком члана 6. Директиве о стаништима, одређује потребне мере очувања за то подручје, узимајући у обзир еколошке потребе врста и станишта. Иако планови управљања нису обавезни, корисно су средство за достизање циљева очувања подручја, а треба напоменути да је свака земља чланица слободна да сама изабере методе и тип мера које ће да спроводи, са задатком да о њиховој реализацији периодично подноси извештаје Европској комисији.

- **Management measures (Мере управљања)** – У оквиру Додатка V Директиве о стаништима наведене су биљне и животињске врсте од заједничког интереса, због чијег се узимања из природе и експлоатације могу применити мере управљања да би се спречило да њихова експлоатација доведе до њиховог нестанка.
- **Mitigation measures (Мере ублажавања)** – Ако план или пројекат може негативно утицати на целовитост Натура 2000 подручја, пружа се могућност да се уз примену мера ублажавања смање („омекшају“) или чак елиминишу штетни ефекти које пројекат може имати на циљним врстама или типовима станишта у датом подручју. Неопходно је да се пронађу решења која омогућавају да се негативни ефекти плана или пројекта, с једне стране, и позитивни ефекти мера заштите природе, с друге стране, уравнотеже. У Холандији, на пример, већина планова и пројеката укључује мере ублажавања и на тај начин се осигурава да план или пројекат неће негативно утицати на целовитост Натура 2000 подручја и омогућава да се они одобре без примене строгих услова из члана 6.4. Директиве о стаништима.
- **Natura 2000** – У складу са чланом 3. Директиве о стаништима предвиђено је да се на подручју Европске уније успоставља кохерентна (повезана) мрежа посебних подручја очувања и подручја важних за очување птица, тј. Натура 2000. Она представља мрежу заштићених подручја унутар граница Европске уније установљену на основу Директиве о стаништима (за типове станишта из Додатка I и станишта врста из Додатка II) и Директиве о птицама (за врсте са Додатка I све миграторне врсте које се редовно јављају на територији одређене земље) са циљем да обезбеди дугорочан опстанак највреднијих и најугроженијих врста и станишта Европе. Међутим, с обзиром на то да се не ради о мрежи у правом смислу речи (недостаје јој просторна повезаност подручја), често се може чути да је Натура 2000 систем заштићених подручја. Међутим, свака земља чланица има могућност да свој део мреже Натура 2000 „дизајнира“ на такав начин да се ради о стварној еколошкој мрежи.
- **Overriding public interest (Преовладавајући јавни интерес)** – Према члану 6.3. Директиве о стаништима сваки план или пројекат који није директно повезан или потребан за управљање подручјем, али би могао имати значајан ефекат, било појединачно или у комбинацији са другим плановима или пројектима, биће предмет одговарајуће процене његовог утицаја у погледу циљева очувања подручја (ОЦЕНА ПРИХВАТЉИВОСТИ). Надлежни државни органи ће пристати на реализацију плана или пројекта тек након што се утврди да неће негативно утицати на интегритет подручја. Међутим, у неким случајевима упркос негативној процени у одсуству алтернативних решења, план или пројекат ипак мора да се реализује из императивних разлога преовладавајућег јавног интереса, који се односи на људско здравље, јавну безбедност, последице од примарног значаја за животну средину или других неопходних разлога јавног интереса, укључујући оне који су друштвене или економске природе, уз набављено мишљење Европске комисије. У том случају држава чланица мора предузети све неопходне

КОМПЕНЗАЦИЈСКЕ МЕРЕ, како би се осигурало да свеукупна кохерентност мреже Натура 2000 неће бити угрожена.

- **Priority target features (Приоритетно станиште/врста)** – Приоритетно природно станиште/врста у опасности од нестајања за чије очување Заједница има посебну одговорност због величине њиховог природног ареала распрострањености који се налази унутар територије. Приоритетна станишта наведена у Додатку I и врсте у Додатку II Директиве о стаништима означене су звездицом (*).

Напомена: У складу са Законом о заштити природе (2010) приоритетни типови станишта и приоритетне врсте су они типови станишта и врсте који су као такви утврђени у Републици Србији, у складу са општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима.

- **Proposed Site of Community Importance - pSCI – (Предложено Подручје од значаја за Заједницу)** - Подручје од европске важности на националној листи предложено од стране државе кандидата за даље преговоре с Европском комисијом.
- **Reference lists (Референтне листе)** - Представљају листе врста или станишта (са Додатака I и II Директиве о становштима и из Додатка I Директиве о птицама и све миграторне врсте птица које се редовно јављају на територији одређене земље) које су редовно присутне на некој територији и за које се може утврдити бар једно Натура 2000 подручје које је значајно за њихово очување. У складу са чланом 4.2. Директиве о стаништима листа се шаље ЕК и садржи податке о сваком подручју.

Reporting obligations (Обавеза извештавања) - Сваких шест година, у складу са чланом 17.1. Директиве о стаништима, држава чланица обавезна је да поднесе извештај о примени мера које су дефинисане Директивом као и да оцени колико су мере за очување типова станишта из Додатка I и врста из Додатка II биле ефикасне. Сваке друге године, државе чланице прослеђују Комисији извештај о статусу врста за које је издато изузеће. Сваке треће године, у складу са чланом 12. Директиве о птицама, државе чланице подnose извештај о примени националног законодавства које је држава усвојила усклађујући се са одредбама Директиве. Такође, држава чланица је обавезна да сваке године Комисији подноси извештај о примењеним компензацијским мерама у поступку према члану 6.4. Директиве о стаништима.

Sufficiency (Критеријум довољне заступљености) - Када нова земља чланица предложи националну листу подручја од значаја за Заједницу (pSCI), Комисија ту листу доставља свом стручном телу, Европском центру за биолошку разноврсност (European Topic Center for Biodiversity - ETC/BD). Ово тело изврши анализу предлога и заступа Комисију на БИОГЕОГРАФСКОМ СЕМИНАРУ, на коме се проверава да ли је предлог подручја за све станишне типове и врсте у држави довољно заступљен („sufficient“) или не

(„insufficien“), и то посебно за сваки БИОГЕОГРАФСКИ РЕГИОН који је присутан на територији дате државе.

- **Special Area of Conservation – SAC – (Посебно подручје за очување станишта и врста) -** Одобрено подручје од значаја за Заједницу (SCI) које у периоду од шест година од одобрења мора бити проглашено од држава чланица путем законских, административних и/или уговорних аката, где се мере заштите спроводе да би се постигли циљеви очувања; управљање сваким SAC подручјем треба да доприноси одржању или успостављању „повољног статуса очуваности“ станишних типова и/или популације врста на нивоу државе за које је дато подручје предложено. Земље чланице треба да утврде мере заштите неопходне за њихово очување.
- **Site of Community Importance - SCI – (Подручје од значаја за Заједницу) -** Подручје које у биогеографском региону/регионима којима припада знатно доприноси одржању или обнављању „повољног стања“ у очувању типова природних станишта из Додатка I или врста из Додатка II, те које значајно доприноси кохеренцији/целовитости мреже Натура 2000 и/или које доприноси очувању биолошке разноврсности унутар тог/тих региона.
- **Special Protection Area - SPA – (Подручје посебне заштите) -** Подручје важно за очување птица у складу са Директивом о заштити дивљих птица.
- **Standard Data Form – SDF – (Стандардни образац података) -** Натура 2000 формулар, који је у складу са Директивом о птицама и Директивом о стаништима, одобрен од стране Одбора за станишта, који заступа земље чланице према Европској комисији, а служи за прикупљање података о популацијама врста и типовима станишта неопходних за проглашење подручја у прописаном облику. SDF се испуњава за свако подручје Натуре 2000.
- **Target features (Циљне карактеристике) -** Овај термин се не користи у директивама, али је веома користан, па се уводи у терминологију важну за Натура 2000. Циљне карактеристике неког подручја су све врсте птица за које је неопходно одредити SPA подручје према Директиви о птицама и сви типови станишта и врсте за које су проглашена појединачна рSCI подручја а (касније SCI и SAC).

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Ивана Јелић, рођена 1978. године у Сјеници.

2002. дипломирала на Биолошком факултету Универзитета у Београду, смер Екологија и заштита животне средине.

2003. уписала Магистарске студије на Шумарском факултету Универзитета у Београду, смер Екологија шума.

2011. одбранила магистарску тезу под називом: „Морфологија и биокологија клена (*Acer campestre* L.) на подручју Ђердапа“ на Шумарском факултету Универзитета у Београду.

2013. пријавила докторску тезу под називом „Иновативни модели управљања заштићеним природним добрима као подршка успостављању и функционисању Еколошке мреже Србије“ на Географском факултету Универзитета у Београду.

Од 2008. године ангажована у Заводу за заштиту природе Србије као стручни сарадник за заштиту природе.

Учесће на пројектима из области заштите природе:

2011-2013. *“Constructing of Recreation park, Tourist Information Center, renovation of an existing eco-trail route, an information infrastructure that will serve the needs of the Tourist Information Center”*. - Bulgaria-Serbia IPA Cross-Border Programme. Institute for Nature Conservation of Serbia;

2010-2011. Твининг пројекат SR 2007-IB-EN-02 *„Strengthening Administrative Capacities for Protected Areas in Serbia (NATURA 2000)“*, Министарства животне средине, рударства и просторног планирања и Завода за заштиту природе Србије;

2009-2010. *„Израда менаџмент плана за боље управљање заштићеним природним добрима“*, Америчка амбасада и Еколошко друштво „Ендемит“;

2008-2010. *„Ангажовање организација цивилног друштва на пољу еколошке економије“* (Civil Society Engagement with Ecological Economics), finansiran od strane Evropske komisije – FP7;

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Ивана М. Јелић

Број пријаве докторске дисертације: _____

Изјављујем да је докторска дисертација под насловом:

**ИНОВАТИВНИ МОДЕЛИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ
ДОБРИМА КАО ПОДРШКА УСПОСТАВЉАЊУ И ФУНКЦИОНИСАЊУ
ЕКОЛОШКЕ МРЕЖЕ СРБИЈЕ**

резултат сопственог истраживачког рада, да предложена докторска дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа, да су резултати коректно наведени и да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда _____

Јелић Ивана

У Београду, 28.07.2016.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора: Ивана М. Јелић

Број пријаве докторске дисертације: _____

Наслов докторске дисертације: **Иновативни модели управљања заштићеним природним добрима као подршка успостављању и функционисању еколошке мреже Србије**

Ментор: Др Мирољуб А. Милинчић, редов. проф.

Потписана Ивана М. Јелић

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду. Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда Јелић Ивана

У Београду, 28.07.2016.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом: **Иновативни модели управљања заштићеним природним добрима као подршка успостављању и функционисању еколошке мреже Србије**, која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на крају).

Потпис докторанда Јелик Убана

У Београду, 28.07.2016.